

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice
Ministry for human rights and refugees

SMJERNICE ZA POSTUPANJE U SLUČAJEVIMA NASILJA NAD DJECOM U BOSNI I HERCEGOVINI

IZDAVAČ

Međunarodni forum solidarnosti – EMMAUS, Sarajevo Bosna i Hercegovina

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine

Autori:

Saliha Đuderija
Mirsada Bajramović
Mirsada Poturković
Elmedin Muratbegović

Tehnička podrška:

Tim MFS-EMMAUS

Dizajn:

Merisa Bašić

Lektura:

Indira Osmić

Štampa:

Grafičko izdavačko preduzeće „Šaran“ d.o.o.

Tiraž: 300 komada

Ova publikacija je urađena uz pomoć UNICEF-a i Vlade Švedske. Sadržaj ove publikacije je isključivo odgovornost Međunarodnog foruma solidarnosti – EMMAUS i ni na koji način ne odražava stajališta UNICEF-a i Vlade Švedske.

Saliha Đuderija
Mirsada Bajramović
Mirsada Poturković
Elmedin Muratbegović

SMJERNICE

ZA POSTUPANJE U SLUČAJEVIMA NASILJA NAD DJECOM U BOSNI I HERCEGOVINI

Sarajevo 2022.

I. PREGOVOR

Djeca, globalno kroz razvoj dječijih prava, deklarativno uživaju najveći oblik zaštite ljudskih prava. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, odnosno Vijeće za djecu BiH iznijelo je u proteklom periodu važne inicijative za suzbijanje nasilja nad djecom, trgovanja djecom, seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece u digitalnom okruženju, borbu protiv nestanaka djece i unapređenje pravosudnog sistema prilagođenog djeci. Veliki dio ovih aktivnosti podržan je iz sredstava Evropske unije. Posljednjih godina u Bosni i Hercegovini proširili smo i uključili odredbe prilagođene djeci u politike i zakonodavstvo u području socijalne i porodične zaštite. Uložili smo još više truda kako bismo internet učinili sigurnijim za djecu te nastavili borbu ne samo protiv nasilja nad djecom već i aktivnosti na borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti, posebno manjina. Zajedno sa brojnim nevladinim i međunarodnim organizacijama i razvojnim programima nastavili smo realizaciju aktivnosti na unapređenju prava na zdravlje i obrazovanje djece i kreiranje djelotvornijih sistema za ostvarivanje dječijih ljudskih prava.

Kako bi se intenzivirali procesi harmonizacije rada različitih sistema zaštite djece kada je u pitanju zaštita od nasilja u Bosni i Hercegovini te pružanje djelotvornije zaštite i usluga djeci žrtvama nasilja u skladu sa preuzetim međunarodnim standardima, u okviru drugog izdanja *Smjernica za postupanje u slučajevima nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini*, ažurirali smo postojeći tekst ranijih Smjernica u dijelovima u kojima je u međuvremenu došlo do promjene propisa i novijih međunarodnih standarda.

Ažuriranje Smjernica realizirano je u okviru projekta "Zaustaviti nasilje nad djecom: Prevencija i rad na sprečavanju seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece u digitalnom okruženju u Bosni i Hercegovini" koji je implementirao Konzorcij za zaštitu djece koji čine UNICEF, MFS-EMMAUS i Save the Children, *te je ažuriran dio u vezi sa nasiljem u digitalnom okruženju sa novim segmentima kojim se naznačavaju novi oblici nasilja nad djecom.*

U okviru drugog izdanja Smjernica u potpunosti su zadržani svi dijelovi teksta kojim se precizno preporučuju određeni segmenti rada i tretiranja djece žrtava nasilja kroz općeprihvaćenu definiciju nasilja, preporučene profesionalne i standarde nadležnih javnih tijela i drugih institucija formalnog socijalnog nadzora na svim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini.

Razlog za ažuriranje povezan je i sa problemima nastalim usljed pandemije bolesti COVID-19 koja je povećala postojeće izazove i nejednakosti i djeca su postala izloženija sve većem nasilju u porodici te zlostavljanju i iskorištavanju na internetu i cyber zlostavljanju; sve veća količina materijala povezanih sa seksualnim zlostavljanjem djece na internetu.

Postupci azila ili spajanja porodica kasnili su. Prijelaz na učenje na daljinu nesrazmjerno je utjecao na vrlo malu djecu, djecu s posebnim potrebama, djecu koja žive u siromaštvu, u marginaliziranim zajednicama, naprimjer romsku djecu, te djecu u udaljenim i ruralnim područjima koja nemaju pristup internetskoj vezi i informacionoj kompjuterskoj opremi.

Mnoga djeca izgubila su pristup uslugama koje škole pružaju. Pandemija je snažno uticala i na mentalno zdravlje djece te je zabilježen porast tjeskobe, stresa i usamljenosti.

Mnoga djeca nisu mogla učestvovati u sportskim, rekreativnim, umjetničkim i kulturnim aktivnostima koje su ključne za njihov razvoj i dobrobit.

Zbog toga je bilo važno da se profesionalnoj i široj javnosti ponudi novi ažurirani dokument kojim se snažnije ističe važnost prijavljivanja nasilja nad djecom, važnost stručnog, pravovremenog profesionalnog djelovanja te naznačavaju elementi za prepoznavanje različitih oblika nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini.

mr. sci. Saliha Đuderija
predsjedavajuća Vijeća za djecu BiH

Saliha Đuderija

MINISTAR

Milos Ludić

Milos Ludić

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	4
1. UVOD.....	8
2. NASILJE NAD DJECOM - zakoni, podzakonski akti i protokoli u Bosni i Hercegovini.....	9
3. FENOMENOLOGIJA NASILJA NAD DJECOM.....	16
3.1. Fizičko nasilje.....	18
3.2. Seksualno nasilje.....	18
3.3. Psihološkonasilje.....	21
3.4. Zanemarivanje.....	22
3.5. Međuvršnjačko nasilje.....	23
3.6. Nasilje nad djecom u digitalnom okruženju.....	24
3.7. Komercijalno zlostavljanje djece.....	30
3.8. Trgovina djecom.....	31
3.9. Nasilje u porodici – svjedočenje nasilju – socijalno nasilje.....	31
4. SISTEM RANOG PREPOZNAVANJA SLUČAJEVA NASILJA NAD DJECOM...32	
5. PRIJAVLJIVANJE SLUČAJEVA NASILJA NAD DJECOM.....	45
5.1. Obrazovne institucije.....	47
5.2. Organ starateljstva.....	51
5.3. Zdravstvene institucije.....	58
5.4. Policija.....	63
6. MONITORING I EVALUACIJA SMJERNICA.....	66
7. PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE STANJA.....	68
8. GLOSARIJ - TERMINI I SKRAĆENICE KORIŠTENI U SMJERNICAMA.....	70
9. BIBLIOGRAFIJA.....	86

1. UVOD

Kao što je naglašeno u **Strategiji Vijeća Evrope za prava djeteta (2016-2021)**, nasilje je primarni problem koji su djeca iznijela. Nasilje nad djecom predstavlja povredu prava djeteta, ugrožava socijalni razvoj djece i utiče na uživanje njihovih drugih prava.

Nasilje često ima razarajuće kratkoročne i dugoročne posljedice na mentalno i fizičko zdravlje i ponekad se prenosi generacijama. Osim uticaja na pojedinačne žrtve, istraživanja nevladinih organizacija ukazuju na to da je nasilje povezano s dalekosežnim troškovima za društvo. Eliminisanje svih oblika nasilja nad djecom je, dakle, pravni, etički i ekonomski imperativ.

Naglašava se dalje da bez obzira na značajan napredak u rješavanju problema nasilja nad djecom, taj napredak je i dalje prespor i fragmentisan. Rizik od nasilja nad djecom, posebno djevojčicama, ostaje prisutan u svakom okruženju, uključujući i digitalno okruženje i na mjestima gdje djeca trebaju biti najsigurnija - u školama, u svim oblicima zbrinjavanja, u pravosudnim institucijama, tokom slobodnih aktivnosti, sportu i u svom domu.

Napredak je otežan zbog nedovoljnog ulaganja u prevenciju nasilja, fragmentiranih i slabo realiziranih nacionalnih politika, oskudnih podataka i istraživanja, kao i nedovoljnog obraćanja pažnje na posebne mehanizme za savjetovanje, izvještavanje, oporavak i reintegraciju djece.

Drugo, dopunjeno izdanje Smjernica za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini predstavlja pokušaj BiH da se osvijetle neki novi standardi dobre prakse ranog prepoznavanja, reagiranja i uopće tretiranja nasilja nad djecom danas.

Kroz šest poglavlja, autori su obradili nekoliko značajnih tema koje bi trebale pomoći organima formalne socijalne kontrole da efikasno reaguju u slučaju nasilja nad djecom. Upravo stoga, u tekstu su obrađeni fenomeni: nasilja nad djecom - zakoni, podzakonski akti i protokoli u Bosni i Hercegovini; fenomenologija nasilja nad djecom; sistem ranog prepoznavanja slučajeva nasilja nad djecom; prijavljivanje slučajeva nasilja nad djecom; monitoring i evaluacija smjernica kao i preporuke za unapređenje stanja.

Na ovaj način zaokružen je pregled cjelokupnog kruga reagiranja sistema na fenomen nasilja nad djecom.

2.

NASILJE NAD DJECOM U BOSNI I HERCEGOVINI (ZAKONI, PODZAKONSKI AKTI I PROTOKOLI)

Kad govorimo o različitim propisima i uopće dokumentima koji se odnose na prava i zaštitu djece, neohodno je spomenuti najvažnije, koji determiniraju aktivnosti zvaničnih organa u tretiranju ove pojave na svim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini.

Krenuvši od međunarodnopravnog okvira te pozitivnih pravnih odredbi u BiH, neophodno je navesti sljedeće:

Međunarodni propisi	Obuhvaćena prava	Zakoni u Bosni i Hercegovini
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Konvencija o pravima djeteta ✓ Konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici 	<p>Zaštita od nasilja u školama, kod kuće i u drugim okruženjima</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Zakon o zaštiti od nasilja u porodici FBiH ("Službene novine FBiH", br. 22/05 i 51/06) ✓ Porodični zakon FBiH („Službene novine FBiH“, br. 35/05 i 41/05) ✓ Krivični zakon FBiH („Službene novine FBiH“, br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05 i 42/10)

Međunarodni dokumenti

- ✓ Konvencija o pravima djeteta i fakultativni protokoli uz Konvenciju o zabrani učešća djece u oružanim sukobima i o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji
- ✓ Pakt o građanskim i političkim pravima
- ✓ Minimalna pravila UN-a o provođenju maloljetničkog pravosuđa (Pekinška pravila, 1985.)
- ✓ Pravila UN-a za zaštitu maloljetnika lišenih slobode (JDL pravila, 1990.)
- ✓ Smjernice UN-a za prevenciju maloljetničke delinkvencije (Rijadske smjernice, 1990.)
- ✓ Minimalna pravila UN-a za alternativne kaznene mjere (Tokijska pravila, 1990.)
- ✓ Konvencija UN-a za borbu protiv organiziranog transnacionalnog kriminala, dopunjena sljedećim protokolima: Protokol za sprečavanje, zaustavljanje i kažnjavanje trgovine ljudima, posebno ženama i djecom i Protokol za borbu protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i zrakom
- ✓ Konvencija o eliminaciji diskriminacije žena i prava djece
- ✓ Konvencija o eliminaciji rasne diskriminacije i druge
- ✓ Konvencija Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici
- ✓ Evropska konvencija o akciji protiv trgovine ljudima
- ✓ Revidirana socijalna povelja
- ✓ Evropska konvencija o obeštećenju žrtava krivičnih djela nasilja
- ✓ Konvencija o cyber kriminalu
- ✓ Evropska konvencija protiv torture i drugih vrsta okrutnog, nehumanog i degradirajućeg postupanja ili kažnjavanja
- ✓ Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina
- ✓ Haška konvencija o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice djeteta

- ✓ Haška konvencija o ostvarivanju alimentacionih zahtjeva u inozemstvu
- ✓ Konvencija Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe
- ✓ Konvencija o kontaktu koji se tiče djece
- ✓ Konvencija o međunarodnom ostvarivanju prava na izdržavanje djeteta i drugim oblicima izdržavanja porodice (Haška)
- ✓ Strategija Vijeća Evrope o pravima djeteta (2016. – 2021. godine) i Preporuke Vijeća Evrope o Smjernicama za poštovanje, zaštitu i ostvarivanje prava djece u digitalnom okruženju

Bosna i Hercegovina (državni nivo)

- ✓ Krivični zakon BiH („Službeni glasnik BiH“, br. 37/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07 i 8/10)
- ✓ Zakon o prekršajima BiH („Službeni glasnik BiH“, br. 41/07, 18/12, 36/2014, 81/2015 i 65/2020)
- ✓ Zakon o krivičnom postupku BiH („Službeni glasnik BiH“, br. 36/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09 i 93/09)
- ✓ Zakon o zabrani diskriminacije BiH („Službeni glasnik BiH“, br. 59/09, 66/16)
- ✓ Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH („Službeni glasnik BiH“, br. 16/03, 102/09 i 32/10 – prečišćeni tekst)
- ✓ Zakon o zaštiti ličnih podataka („Službeni glasnik BiH“, br. 49/2006, 76/2011 i 89/2011 - ispr.)
- ✓ Strategija za suprotstavljanje trgovini ljudima u BiH 2020-2023 i Akcioni plan institucija Bosne i Hercegovine za provođenje Strategije suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini 2020 – 2023
- ✓ Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine (GAP BiH) za period 2018. – 2022. godine
- ✓ Platforma za razvoj predškolskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini za period 2017. - 2022.
- ✓ Okvirna politika unapređenja ranog rasta i razvoja djece u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik BiH“, broj 36/12).
- ✓ Kodeks za štampu i online medije BiH (Vijeće za štampu u Bosni i Hercegovini).
- ✓ Protokol za smještaj stranaca maloljetnika bez pratnje u Centar za djecu i mlade, Doboj Istok (potpisnici: Služba za poslove sa strancima, Save the Children, IOM, MFS-EMMAUS)
- ✓ Protokol za smještaj maloljetnih stranaca bez pratnje koji su iskazali namjeru traženja azila, te maloljetnih tražitelja azila bez pratnje u Centar za djecu i mlade, Doboj Istok (Ministarstvo sigurnosti BiH, UNHCR koji predstavlja Fondaciju BH inicijativa BHWI, IOM, MFS-EMMAUS)
- ✓ Protokol o saradnji i osiguranju smještaja i zbrinjavanja stranaca žrtava trgovine ljudima u BiH (Ministarstvo sigurnosti BiH, MFS-EMMAUS).

Od entitetskih zakona i podzakonskih akata koji su relevantni po pitanju zaštite djece od nasilja izdvajaju se:

Federacija BiH

- ✓ Zakon o zaštiti od nasilja u porodici FBiH („Službene novine FBiH“, broj: 20/13)
- ✓ Porodični zakon FBiH („Službene novine FBiH“, br. 35/05, 41/05, 31/14 i 32/19)

- ✓ Krivični zakon FBiH („Službene novine FBiH“, br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05 i 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16 i 75/17)
- ✓ Zakon o krivičnom postupku FBiH („Sl. novine FBiH“, br. 35/03, 56/04, 37/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 9/09, 12/10, 08/13, 59/14, 74/20)
- ✓ Zakon o izvršenju krivičnih sankcija u FBiH („Službene novine FBiH“, br. 44/98, 42/99, 12/09)
- ✓ Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku FBiH („Službene novine FBiH“, broj: 07/14)
- ✓ Zakon o prekršajima FBiH („Sl. novine FBiH“, broj: 63/14)
- ✓ Zakon o vanparničnom postupku FBiH („Sl. novine FBiH“, br. 2/98, 39/94, 73/05, 80/14)
- ✓ Zakon o izvršnom postupku FBiH („Sl. novine FBiH“, br. 32/03, 33/06, 39/06, 39/09, 35/12, 46/16 i 16/20)
- ✓ Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka („Sl. novine FBiH“, broj: 36/03);
- ✓ Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama („Sl. novine FBiH“, br. 37/01, 40/02, 52/11, 14/13)
- ✓ Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom („Sl. novine FBiH“, br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 07/24, 45/16, 19/17, 40/18)
- ✓ Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom („Službeni glasnik USK“, br. 5/00 i 7/01)
- ✓ Zakon o socijalnoj zaštiti („Narodne novine Posavskog kantona“, broj: 5/04)
- ✓ Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom Tuzlanskog kantona („Službene novine Tuzlanskog kantona“, br. 05/12 i 07/14, 11/15, 13/16 i 4/18)
- ✓ Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice s djecom („Službene novine Zeničko-dobojskog kantona“, br. 13/07 i 13/11)
- ✓ Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice s djecom („Službene novine Bosansko-podrinjskog kantona“, br. 10/00, 5/03 i 5/05)
- ✓ Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice s djecom („Službene novine Srednjobosanskog kantona“, broj: 10/05)
- ✓ Zakon o socijalnoj zaštiti („Narodne novine Hercegovačko-neretvanskog kantona“, broj: 3/05)
- ✓ Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice s djecom („Narodne novine Zapadnohercegovačkog kantona“, broj: 16/01)
- ✓ Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice s djecom Kantona Sarajevo („Službene novine Kantona Sarajevo“, br. 26/02, 8/03, 2/06 i 21/06)
- ✓ Zakon o socijalnoj zaštiti („Narodne novine Kantona 10“, broj: 5/98)
- ✓ Zakon o zdravstvenoj zaštiti FBiH („Službene novine FBiH“, br. 29/97, 46/10, 75/13)
- ✓ Zakon o zdravstvenom osiguranju („Službene novine FBiH“, br. 30/97, 07/02, 70/08, 48/11)
- ✓ Zakon o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata („Službene novine FBiH“, broj: 40/10)
- ✓ Pravilnik o načinu i mjestu provodbe zaštitne mjere obaveznog psihosocijalnog tretmana učinilaca nasilja u porodici („Službene novine Federacije BiH“, broj: 63/17)
- ✓ Pravilnik o načinu i mjestu provođenja zaštitne mjere obaveznog liječenja od ovisnosti o alkoholu, opojnim drogama ili drugim psihotropnim supstancama učinilaca nasilja u porodici („Službene novine FBiH“, broj: 23/08)

- ✓ Pravilnik o načinu provođenja zaštitnih mjera za počinioce nasilja u porodici koje su u nadležnosti policije („Službene novine FBiH“, br. 20/13)
- ✓ Strategija za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici FBiH 2018. - 2020. godine
- ✓ Politika i Strategija za zaštitu i unapređenje mentalnog zdravlja u Federaciji BiH (2012-2020)
- ✓ Protokol o postupanju nadležnih institucija u slučajevima nasilja u porodici koji uključuje djecu, Unsko-sanski kanton
- ✓ Protokol o postupanju nadležnih institucija u slučajevima nasilja u porodici za općine Unsko-sanskog kantona
- ✓ Protokol o postupanju u slučaju nasilja u porodici između interresornih ministarstava i NVO „Vive žene“ koji podrazumijeva i zaštitu djece u porodicama (Tuzlanski kanton)
- ✓ Protokol o saradnji u prevenciji prosjačenja, skitnje i nelegalne ulične prodaje na području Kantona Sarajevo
- ✓ Protokol o saradnji kojim se regulira način prijema žrtava u sklonište za žene i djecu žrtve nasilja u porodici Kanton Sarajevo
- ✓ Protokol o saradnji na prevenciji, zaštiti i borbi protiv nasilja u porodici, Kanton Sarajevo
- ✓ Protokol o saradnji između resornih ministarstava kojim je reguliran način postupanja u slučajevima zanemarene i zapuštene djece koja prosjače i rade na ulicama Kantona Sarajevo
- ✓ Protokol o saradnji između JU Kantonalni centar za socijalni rad Sarajevo i Fondacije lokalne demokratije o međusobnoj saradnji između potpisnika u radu Mobilnog tima (terapeutski rad na sprečavanju recidiva u porodicama u kojima je evidentirano nasilje)
- ✓ Protokol o međusobnoj saradnji nadležnih ministarstava, institucija i NVO u pružanju podrške žrtvama-svjedocima u slučajevima ratnih zločina, seksualnog nasilja i drugih oblika krivičnog djela (Srednjobosanski kanton)
- ✓ Protokol o postupanju u slučajevima nasilja u porodici kojim su obuhvaćena i djeca općina Donji Vakuf
- ✓ Protokol o postupanju u slučaju nasilja u porodici za hercegovačko područje (Kanton 10)
- ✓ Protokol o postupanju institucija u slučaju nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja (Bosansko-podrinjski kanton)
- ✓ Protokol o saradnji u slučaju nasilja nad djecom i mladima u digitalnom okruženju (sklopljen između: Centra za sigurni internet EMAUS i Federalnog ministarstva unutrašnjih poslova – Federalna uprava policije, 2019. godine)

U **Republici Srpskoj** potrebno je posebno naglasiti sljedeće:

- ✓ Strategija razvoja obrazovanja Republike Srpske za period 2016-2021. godine
- ✓ Program za rani rast i razvoj djece u Republici Srpskoj (2016-2020)
- ✓ Zakon o dječijoj zaštiti („Službeni glasnik RS“, br. 114/17,122/18,107/19)
- ✓ Zakon o zdravstvenoj zaštiti („Službeni glasnik RS“, br. 106/09, 44/15)
- ✓ Zakon o zdravstvenom osiguranju („Službeni glasnik RS“, br. 18/99, 51/01, 70/01, 51/03, 57/03, 17/08, 1/09, 106/09, 110/16,94/19)
- ✓ Zakon o zaštiti lica sa mentalnim poremećajima („Službeni glasnik RS“, broj: 46/04)
- ✓ Zakon o sprečavanju nasilja na sportskim priredbama („Službeni glasnik RS“, broj: 106/15)

- ✓ Zakon o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija Republike Srpske („Službeni glasnik RS“, broj: 63/18)
- ✓ Zakon o javnom redu i miru („Službeni glasnik RS“, broj: 11/15)
- ✓ Krivični zakonik („Službeni glasnik RS“, br. 64/17, 104/18)
- ✓ Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske („Službeni glasnik RS“, br. 53/12, 91/17, 66/18))
- ✓ Zakon o posebnom Registru lica pravosnažno osuđenih za krivična djela seksualne zloupotrebe i iskorištavanja djece („Službeni glasnik RS“, broj: 31/18)
- ✓ Zakon o prekršajima RS („Službeni glasnik RS“, br. 63/14, 110/16, 100/17)
- ✓ Zakon o javnom redu i miru („Službeni glasnik RS“, br. 11/15, 58/19)
- ✓ Zakon o socijalnoj zaštiti („Službeni glasnik RS“, br. 37/12, 90/16, 94/19)
- ✓ Zakon o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku („Službeni glasnik RS“, br. 13/10, 61/13, 68/20)
- ✓ Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju („Službeni glasnik RS“, br. 44/17, 31/18, 84/19, 63/20)
- ✓ Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju („Službeni glasnik RS“, br. 79/15, 63/20)
- ✓ Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju („Službeni glasnik RS“, br. 41/18, 92/20)
- ✓ Zakon o zaštiti od nasilja u porodici („Službeni glasnik RS“, br. 102/12, 108/13, 82/15, 84/19)
- ✓ Porodični zakon RS („Službeni glasnik RS“, br. 54/02, 41/08, 63/14)
- ✓ Zakon o zaštiti ličnih podataka („Službeni glasnik BiH“, br. 49/06, 76/11)
- ✓ Zakon o ostvarivanju prava na besplatnu pravnu pomoć u Republici Srpskoj („Službeni glasnik RS“ broj: 67/20)
- ✓ Pravilnik o sadržaju, obimu i načinu ostvarivanja prava na zdravstvenu zaštitu („Službeni glasnik RS“, br. 102/11, 117/11, 128/11, 101/12, 28/16, 83/16, 109/17, 115/17, 17/18, 53/18, 59/18, 112/18, 17/19, 98/19, 21/20)
- ✓ Pravilnik o ostvarivanju prava iz dječije zaštite („Službeni glasnik RS“, broj: 80/05)
- ✓ Pravilnik o načinu i mjestu provođenja zaštitne mjere obaveznog liječenja ovisnosti o alkoholu i opojnim drogama („Službeni glasnik RS“, broj: 97/06)
- ✓ Pravilnik o načinu provođenja zaštitne mjere - obavezan psihosocijalni tretman („Službeni glasnik RS“, broj: 111/14)
- ✓ Pravilnik o načinu i mjestu provođenja zaštitne mjere osiguranja zaštite žrtve nasilja u porodici („Službeni glasnik RS“, broj: 97/06)
- ✓ Pravilnik o načinu provođenja zaštitnih mjera koje su u nadležnosti Ministarstva unutrašnjih poslova („Službeni glasnik RS“, broj: 26/06)
- ✓ Protokol o postupanju u slučajevima vršnjačkog nasilja među djecom i mladima u vaspitno-obrazovnom sistemu Republike Srpske
- ✓ Protokol o postupanju u slučajevima nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja djece („Službeni glasnik RS“, broj: 82/13)
- ✓ Protokol o saradnji u slučaju nasilja nad djecom i mladima u digitalnom okruženju (sklopljen između: Centra za sigurni internet EMAUS i Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske, 2020. godine)

U **Brčko distriktu BiH** u proteklom periodu treba naglasiti:

- ✓ Zakon o dječijoj zaštiti Brčko distrikta BiH – prečišćen tekst („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, broj: 18/20)
- ✓ Zakon o socijalnoj zaštiti Brčko distrikta BiH – prečišćen tekst („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, broj: 20/20)
- ✓ Porodični zakon Brčko distrikta BiH („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, broj: 23/07)
- ✓ Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Brčko distriktu BiH („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 13/07, 19/07, 39/08, 21/10, 48/16, 22/17, 24/20)
- ✓ Zakon o obrazovanju u osnovnim i srednjim školama Brčko distrikta BiH („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 20/20, 24/20)
- ✓ Zakon o zdravstvenom osiguranju Brčko distrikta BiH („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 07/02, 19/07, 02/08, 34/08 i 34/19)
- ✓ Zakon o zdravstvenoj zaštiti u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine – prečišćeni tekst („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 52/18, 34/19, 16/20)
- ✓ Zakon o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Brčko distrikta BiH („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, broj: 44/11)
- ✓ Krivični zakon Brčko distrikta BiH – prečišćeni tekst („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, broj: 19/20)
- ✓ Zakon o krivičnom postupku Brčko distrikta BiH („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 33/19, 27/14, 03/19, 16/20)
- ✓ Zakon o prekršajima Brčko distrikta BiH („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 24/07, 06/12, 11/12)
- ✓ Zakon o zaštiti svjedoka („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 10/03, 08/07, 19/07)
- ✓ Zakon o javnom redu i miru Brčko distrikta BiH („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 32/09, 14/10)
- ✓ Zakon o zaštiti od nasilja u porodici u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, broj: 07/18)
- ✓ Protokol o saradnji i postupanju u slučaju nasilja nad ženama i nasilja u porodici u Brčko distriktu BiH (potpisan 24. aprila 2018. godine)
- ✓ Protokol o saradnji u slučajevima nasilja nad djecom i mladima u BiH (potpisan 12. novembra 2019. od strane Centra za sigurni internet u Bosni i Hercegovini – MFS -EMMAUS i Policije Brčko distrikta BiH)

3.

FENOMENOLOGIJA NASILJA NAD DJECOM

O pojmu nasilja nad djecom

Vidjeli smo da postoje brojne definicije nasilja nad djecom, i za sve njih je zajedničko da pod nasiljem podrazumijevaju svako fizičko ili psihičko nasilno ponašanje usmjereno na djecu¹ od strane pojedinaca ili institucija, kojim se ugrožava ili sprečava normalan razvoj, integritet ličnosti ili zadovoljenje dječijih potreba. U Općem komentaru br. 13 (2011) UN-ovog Komiteta za prava djeteta o pravu djeteta na slobodu od svih oblika nasilja, „nasilje“ se shvata tako da obuhvata sve oblike fizičkog i mentalnog nasilja, povreda ili zlostavljanja, zanemarivanja ili nemarnog postupanja, maltretiranja ili eksploatacije, uključujući i seksualno zlostavljanje.

Oblici nasilja neprestano se šire, a načini njegove manifestacije sve su savršeniji. Samo po sebi nasilje je složena pojava i može se posmatrati kao stanje koje se u emocionalnom, akcijskom ili motivacijskom smislu izražava u prvom redu kao nagon, a zatim kao ljutnja, neprijateljstvo, srdžba i napadanje na osobu. Nasilje podrazumijeva šest faktora: namjeru da se povrijedi ili nanese šteta; intenzitet i trajanje; moć nasilnika; ranjivost žrtve; manjak podrške i posljedice (Zečević, 2010)².

Stoga ćemo za potrebe fenomenološke analize zloupotrebe ili zlostavljanja djeteta obuhvatati sve oblike fizičkog i/ili emocionalnog zlostavljanja, seksualnu zloupotrebu, zanemarivanje ili nemaran postupak, nasilja nad djecom u digitalnom okruženju kao i komercijalnu ili drugu eksploataciju djece, koja dovodi do stvarnog ili potencijalnog narušavanja zdravlja djeteta, njegovog preživljavanja, razvoja ili dostojanstva u okviru odnosa koji uključuje odgovornost, povjerenje ili moć (WHO, 1999.). Istraživanja pokazuju da zlostavljana i zanemarena djeca pokazuju ponašanje i emocionalne probleme, loše kognitivno funkcioniraju te imaju slabiji uspjeh u školi. Razvijaju se i brojne druge teškoće kao što su: poremećaji hranjenja, sklonost uzimanju sredstava ovisnosti, problemi u razvoju nervnog sistema. Većina istraživača saglasna je o tome da sljedeći rizični faktori kod djece dovode do zlostavljanja: mlađa dob, djeca s hronično iritabilnim temperamentom, ADHD djeca, izrazito zahtjevna djeca, kao i djeca s poremećajima u razvoju. Prema mnogim autorima, najkritičnija dob za fizičko zlostavljanje je između 4. i 8. godine, emocionalno od 6. do 8., seksualno od 8. do 12. (Whitman, 2002.). Rizični

¹ Prema Konvenciji o pravima djeteta, dijete je svaka osoba mlađa od 18 godina.

² Priručnik – program prevencije vršnjačkog nasilja u školama. Banja Luka.

faktori koji dovode do zlostavljanja djece koje počinu roditelji su: mlađa dob roditelja, samohrani roditelji, transgeneracijski prijenos (iskustvo nasilnog odnosa u primarnim porodicama), finansijske teškoće, nizak obrazovni nivo i mentalne bolesti. Dodatni rizici u poratnom društvu su: veliki broj oboljelih od PTSP-a, porast alkoholizma i drugih ovisnosti, nepotpune porodice, siromaštvo, nezaposlenost, socijalna izolacija. Svi ovi faktori mogu uticati na smanjenu sposobnost uspješnog roditeljstva i povećavaju vjerovatnost zlostavljanja djeteta.

Osim opće definicije nasilja nad djetetom, koju smo naveli u uvodnom dijelu ovih smjernica, prihvaćene su i definicije četiri posebna tipa zloupotrebe djeteta: **fizičko nasilje, seksualno nasilje, psihološko nasilje i zanemarivanje djeteta**. U pojedinim klasifikacijama izdvaja se i komercijalna **eksploatacija** kao poseban oblik zloupotrebe djeteta, a u novije vrijeme izdvaja se i **vršnjačko nasilje i nasilje nad djecom u digitalnom okruženju**.

3.1. FIZIČKO NASILJE

Upravo za potrebe analize ovih smjernica, **fizičko nasilje** nad djecom definiramo kao odnos ili ponašanje kojim se, uz primjenu fizičke sile i uz upotrebu ili bez upotrebe drugih sredstava, nanose povrede, ozljede ili rane djeci. Najčešći i najvidljiviji oblik nasilja nad djecom je fizičko nasilje. Ono se ispoljava u raznim formama, a najčešće susrećemo: udaranje rukama ili nogama, šamaranje, čupanje kose, uvrtnje dijelova tijela ili lica, nanošenje opekotina, bacanje na pod ili niz stepenice, vezivanje uz radiator ili ormar, uskraćivanje hrane, zaključavanje u stanu ili nekoj drugoj prostoriji, davanje otrovnih supstanci, alkohola ili neodgovarajućih lijekova, ujedanje, pokušaji utapanja ili gušenja djeteta i sl. Fizičko zlostavljanje najčešće je praćeno emocionalnim zlostavljanjem, zanemarivanjem, pa i seksualnim zlostavljanjem. Brojne su posljedice ovakvog zlostavljanja. Od vidljivih tjelesnih znakova najčešće se nailazi na modrice, prijelome kostiju, opekotine, podljeve i ogrebotine na tijelu, unutrašnje povrede i krvarenja, oštećenja mozga, oštećenje vidnog i slušnog aparata itd. Dok se većina tjelesnih povreda vremenom zaliječi, neke ostaju trajno, a posebno strah, tuga i bijes.

3.2. SEKSUALNO NASILJE

Definicija seksualnog nasilja sadržana je u Konvenciji o pravima djeteta kao pravno obavezujućem instrumentu za Bosnu i Hercegovinu.³ Konvencija u članu 19. u definiciju nasilja uključuje „seksualno zlostavljanje“, a u članu 34. posebno razmatra zaštitu od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja. Opcioni protokol Konvencije o pravima djeteta, o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji dodatno je ojačao pravnu zaštitu djece od seksualnog nasilja, posvećujući čitav pravni instrument prevenciji i zaštiti od tih djela.

Konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici (u daljnjem tekstu: Konvencija iz Istanbula) spominje „seksualno nasilje“ u članu 36. Osim toga, članom 3. Konvencije eksplicitno se proširuje djelokrug instrumenta kako bi bile obuhvaćene i djevojčice mlađe od 18 godina.

Stoga kažemo da seksualno nasilje označavamo kao vid eksploatacije djeteta s ciljem seksualnog zadovoljavanja i uživanja odrasle osobe ili starijeg djeteta koje ima, zbog svog uzrasta ili razvoja, položaj koji mu daje odgovornost, povjerenje ili moć. Prema

3

Ratificirana 1992. sukcesijom

kriminološkoj definiciji, pod seksualnim zlostavljanjem podrazumijevamo uključivanje zavisnog, razvojno nezrelog djeteta ili adolescenta u seksualne aktivnosti, koje ono ne može razumjeti, na koje ne može dati pristanak i koje ugrožavaju socijalne tabue porodičnog života.

Iako se seksualno nasilje nad djecom dešava u svim uzrastima, utvrđeno je da je najčešći početak između četvrte i osme godine života ili u adolescenciji. Najčešće se odnosi na pet situacija:

- a) uključivanje djeteta u seksualne aktivnosti,
- b) posmatranje seksualnih aktivnosti,
- c) izlaganje djeteta pornografskom materijalu,
- d) neprimjereno dodirivanje intimnih dijelova tijela djeteta,
- e) davanje sugestivnih seksualnih komentara.

Osobe koje traže svoje seksualno zadovoljstvo u djeci često imaju vrlo malo savjesti, što je posljedica rano doživljenih trauma, a nerijetko su i same kao djeca bile zlostavljane. Osobe sklone seksualnom zlostavljanju djece često imaju poremećaj super ega i poremećaj kontrole impulsa. Odrasle osobe koje su u djetinjstvu često mijenjale staratelja mogu imati poteškoće u održavanju trajnog i stabilnog odnosa s drugim odraslim osobama, što također može potaknuti seksualno nasilje nad djecom. Prateća pojava kod osoba sklonih seksualnom zlostavljanju djece je osjećaj anksioznosti, nepovjerenja, nesigurnosti, nekontroliranog bijesa i nemogućnosti razvoja socijalnih odnosa. Stoga, forenzička praksa bilježi da se osobe s takvim nedostacima češće okreću djeci kako bi zadovoljile svoje psiho-seksualne potrebe. Seksualni zlostavljači se u blizini djece osjećaju nadmoćnima, sigurniji su u sebe, jer oni su ti koji dominiraju i vrše kontrolu nad nekim. Osobe koje zlostavljaju djecu uglavnom su vrlo visoko ili isključivo seksualno orijentirane prema njima, što ne znači da takvi ljudi ne žive prividno u normalnim porodicama, običnim životom, a često i sami imaju djecu. Rjeđe su to osobe koje su djetetu nepoznate a daleko češće je to osoba koja je iz bliskog, porodičnog kruga, koju dijete poznaje, voli i u koju ima povjerenja (roditelj, staratelj, očuh ili maćeha, djed, stric, ujak). Seksualno nasilje nad djetetom koje se dešava unutar porodice (incest) je najmonstruozniji oblik nasilja nad djetetom koji najčešće traje godinama prije nego što se otkrije. Pokazao se kao izuzetno ekstreman oblik traumatizacije djeteta, koje se suočava s ozbiljnim i dugoročnim psihičkim posljedicama, posebno kad je u ulozi zlostavljača bio jedan od roditelja. Odrasle osobe koje su u djetinjstvu proživjele incest najčešće pate od niskog samopoštovanja, imaju problema s interpersonalnim odnosima i boluju od seksualne disfunkcije. Također posjeduju predispozicije za brojne vrste mentalnih poremećaja kao što su depresija, anksioznost, fobično izbjegavanje reakcija, somatoformni poremećaj, granični poremećaj ličnosti, a zloupotrebljavaju i sredstva ovisnosti i boluju od PTSP-a. Najčešće su žrtve djevojčice, iako je posljednjih godina u porastu i broj zlostavljanih dječaka, koji su često žrtve majke ili maćeha. Slučajevi u kojima je otac zlostavljač sina rjeđe se prijavljuju, ali postoje opravdane pretpostavke da se tu ne raspolaže tačnim podacima, jer se žrtve osjećaju toliko stigmatizirano da ne žele nipošto da iko sazna šta im se dogodilo.

Prema Konvenciji Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja (u daljnjem tekstu: Lanzarote konvencija) pod seksualnim zlostavljanjem djece se podrazumijeva namjerno upuštanje u seksualne aktivnosti s djetetom koje prema relevantnim odredbama nacionalnog zakonodavstva nije dostiglo zakonsku dob za seksualne odnose; kao i upuštanje u seksualne aktivnosti s djetetom: upotrebom prinude, sile ili prijetnje; zloupotrebom položaja, povjerenja, autoriteta ili uticajem na

dijete, uključujući i status u porodici; zloupotrebom situacije u kojoj je dijete posebno ranjivo, naročito zbog mentalne ili fizičke smetnje u razvoju ili stanja ovisnosti.

Zakonodavstvo svake države utvrđuje uzrast kada se neka maloljetna osoba može saglasiti sa seksualnim kontaktom, i on je prema krivičnom zakonodavstvu u Federaciji Bosne i Hercegovine i Brčko distriktu BiH 14 godina, odnosno 15 godina u Republici Srpskoj. Dijete mlađe od 14 godina starosti ne može dati svoju saglasnost, odnosno ona je irelevantna u svakom slučaju, jer dijete još uvijek nije dovoljno ni emocionalno, ni kognitivno, ni socijalno zrelo. Nakon što dijete dostigne dobnu granicu koja mu daje slobodu da samo odlučuje o učestvovanju u seksualnim aktivnostima, sud je jedini koji procjenjuje da li je seksualni kontakt sa maloljetnikom učinjen pod prinudom, upotrebom sile ili prijetnje, da li je postojao odnos podređenosti ili zavisnosti ili da li je seksualni odnos nastao iskorištavanjem nemoći maloljetnika u smislu nemogućnosti za pružanje otpora. Međutim, treba naglasiti da određeni odnosi između djeteta i odrasle osobe od povjerenja i moći (roditelj, staratelj, usvojitelj, hranitelj, nastavnik, zdravstveni radnik ili druga osoba kojoj je povjereno dijete radi učenja, odgoja, čuvanja) ne dopuštaju seksualnu aktivnost ni sa maloljetnom osobom starijom od 14, odnosno 15 godina, bez obzira na to što postoji razumijevanje i saglasnost za aktivnost od strane djeteta.

Lanzarote konvencija navodi da se sljedeća konkretna krivična djela moraju inkriminirati u svim državama potpisnicama Konvencije:

❖ *Seksualno zlostavljanje djece*

Ovo djelo se odnosi na seksualne aktivnosti odrasle osobe sa djetetom. Čak i ako je dijete navršilo starosnu dob za stupanje u seksualne odnose ustanovljenu nacionalnim zakonima, ovakav čin se i dalje smatra seksualnim zlostavljanjem ako odrasla osoba koristi prinudu, silu ili prijetnje, ili ako zloupotrebljava položaj povjerenja, autoriteta ili uticaja, ili iskorištava posebno ranjivo dijete.

❖ *Dječija prostitucija - Seksualno iskorištavanje prostitucijom*

Ovo se odnosi na bilo koji oblik seksualnog iskorištavanja djece, pri čemu se dijete regrutuje, prisiljava ili se prouzrokuje da učestvuje u prostituciji u zamjenu za (obećani) novac ili bilo koji drugi oblik naknade ili koristi.

❖ *Dječija pornografija - Materijal za seksualno zlostavljanje djece*

Ovo se odnosi na bilo koji materijal koji prikazuje dijete koje je uključeno u stvarno ili simulirano seksualno eksplicitno ponašanje, ili bilo kakav prikaz spolnih organa djeteta u primarno seksualne svrhe. Ovo krivično djelo se može počiniti tako što se takav materijal proizvodi, nudi ili stavlja na raspolaganje, distribuira ili prenosi, nabavlja za sebe ili za drugu osobu, posjeduje ili se svjesno dobija pristup istom.

❖ *Učešće djeteta u pornografskim predstavama – Iskorištavanje djeteta u seksualnim predstavama*

Ovo krivično djelo uključuje činjenicu da se dijete regrutira, prisiljava ili se uzrokuje da učestvuje u seksualnim predstavama, ili da se na bilo koji način profitira od učešća djeteta u istima. Ono uključuje i činjenicu svjesnog prisustva predstavama takve prirode u kojima učestvuju djeca.

❖ *Potkupljivanje djece*

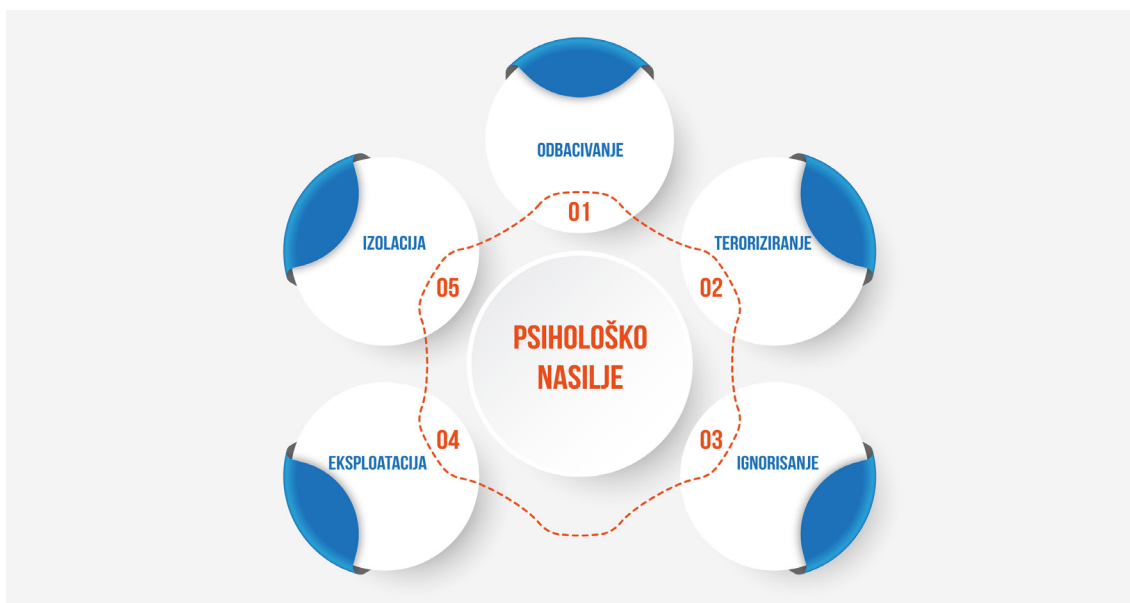
Odnosi se na činjenicu da je dijete, koje nije navršilo starosnu dob za stupanje u seksualne odnose, bilo svjedok nekog oblika seksualne aktivnosti. To ne znači da dijete mora učestvovati u samoj seksualnoj aktivnosti. Sama činjenica da djeca svjedoče takvim djelima mora biti kriminalizirana.

❖ *Podvođenje djece u seksualne svrhe*

Ovo krivično djelo, poznato i kao „zavođenje u cilju seksualnog iskorištavanja“, odnosi se na namjerno djelo odrasle osobe koja predlaže susret s djetetom koje nije navršilo starosnu dob za stupanje u seksualne odnose u svrhu seksualnog zlostavljanja ili iskorištavanja. Lanzarote konvencija konkretno spominje prijedloge te vrste koji se daju putem informacionih i komunikacionih tehnologija, kao i situacije u kojima je počinitelj poduzeo konkretne korake kako bi se lično susreo s djetetom. Ipak, Lanzarote komitet, zadužen za tumačenje Konvencije, preporučio je državama da razmotre mogućnost proširivanja polja inkriminacije i na slučajeve kada seksualno zlostavljanje nije rezultat sastanka uživo, već je izvršeno isključivo putem interneta.

3.3. PSIHOLŠKO NASILJE

Kvalitativno potpuno drugačiji vid nasilja zasigurno predstavlja **psihološko nasilje ili emocionalno lišavanje - zlostavljanje**. U psihološkoj i kriminološkoj literaturi se umjesto emocionalnog zlostavljanja ponekad upotrebljava i naziv psihološko nasilje – psihološko zlostavljanje. Pristalice termina psihološko nasilje smatraju da je ono sveobuhvatnije jer uključuje i emocionalnu i kognitivnu komponentu zlostavljanja. Psihološko nasilje je odnos ili ponašanje kojim se zapostavlja, ugrožava, potcjenjuje, vrijeđa ili verbalno napada ličnost maloljetnika i ispoljavaju negativna osjećanja prema njemu. Oblici psihološkog zlostavljanja su: uskraćivanje roditeljske ljubavi i emocionalne podrške, odbacivanje u obliku ravnodušnosti i odsustva pažnje, odbacivanje putem vike, pripisivanje krivice djetetu za probleme, prenošenje negativnih poruka kojima se vrijeđa dostojanstvo djeteta i sl. Emocionalno nasilje ostavlja najviše traga na žrtvi nasilja. Ako je dugotrajnije, ono je destruktivnije od tjelesnog nasilja. Emocionalno nasilje se zapravo ogleda u trajnom propuštanju iskazivanja ljubavi i pažnje prema djeci, kao i u verbalnim ispadima kojima se djeca ponižavaju i povređuju. Oblici emocionalnog zlostavljanja su: ignoriranje, odbijanje, teroriziranje, izoliranje i asocijalizacija, verbalno povređivanje (omalovažavanje i vrijeđanje nepristojnim terminima - npr. glupan, stoka, čoro, debeli), verbalno zastrašivanje, napadanje najvažnijih vrijednosti (vjerovanja, religije, rase...), praćenje, uhođenje, prisluškivanje telefonskih razgovora i sl.

Sve veći broj djece ima nizak nivo samopoštovanja. Istraživanja u svijetu pokazuju da najveći broj djece koja napuštaju školovanje pripada grupi djece s niskim samopoštovanjem. Djeca udružena u različite „gangove“, djeca koja probleme rješavaju oružjem usmjerenim protiv drugih ili protiv sebe pripadaju djeci s niskim samopoštovanjem. Klinička slika emocionalno zlostavljane djece vrlo je različita u zavisnosti od uzrasta i vrste zlostavljanja. Kod male djece ona se najčešće manifestira u obliku brojnih tjelesnih smetnji: trbobođe, pritiska u prsima, gušenja, teškoća sa spavanjem, problema s kontrolom stolice i mokrenja, razdražljivosti, naizgled bezrazložnim plačem. Emocionalno zlostavljano dijete ima separacijske strahove, ali i čitav niz drugih strahova koji imaju svoje korijene u odnosu djeteta i odraslih. Tokom odrastanja javljaju se novi i drugačiji znakovi u ponašanju, promjena vrste i intenziteta strahova, povlačenje od okoline, u grupi zauzimaju ili perifernu poziciju (strah od odbacivanja) ili se ne uključuju ili agresivno otimaju predmete i položaj.

3.4. ZANEMARIVANJE DJECE

Djeca su zanemarivana i zlostavljana stoljećima, ali prepoznavanje tih statusa djeteta u direktnoj je zavisnosti od brojnih faktora, naročito onih socijalne prirode. Do danas još uvijek ni zaštita ni prepoznavanje zanemarivanja djeteta nisu na zadovoljavajućem nivou. Kada govorimo o **zanemarivanju**, najčešće se misli na fizičko zanemarivanje, malnutriciju, kao njegovu posljedicu, ili najčešće na nedovoljnu brigu za djetetove fizičke potrebe. S druge strane, vrlo rijetko se misli na druge oblike zanemarivanja, kao što su emocionalno i edukativno zanemarivanje, koji nam nekako neopaženo prolaze i na koje je savremena zajednica, naročito u zemljama u tranziciji, postala imuna.

Pojam zanemarivanja znači različito za različite ljude, u zavisnosti od medicinskih, pravnih, psiholoških, socijalnih i drugih stavova koji proizlaze iz organizacije društva, vjerovanja, kulturalnih karakteristika i porodične organizacije. Veliki broj psihologa, socijalnih radnika i kriminologa govori i o kolektivnom zanemarivanju koje proizlazi iz organizacije društva, organizacije institucija za djecu, bolnica, roditeljskih prava i sl.

Zanemarivanje se u pravilu široko definira, kao nebriga i propuštanje roditelja da zadovolje emocionalne i razvojne potrebe djeteta, uključujući potrebu za odgovarajućom ishranom,

odjećom, smještajem, zdravstvenom brigom, obrazovanjem, intelektualnim poticanjem i emocionalnim razumijevanjem (White, 1987.). Dakle, za razliku od zlostavljanja, zanemarivanje je propuštanje da se nešto učini, odnosno nedostatak odgovarajuće brige i njege odraslih prema djetetu, što bitno utiče na djetetov normalan psihofizički razvoj. Kao poseban vid zanemarivanja danas se vrlo često pojavljuju: fizičko, emocionalno, edukativno, medicinsko ili zdravstveno zanemarivanje.

Fizičko zanemarivanje djeteta je oblik zanemarivanja u kojem su nezadovoljene djetetove fizičke potrebe. Pod djetetovim fizičkim potrebama podrazumijevamo raznoliku prehranu, adekvatan i siguran smještaj, prikladnu odjeću te zaštitu od ozljeda. Fizičko zanemarivanje se očituje u neuhranjenosti djeteta, lošoj ličnoj higijeni, neadekvatnoj odjeći, prljavoj te poderanoj odjeći i obući.

Emocionalno zanemarivanje prepoznajemo kao nezadovoljavanje emocionalnih potreba djeteta. Kada dođe do emocionalnog zanemarivanja, dijete se osjeća odbačeno. Ono obuhvaća nedovoljno pružanje brige, ljubavi, pažnje, zabranu djetetu da se druži s ostalom djecom ili pak ohrabrivanje u uzimanju droge i alkohola od strane roditelja ili staratelja. Emocionalno zanemarivanje ćemo prepoznati tek u kasnijoj dobi djeteta i teže se uočava. Neki od pokazatelja mogu biti sramežljivost, nisko samopouzdanje, a ponekad i agresivnost, krađa i neposlušnost, delikvencija kako bi zadobili pažnju roditelja ili staratelja.

Zdravstveno zanemarivanje ispoljava se kao: propust da se djetetu kada je bolesno osigura neophodna medicinska njega; propust da se izvrše potrebne imunizacije i ostale preventivne medicinske mjere za dijete ili briga o zubima djeteta, te propust da se osiguraju potrebna pomagala, uključujući dioptrijske naočale, aparate za sluh i slično.

Edukativno zanemarivanje predstavlja propust da se odgovori na saznavnu radoznalost djeteta i da se zadovolje obrazovne potrebe djeteta tako što će mu se dopustiti da neopravdano izostaje iz škole ili što mu se ne osiguravaju uslovi da uči. Ako dijete izostaje iz škole zato što brine o drugoj, mlađoj djeci ili zato što radi da bi porodica mogla da preživi, trebalo bi planirati mjere koje pomažu i osnažuju porodicu i roditelje kako bi se adekvatno prevazišla situacija u kojoj se porodica nalazi, a dijete uključilo u obrazovni proces.

Osim nabrojanih, u svakodnevnom životu vrlo često susrećemo i različite situacije u kojima se dijete pojavljuje kao žrtva. Radi se o specifičnim vrstama nasilja u kojima se dijete vrlo često pojavljuje kao „glavni ili sporedni akter“, ali u svojstvu žrtve. Ove oblike nasilja ne možemo smjestiti u kategoriju primarne podjele nasilja (fizičko, psihičko, seksualno i zanemarivanje), ali ih svakako posmatramo kao vid supsidijarnih oblika nasilja u kojima se nerijetko dijete javlja kao žrtva. Radi se o: vršnjačkom nasilju (eng. Bullying), nasilju putem cyber tehnologije (eng. Cyberbullying), komercijalnom zlostavljanju djece, nasilju u porodici i ostalim oblicima nasilja u kojima se dijete pojavljuje u viktimološkom kontekstu.

3.5. (MEĐU)VRŠNJAČKO NASILJE

Nasilje se može desiti u različitim sredinama: u školi, porodici, na igralištu i sl. U školskom ambijentu je najzastupljenije **vršnjačko nasilje** i o njemu je neophodno nešto reći. Karakterističan i veoma izražen oblik nasilja među djecom u školama je tzv. vršnjačko nasilje. Vršnjačko nasilje je fizičko ili psihičko nasilno ponašanje usmjereno na djecu od njihovih vršnjaka, koje se čini s ciljem povređivanja i uključuje ponavljanje istog

obrasca i odražava neravnopravan odnos snaga koji je karakterističan na dvije ravni: jači protiv slabijih, ili grupa protiv pojedinca. Svaki od ovih svjesnih postupaka može se razlikovati po obliku, težini, intenzitetu i trajanju. Nasilničko ponašanje djece, poznato i kao buling (*Bullying*, eng. termin), razlikuje se od kratkotrajnih incidenata i svađa djece. Osnovna razlika je upravo u namjernoj želji da se drugom djetetu nanese zlo, kao i u ponavljanju takvog postupanja tokom određenog vremena i dominaciji sile na individualnom ili grupnom planu. Ovo nasilje odnosi se na različite vrste ponašanja koje najčešće klasificiramo kao: verbalno (omalovažavanje, dobacivanje, prijetnje i ucjene i sl.), socijalno (ignoriranje, ogovaranje i spletkarenje, izbjegavanje i sl.), psihičko (krađa, uzimanje i/ili iznuda novca, prijeteći pogledi, praćenje, oštećenje imovine i sl.) i fizičko/tjelesno (šamaranje, udaranje rukama, nogama i predmetima, guranje, rušenje i sl.).

3.6. NASILJE NAD DJECOM U DIGITALNOM OKRUŽENJU

Uz sve pozitivne strane interneta, anonimnost na internetu mogu lako iskoristiti svi oni koji žele zloupotrijebiti taj vid komunikacije. Upravo ta anonimnost potiče korisnika da bude otvoren i da podijeli objave i druge stvari koje bi im bilo neugodno izreći nekome ko ih poznaje, što je zanimljivo posebno adolescentima, koji tipično imaju neke svoje tajne. Zloupotreba može biti ucjena raznim montiranim ili stvarnim fotografijama i videoisječcima, širenjem lažnih, neistinitih i privatnih informacija o nekome, pedofilija i drugo. Važno je spomenuti da cyberbullying, odnosno nasilje na internetu, a koristeći se uređajima koji imaju pristup internetu, najčešće vrše maloljetnici - vršnjaci međusobno, a nerijetko i punoljetne osobe međusobno. Posljedice koje nastanu mogu biti višestruko gore nego one kod "klasičnog" međuvršnjačkog nasilja, a najviše iz razloga što jednom nešto objavljeno na internetu uvijek ostaje dostupno.

Međutim, stiče se dojam da konsenzus o odnosu klasičnog i elektronskog zlostavljanja i nasilja među djecom još uvijek nije u potpunosti postignut. Neki autori smatraju vršnjačko zlostavljanje jedinstvenim fenomenom (npr. Beran i Li, 2007, Mehari, Farrell i Le, 2014), a nasilna ponašanja među djecom koja se odvijaju u virtuelnom svijetu tek nastavkom klasičnog nasilnog ponašanja, odnosno novim modalitetom iste pojave. Pritom se koriste elementima definicije klasičnog zlostavljanja kako bi definirali online zlostavljanje (Mehari i sur., 2014). Kako bi se ponašanje djece smatralo zlostavljanjem, bilo da se odvija u neposrednoj interakciji ili u virtuelnom okruženju, važno je da uključuje opetovana agresivna postupanja s namjerom nanošenja štete, pri čemu se javlja neravnoteža snaga između djeteta koje čini i onog koje doživljava takvo postupanje. U tom smislu, online nasilje među djecom se može smatrati jednim od indirektnih oblika agresivnog postupanja koja se ne odvijaju u interakciji „licem u lice“ (kao što je slučaj kod klasičnog relacijskog nasilja), već posredstvom online medija (Beran i Li, 2007). Nadalje, ekvivalentnost klasičnog i virtuelnog nasilničkog ponašanja se očituje u usklađenosti uloga djece uključene u oba modaliteta nasilja (Li, 2005, Modecki i sur., 2014). Tako su djeca koja čine klasično nasilje sklona i nasilnom postupanju putem elektronskih medija. Isto tako, djeca koja su izložena klasičnim oblicima nasilja od strane vršnjaka često doživljavaju i online nasilje. Mladi koji istovremeno čine i doživljavaju klasično vršnjačko nasilje također vrše nasilna postupanja u virtuelnom okruženju te su im ujedno i izloženi (Li, 2005).

Slično kao i kod klasičnog nasilja kojem mogu svjedočiti vršnjaci, poruke ili komentari mogu biti predstavljeni u javnom virtuelnom domenu i biti dostupni poznanicima ili osobama nepoznatim djeci uključenoj u nasilje. Drugim riječima, uloga „publike“ u virtuelnom prostoru je u određenoj mjeri uporediva s ulogom vršnjaka i prolaznika u školi ili na ulici (Beran i Li, 2007). Također, element štete kao posljedice online zlostavljanja djece je ključan, ali ponekad manje očigledan i prepoznatljiv u virtuelnom okruženju

(Vandebosch i Van Cleemput, 2008). S obzirom na to da djeca sklona vršenju nasilja putem interneta ne vide osobu kojoj nanose štetu niti posljedice takvog ponašanja, Patchin i Hinduja (2015) drže kako nije opravdano nastalu štetu posmatrati iz perspektive mladih koji se nasilnički ponašaju, jer su oni obično skloni racionalizaciji i umanjivanju posljedica svojih radnji. Nadalje, zbog prirode virtuelnog okruženja postoji izvjesna vjerovatnost opetovanosti nasilnih postupaka (Patchin i Hinduja, 2015). Pritom i samo jednokratna objava nasilnog sadržaja na internetu može doprinijeti ponovljenom doživljaju nasilja osobe koja mu je izložena i to svaki put kada je online.

Iz navedenog se može zaključiti da je online nasilje u većini slučajeva povezano sa drugim oblicima međuvršnjačkog nasilja, a prvenstveno sa fizičkim nasiljem koje često prelazi u online nasilje. Same posljedice i mogućnosti online nasilja u odnosu na klasično nasilje su drastične u pogledu posljedica i psihičkih trauma. Naravno, klasično nasilje u svom nekom ekstremnom obliku može nositi trajne fizičke i psihičke posljedice, a nerijetko za posljedicu može imati i smrt. Online nasilje u bilo kojem svom obliku ima mnogu veću „publiku“ te na taj način i sam broj učesnika u zlostavljanju u odnosu na klasični oblik nasilja je mnogo veći. Sam publicitet neke „loše“ objave na internetu a prvenstveno na profilima društvenih mreža je nesaglediv. Ako uzmemo za primjer da jedna osoba ima cca. 800 tzv. „facebook prijatelja“ i da tih 800 prijatelja na svojim profilima imaju isti ili približan broj prijatelja (800x800) - 640.000 potencijalnih učesnika u online nasilju. Naravno, nisu svi od 640.000 aktivni učesnici online nasilja, ali su potencijalni pasivni gledaoci koji samom svojom nereakcijom indirektno učestvuju u nasilju, osim u slučaju ako to nasilje nisu prijavili na bilo koji dostupan način. Pogledajmo u nastavku koji su to najčešći oblici nasilja nad djecom u digitalnom okruženju.

Međuvršnjačko nasilje u digitalnom okruženju (eng. Cyberbullyng)

Nasilje putem interneta ili mobilnog telefona, u svijetu poznato kao cyberbullying, čest je oblik nasilja među vršnjacima. I počinitelj i žrtva su maloljetnici. Postoje dvije vrste nasilja putem interneta: direktan napad i napad preko posrednika. Direktan napad događa se kad maloljetnik:

- šalje uznemirujuće poruke mobitelom, e-mailom ili na chatu;
- ukrade ili promijeni lozinku za e-mail ili nadimak na chatu;
- objavljuje privatne podatke ili neistine na chatu, blogu ili internetskoj stranici;
- šalje uznemirujuće slike putem e-maila ili MMS poruka na mobitelu;
- postavlja internetske ankete o žrtvi;
- šalje viruse na e-mail ili mobitel;
- šalje pornografiju i neželjenu poštu na e-mail ili mobitel.

Naprimjer, kad neko dijete dozna lozinku drugog djeteta za njegovu e-mail adresu ili nadimak na chatu, ono s njegove e-mail adrese može slati uznemirujuće poruke njegovim prijateljima, ostavljati neprimjerene poruke na blogu, chatu ili forumu. Svima se tako čini da je žrtva zapravo ta koja čini loše stvari. Prijatelji će se posvađati s njim, administrator će isključiti njegov nadimak ili e-mail adresu, roditelji će se naljutiti na njega i bit će kažnjen. Oni su posrednici u zlostavljanju, a toga nisu ni svjesni. Počinitelj može staviti oglas seksualnog ili provokativnog sadržaja u ime žrtve s njenim brojem mobitela ili adresom. Na taj način dijete može doživjeti mnoge neugodnosti i naći se u opasnosti.

Zato je važno o toj problematici razgovarati u školi i kod kuće, te podići svijest djece o posljedicama. Karakteristično za chat, blog i internetski forum jest korištenje nadimaka (nickova) koje posjetitelji sami izaberu, što pruža anonimnost. Manipulirati nečijim mišljenjem o drugoj osobi vrlo je lako, a to u pravilu rade osobe i same frustrirane

stvarima za koje optužuju druge. Te osobe mogu misliti da ih, ako se kriju iza nicka, niko neće otkriti, ali to baš nije tako. Anonimnost na internetu ipak je u neku ruku lažna, jer, zahvaljujući jednostavnoj tehnologiji, moguće je ući u trag osobama koje to čine.

Ogovaranje koje prerasta u cyberbullying

Vrlo važno je napomenuti i to da ovo međuvršnjačko nasilje u digitalnom okruženju (eng. Cyberbullyng) uključuje:

- poticanje grupne mržnje;
- napade na privatnost;
- uznemiravanje, uhođenje;
- vrijeđanje;
- nesavjestan pristup štetnim sadržajima te
- širenje nasilnih i uvredljivih komentara.

Ovo nasilje može uključivati i:

- slanje okrutnih, zlobnih, katkad i prijetećih poruka;
- kreiranje internetskih stranica koje sadrže priče, crteže, slike i šale na račun vršnjaka.

Ovo je jako važno zapamtiti, prepoznati i reagirati u svakodnevnom životu.

Lažno predstavljanje u cilju sticanja povjerenja djeteta – dovodenje u zabludu (eng. Grooming)

Grooming kao pojava u posljednjih nekoliko godina sve više uzima maha kao oblik zlostavljanja. Trenutno u jezicima na području Bosne i Hercegovine još uvijek nije pronađen adekvatan prijevod, dok se u susjednim Hrvatskoj i Srbiji „grooming“ prevodi kao „timarenje“. Kada želimo objasniti grooming, treba reći da je zapravo riječ „o procesu u kojem se djeca dok su na mreži/internetu potiču da učestvuju u interakcijama seksualne prirode, pri čemu ih se često izlaže neželjenim pornografskim sadržajima“.

Grooming najčešće predstavlja fazu u kojoj se dijete priprema ili na stvarni seksualni čin s odraslom osobom ili na učešće u proizvodnji dječije erotike ili fotografija seksualnog zlostavljanja djece, pri čemu zlostavljač zloupotrebljava povjerenje djeteta koje u većini slučajeva ne zna ni u koje će svrhe njegove fotografije ili snimci biti upotrijebljeni niti kakve će to posljedice imati po njegov daljnji život. Također, sam proces pripremanja djeteta za navedene činove predstavlja vid seksualne zloupotrebe i iskorištavanja djeteta, bez obzira na to što još uvijek nije došlo do stvarnog fizičkog kontakta između zlostavljača djeteta, najprije zbog toga što se dijete već u toku procesa izlaže neželjenim pornografskim sadržajima koji ga trebaju „odobrovoljiti“ i „ohrabriti“ da se i sam/sama upusti u nešto slično, a zatim i zbog toga što taj proces ima za epilog stvarni seksualni kontakt. Trenutno, savremene tehnologije (web-kamere, brz transfer velikih količina podataka, slika, snimaka i sl.) pružaju nesagledive mogućnosti da se dijete snimi nago ili u nekom seksualnom činu, a da zlostavljač nije došao do djeteta, samo ga je potrebno na takvo što nagovoriti. Upravo zbog toga je grooming izrazito opasna pojava koju vlade razvijenih zemalja nastoje eliminirati po svaku cijenu, te je „uglaviti“ u krivične

zakone koji tretiraju problematiku seksualne zloupotrebe i iskorištavanja djece⁴. Kako grooming započinje?

Grooming obično započinje susretom na internetu gdje se odrasla osoba lažno predstavlja, te nastoji zadobiti povjerenje djeteta tako što se doima ozbiljno zainteresiranom za ono što dijete voli ili ne voli i gdje se u svojoj komunikaciji sa djetetom spušta na njegov intelektualni nivo. Nakon upoznavanja sa djetetom sljedeći korak uključuje diskusije seksualne prirode, a često i slanje pornografskih materijala djetetu, odnosno žrtvi. U ovim razgovorima djeca, odnosno žrtve su „pitana ili izmanipulirana kako bi poslala svoje nage fotografije ili snimke, te otkrila detalje o sebi putem glasovnog ili videochata/ razgovora“. Najčešće se veza završava susretom u stvarnom svijetu koji je redovno seksualne prirode, a to se čini sticanjem povjerenja žrtve, ucjenjivanjem žrtve (naročito se prijeti objavljivanjem ili pokazivanjem seksualno eksplicitnih fotografija ili snimaka djeteta njegovim/njenim roditeljima) ili njenim zastrašivanjem (jer dijete najčešće nesvjesno otkrije mnoge informacije o sebi). Iz do sada navedenog može se izvući i zaključak, a imajući u vidu da se ipak radi o djeci, da je izraz „timarenje“ neprimjeren i neadekvatan da objasni navedenu pojavu kojoj bi možda prije odgovarali termini poput „pripriježanost“, „privlačnost“ ili „namamljivanja djece“⁵.

Slanje poruka ili fotografija seksualnog sadržaja djetetu (eng. Sexting)

Sexting kao i grooming predstavlja jedan od novih fenomena koji se pojavio sa ekspanzijom savremenih tehnoloških mogućnosti. Kako navedeni dokument objašnjava, sexting je „sociološki gledano, negativna popratna pojava tehnološkog razvoja, ali i direktna posljedica sve veće izloženosti djece, putem različitih medija, sve eksplicitnijim seksualnim sadržajima, što dovodi do njihovog preranog sazrijevanja. Psiholozi ovaj fenomen nazivaju hiperstimulacijom djece, a on ima za posledicu preuranjeno pokazivanje interesa za svoju ili tuđu seksualnost“⁶. Sexting kao pojam „prvi put se spominje 2005. godine u magazinu ‘Sunday Telegraph’ da bi potom o ovoj pojavi naširoko izvještavali mediji u Australiji, Novom Zelandu, Sjedinjenim Američkim Državama, Velikoj Britaniji, a u posljednje vrijeme i u drugim zemljama“. Kao i grooming, sexting je također termin koji u jezicima Bosne i Hercegovine nije našao prigodan prijevod⁷.

Prema navodima ekspertnog tima koji je izradio Akcioni plan za poboljšanje sistema za zaštitu od dječije pornografije i drugih oblika seksualnog iskorištavanja i zloupotrebe djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija u Bosni i Hercegovini 2010-2012, „termin ‘sexting’ označava slanje seksualno eksplicitnih fotografija ili poruka seksualnog sadržaja drugoj osobi elektronskim putem (najčešće putem SMS-a, MMS-a, elektronske pošte, društvenih mreža)“. Najveća opasnost i rizici sextinga su u tome što poruke takvog sadržaja obično šalju tinejdžeri jedni drugima, ne uviđajući posljedice ovakvih djela. Do sada je zabilježen nemali broj slučajeva o tome da su „djevojčice“ svojim „dečkima“ slale fotografije ili videoklipove u kojima su nage. Najčešće se kao sredstvo izvršenja pojavljuju mobilni telefonski aparati. Kao primjer u navedenom dokumentu stoji: „U jednoj srednjoj školi u američkoj saveznoj državi Virđiniji, profesor je optužen za posjedovanje dječije pornografije, a svoje obnažene fotografije poslala mu je sama učenica.“ Mediji, naročito američki, pisali su i o djevojčicama koje su izbačene iz škola zbog slanja slikovnih poruka seksualnog sadržaja⁸.

4 Akcioni plan za poboljšanje sistema za zaštitu od dječije pornografije i drugih oblika seksualnog iskorištavanja i zloupotrebe djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija u Bosni i Hercegovini 2010-2012, Vijeće ministara, 2009:45-52.

5 Ibid

6 Ibid

7 Ibid

8 Ibid

Može se reći da je riječ o veoma opasnoj pojavi, koja bi, ukoliko se ne stavi pod kontrolu, mogla imati nesagledive posljedice. Šaljući ovakve fotografije, djeca najčešće nisu svjesna da su to materijali koji se mogu naći svuda i koje mogu vidjeti svi, a osim toga, ove fotografije mogu poslužiti i kao oruđe za ucjenjivanje. Kada ovakve fotografije izađu na vidjelo, odražavaju se na čitav njihov budući život. „Posljednja istraživanja provedena među djecom tinejdžerskog uzrasta otkrila su zastrašujuće podatke o tome da je najmanje jedna petina, kako djevojčica, a tako i dječaka, makar jednom poslala poruku ovakvog sadržaja nekome, polovina njih doživjela je da bude recipijent ove vrste poruke, a više od tri četvrtine njih u ovome nije vidjelo nikakvu opasnost“⁹. Vlade širom svijeta, pa i naša, pristupile su sistematskom rješavanju ovog problema na različite načine, izmjenama i dopunama svojih krivičnih zakona, apeliranjem na bolji roditeljski nadzor i komunikaciju s djecom, a naročito jakim medijskim kampanjama i školskim aktivnostima na podizanju svijesti djece o mogućim posljedicama sextinga na njihovu budućnost.

Ucjena i prijetnja djeteta privatnim fotografijama (eng. Sextortion)

Sextortion je oblik seksualnog iskorištavanja koji se primjenjuje kao oblik nefizičke prisile da se prvenstveno iznudi seksualna usluga od žrtve. Sextortion se odnosi na široku kategoriju seksualnog iskorištavanja u kojima je zloupotreba moći sredstvo prisile, kao i kategorija seksualnog iskorištavanja u kojima se prijeti oslobađanjem seksualnih slika ili informacija koje kao takve postaju način prisile¹⁰. Najčešći oblik ove vrste iskorištavanja je ucjena i prijetnja privatnim fotografijama i/ili informacijama. Najčešći izvor tih sredstava ucjene su društveni mediji i dijeljenje privatnih informacija i fotografija u online dopisivanjima.

Sextortion karakterizira neravnoteža moći između nasilnika i žrtve, koju počinitelj koristi da prisili ili natjera žrtvu da pristupi seksualnim ili novčanim zahtjevima. Primjer: Osobi sa kojom se dopisivalo, dijete je poslalo svoju kompromitirajuću fotografiju, i sada ga ta osoba na razne načine ucjenjuje, najčešće pod prijetnjom da će javno objaviti tu fotografiju, ukoliko ne uradi ono što ona želi. Te osobe najčešće traže još više fotografija, kompromitirajućih videa i materijala koji će kasnije pretvoriti u pornografski sadržaj, koji će najvjerovatnije kasnije i dijeliti dalje putem interneta. U ovakvim i sličnim slučajevima odmah je potrebno da prekinete svaki kontakt sa osobom za koju smatrate da ucjenjuje dijete, te sačuvate sve poruke, pozive, fotografije koje se mogu iskoristiti kao dokazni materijal. Ukoliko se ucjena odvija na društvenoj mreži, obavezno prijavite i administratoru stranice. Upozorite ih da ni slučajno ne pristanu na nalaženje sa osobom i da ne šalju više informacija ili slika u nadi da će zlostavljač prestati sa ucjenjivanjem¹¹.

Kao što se koristi za naprijed opisan način zloupotrebe vlasti ili moći, sextortion je i oblik korupcije u kojoj ljudi kojima je povjerena moć - kao što su vladini zvaničnici, sudije, profesori, osoblje za provedbu zakona i poslodavci - nastoje da iznude seksualne usluge u zamjenu za nešto u okviru svojih ovlaštenja da odobri ili uskrati. Primjeri takvih zloupotreba vlasti uključuju: vladine službenike koji traže seksualne usluge za dobijanje licence ili dozvole, nastavnike koji trguju dobrim ocjenama za seks sa studentima i poslodavce koji traže seksualne usluge kao uslov za dobivanje posla.

Počinioci i karakteristike sextortiona¹²

- Počinioci se često oslanjaju na poziciju autoriteta ili uočene neravnoteže snaga, a ne na fizičko nasilje ili da silom natjeraju dijete na seksualne usluge ili davanje novca ili robe.

9

Ibid

10

<https://en.wikipedia.org/wiki/Sextortion>

11

<http://www.sigurnodijete.ba/bs/informacije-roditelji/rpojmovi/sextortion-bos>

12

Factsheetwas „Sextortion“ produced by ECPAT International - Programme combating Sexual Exploitation of Children Online

- Psihološka prisila uglavnom se manifestira prijetnjom uskraćivanja određene beneficije ili prijetnjom neželjenom posljedicom ako se ne ispune zahtjevi.
- Seksualna komponenta mogla bi uključiti potražnju počinioca za bilo kojim oblikom neželjene seksualne aktivnosti, kao što su izlaganje intimnih dijelova tijela, poziranje za seksualne fotografije, ili podnošenje fizičkog zlostavljanja.
- Seksualna komponenta može da se ogleda u metodama koje se primjenjuju za dobijanje roba, usluga ili novca. Naprimjer, počinioci dobiju od žrtava pristup slikama koje su sami sačinili a koje su seksualnog sadržaja i koriste ovaj materijal kao ucjenu za novac.
- Sextortion može uključivati (prijetnju) širenje ličnih fotografija neprirodnih slika online ili među vršnjacima. To pak može dovesti do drugih negativnih posljedica kao što je cyberbullying koji dalje viktimizira ili nanosi štetu žrtvi tj. djetetu.

Sextortion kako krivično djelo još uvijek nije izričito inkriminirano u domaćem zakonodavstvu ili u nekom od relevantnih regionalnih ili međunarodnih pravnih instrumenata koji se odnose na seksualnu eksploataciju djece.

Međutim, Lanzarote konvencija¹³ inkriminira čin izazivanja i prisiljavanja djece da se uključe u pornografske predstave (čl. 21 (1) (a-b))¹⁴. Ista konvencija tretira i čin traženja djece za proizvodnju dječje pornografije (čl. 23)¹⁵. Čin uključivanja u seksualne aktivnosti s djetetom je inkriminirano, gdje su prisutni prinuda, sila ili prijetnja a kada ta osoba zlopotrijebi priznat položaj povjerenja, autoriteta ili uticaja nad djetetom ili iskoristi posebno ranjiv položaj djeteta.

Prijenos uživo seksualnog zlostavljanja djece (eng. live stream)¹⁶

Live streaming (prijenos uživo u realnom vremenu) seksualnog zlostavljanja djece je radnja koja se odvija u realnom vremenu i nastaje kada je dijete prisiljeno da se pojavi pred web-kamerom te da se uključi u seksualno eksplicitno ponašanje ili da bude podvrgnuto seksualnom zlostavljanju.

Ovi akti (video ili fotomaterijali) se zatim putem live streama (prijenosa uživo u realnom vremenu) putem interneta prenose do počinioca ili kupca koji je platio i koji gleda ili traži određenu vrstu zlostavljanja koju bi gledao u realnom vremenu.

Prijestupnici i njihov modus operandi

- Prijestupnici za gledanje zlostavljanja djece putem npr. web-kamere (prijenosa uživo) pristup dobiju uglavnom putem posrednika ili pomagača.
- „Voditelji“ (moderatori) su ponekad članovi porodice ili zajednice koji tjeraju dijete da nastupi pred web-kamerom i komunicira sa potencijalnim kupcima namamljujući ih.
- Počinilac i voditelj (moderator) ili dijete dogovore tačan datum i vrijeme u kojem će se zlostavljanje održati i počinilac će se prijaviti na dogovorenu web-adresu. Dogovori oko termina se najčešće vrše putem chata, e-maila ili telefona.

¹³ Konvencija Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe - Lanzarote konvencija (Usvojio Komitet ministara u julu 2007. godine na 1002. sjednici zamjenika ministara)

¹⁴ Konvencija Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe, „Član 21 - Krivična djela koja se odnose na učestvovanje djeteta u pornografskim predstavama

1. Članica će poduzeti potrebne zakonske i druge mjere kako bi se osiguralo da se sljedeće namjerno ponašanje krivično procesuiraju:
 a. zapošljavanje djeteta da učestvuje u pornografskim predstavama ili uzrokujući da dijete učestvuje u takvim predstavama;
 b. prisiljavanje djeteta da učestvuje u pornografskim predstavama, ili sticanje dobiti, ili na drugi način iskorištavanje djeteta za takve svrhe;
 c. namjerno prisustvovanje pornografskim predstavama koje uključuju učešće djece.

2. Članica može zadržati pravo da ograniči primjenu paragrafa 1C na slučajeve kada su djeca zaposlena ili prisiljena u skladu sa paragrafom 1a ili b.“

¹⁵ Konvencija Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe - Lanzarote konvencija: „Član 23 - Privlačenje djece za seksualne ciljeve
 Članica će poduzeti potrebne zakonske i druge mjere da krivično procesuiraju namjerno prijedlog, putem informacionih i komunikacionih tehnologija, odrasle osobe da se sastane sa djetetom koje nije dostiglo starosnu dob postavljenu primjenom člana 18, paragraf 2, u svrhu činjenja bilo kojeg krivičnog djela postavljenog u skladu sa članom 18, paragraf 1a, ili člana 20, paragraf 1a, protiv njega ili nje, kada je ovakav prijedlog praćen materijalnim aktima koji dovode do takvog susreta.“

¹⁶ Factsheetwas „Live streaming of child sexual abuse in real-time“ produced by ECPAT International - Programme combating Sexual Exploitation of Children Online

- Strane uključene u zlostavljanje se dogovore o cijeni, počinitelj plati, uglavnom kroz legitime načine platnog prometa (paypal, bitcoins i sl.). Plaćanje se vrši uglavnom u malim iznosima kako bi se spriječile sumnje u vezi sa novčanim transakcijama.
- Različite platforme kao što su Skype, Facebook chat, Google talk, Viber i dr., podržavaju live stream, odnosno prijenos slike, zvuka, teksta u realnom vremenu (live stream), što pogoduje zlostavljanju putem interneta. Ovaj vid komunikacije omogućava prijestupniku/zlostavljaču da vidi zlostavljanje u realnom vremenu i da ga usmjeri kroz chat ili glasovne funkcije u svojim seksualnim fantazijama.
- U nekim zajednicama, nivo socijalne tolerancije dopušta zločin. To se uglavnom odnosi na nekoliko faktora, kao što su siromaštvo i ograničeno razumijevanje interneta, moguće implikacije za dijete ili sama nezakonitost tih akata. Live streaming seksualnog zlostavljanja djece onda može ponuditi jednostavan i brz izvor prihoda zlostavljaču.

Live streaming – prikaz seksualnog zlostavljanja djece u realnom vremenu nije eksplicitno inkriminiran kao krivično djelo u bilo kojem od relevantnih regionalnih ili međunarodnih pravnih propisa o seksualnom iskorištavanju djece. Međutim, Lanzarote konvencija¹⁷ inkriminira čin zapošljavanja ili prisiljavanje djece da učestvuju u pornografskim predstavama (čl. 21 (l) (a-b))¹⁸, kao i namjerno prisustvo djece pornografskim predstavama (c). Štaviše, inkriminira čin pomaganja poticanja i pokušaja radnji koje su inkriminirane kao oblik krivičnog djela (čl. 20) u navedenoj konvenciji (čl. 24)¹⁹.

3.7. KOMERCIJALNO ZLOSTAVLJANJE DJECE

Naredni oblik nasilja na koji ćemo se kratko osvrnuti jeste **komercijalno zlostavljanje djece**. Odnosi se na izlaganje djece poslovima koji otežavaju njihov prirodni rast i razvoj i zbog kojih ne mogu ostvarivati svoja osnovna prava na obrazovanje, igru i slično. Postoje tri osnovna vida komercijalnog eksploatiranja koji sadrže sve pojedinačne načine ekonomskog zlostavljanja:

- ✓ *svi oblici ropstva i zlostavljanja sličnih ropstvu kao što su prodaja i trgovina djece, prisilni rad, dužničko ropstvo ili kmetstvo;*
- ✓ *korištenje, izlaganje i ponuda djece u ilegalnim radnjama, kao što su: prosjačenje, prostitucija, pornografska produkcija i pornografske predstave;*
- ✓ *bilo koji oblik posla ili aktivnosti koji u sebi sadržava okolnosti u kojima je dijete zanemareno i preopterećeno, i gdje je narušeno njegovo zdravlje, sigurnost i moralnost.*

Bez obzira o kojoj vrsti eksploatacije se radi, ova aktivnost narušava fizičko ili mentalno zdravlje, obrazovanje djeteta, njegov moralni ili socijalno-emocionalni razvoj. Posebno težak i veoma prisutan oblik komercijalne eksploatacije djece, koji nerijetko sadrži sve oblike nasilja nad djecom je trgovina ljudima u kojoj su djeca žrtve. U ukupnom broju identificiranih potencijalnih žrtava trgovine ljudima u BiH, posljednjih godina maloljetne žrtve su najzastupljenije, sa 66,6% u 2018. godini, odnosno sa 59% u 2019. godini.

3.8. TRGOVINA DJECOM

¹⁷ Ibid 12

¹⁸ Ibid 13

¹⁹ Konvencija Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe:

„Član 24 - Pomaganje ili poticanje i pokušaj

1. Članica će poduzeti potrebne zakonske i druge mjere da se uspostavi kao krivično djelo, kada je namjerno počinjeno, pomaganje ili poticanje, činjenje svakog krivičnog djela uspostavljenog u skladu sa ovom konvencijom.

2. Članica će poduzeti potrebne zakonske i druge mjere da upostavi kao krivično djelo, kada je namjerno počinjen, pokušaj da se počini krivično djelo uspostavljeno u skladu sa ovom konvencijom.

3. Članica može zadržati pravo da ne primjenjuje, u cijelosti ili djelomično, paragraf 2, na krivična djela uspostavljena u skladu sa članom 20, paragraf 1b, d, e i f, član 21, paragraf 1C, član 22 i član 23.“

Trgovina djecom uključuje vrbovanje, prijevoz, prebacivanje, skrivanje ili primanje osobe mlađe od 18 godina u svrhu njenog iskorištavanja. Među oblicima trgovine djecom navode se: trgovina djecom radi seksualne eksploatacije, dječije pornografije i pedofilije; trgovina djecom radi eksploatacije dječijeg rada; trgovina djecom radi prosjačenja; trgovina djecom radi vršenja kriminalnih aktivnosti; trgovina nerođenom ili tek rođenom djecom radi usvojenja; trgovina djecom radi sklapanja braka; trgovina djecom radi učestvovanja u oružanim sukobima; trgovina djecom radi prodaje organa.

3.9. NASILJE U PORODICI, SVJEDOČENJE NASILJU I SOCIJALNO NASILJE

Nasilje nad djecom usko je vezano i za **nasilje u porodici** kao bilo koje djelo koje nanosi fizičku, mentalnu, seksualnu ili ekonomsku štetu ili patnju, kao i prijetnje takvim djelima, koje ozbiljno sputavaju članove porodice da uživaju u svojim pravima i slobodama na principu ravnopravnosti u javnoj ili privatnoj sferi života. Problem nasilja u porodici je složen psiho-socijalni problem, koji zahtijeva timsko rješavanje i koji mogu riješiti samo profesionalna lica. Neophodna je edukacija o problemu nasilja u porodici unutar svake struke i njihova saradnja u okviru multidisciplinarnih timova kako bi zajedničkim snagama djelovali na istom polju. Najveće posljedice porodičnog nasilja trpe upravo djeca, što se odražava na njihov daljnji razvoj i formiranje ličnosti, zbog čega će u pojedinim dijelovima ovih smjernica biti riječi i o ovoj vrsti nasilja. Stoga, za potrebe ovih smjernica, neophodno je spomenuti i čin samog dječijeg **svjedočenja nasilju**, kao specifičan oblik nasilja nad djetetom. Naime, ovaj fenomen je zajednički sadržilac velikog broja slučajeva u kojima posebnu traumu predstavlja i prisustvo djeteta nasilnom činu (aktivno ili pasivno). Ove oblike nasilja nad djecom potrebno je posebno obraditi u nekim daljnjim koracima i aktivnostima u vezi sa usmjeravanjem politike reagiranja na nasilje nad djecom u Bosni i Hercegovini. S druge strane, **socijalno nasilje** nad djecom se najčešće dešava kada se neko dijete isključuje iz grupnih aktivnosti, kada se ono ogovara, kada se pričaju laži o njemu ili njoj, ili nagovaraju drugi da se s tim djetetom ne druže (iz različitih razloga).

U nastavku teksta fokusirat ćemo se na indikatore na koje treba obratiti pažnju kada sumnjamo na slučajeve svih nabrojanih vrsta nasilja nad djetetom.

4.

SISTEM RANOG PREPOZNAVANJA SLUČAJEVA NASILJA NAD DJECOM

U ovom poglavlju Smjernica ukazat ćemo na osnovne vidove ranog prepoznavanja različitih vidova nasilja o kojima smo govorili u prethodnom poglavlju. Otkrivanje predstavlja prvi korak u zaštiti djece od svih oblika nasilja, a ono je, ujedno, i najosjetljiviji dio tog procesa od kojeg, u velikoj mjeri, zavisi njegov daljnji tok. Otkrivanje se najčešće događa na sljedeća dva načina:

1. otkrivanje putem prepoznavanja znakova povrede na djetetu (fizičke povrede) i/ili znakova specifičnog ponašanja djeteta i/ili porodice koji ukazuju na mogućnost zlostavljanja/zanemarivanja djeteta;
2. otkrivanje putem povjeravanja, koje može biti direktno, od samog djeteta, ili indirektno, od druge osobe koja ima saznanje ili sumnju da je dijete zlostavljano (roditelj ili drugi član porodice, komšije, vršnjaci, nastavnici itd.).

DETERMINANTE FIZIČKOG NASILJA NAD DJECOM

Svaki oblik nasilja nad djecom smatra se nedopuštenom radnjom i predstavlja jedan od najtežih oblika ugrožavanja i povrede prava djeteta. Fizičko nasilje nad djetetom može se definirati kao namjerna primjena fizičke sile prema djetetu, što može rezultirati ili rezultira ozljedom, smrću, nerazvijenošću ili deprivacijom.

Radnje izvršenja fizičkog nasilja nad djecom manifestiraju se u vidu: udaranja, pljuske (šamaranja), davljenja, gađanja raznim predmetima, nanošenja opekotina, bacanja na pod ili niz stepenice, vezivanja uz radijator ili ormar, uskraćivanja hrane, vode, odjeće i obuće, uskraćivanja zdravstvene zaštite, uskraćivanja propisanih lijekova, prisiljavanja na prosjačenje ili rad, zatvaranja u tavanjskim ili podrumskim prostorijama, davanja otrovnih tvari, narkotika, alkohola ili neodgovarajućih lijekova, ujedanja, pokušaja utapanja ili gušenja djeteta te izlaganja drugim opasnostima.

Fizičko kažnjavanje djeteta u djetinjstvu ima dalekosežne posljedice na skladan razvoj личности (intelektualni, psihički/emocionalni i fizički), te se na taj način povređuju osnovne norme dječijih prava - poštivanje njihovog tjelesnog integriteta i ljudskog dostojanstva. Sistemsko fizičko kažnjavanje djece u ranom djetinjstvu stvara poremećaje kod djece i traume, što onemogućava skladno, harmonično i svestrano prilagođavanje u kasnijem životu.

Ponašanje djece koja su bila žrtve nasilja često se razlikuje od uobičajenog, očekivanog dječijeg ponašanja. Takvo ponašanje može postojati i nezavisno ili u sprezi s fizičkim pokazateljima. U nastavku teksta ovih smjernica navest ćemo ponašanja često prisutna kod djece koja su fizički zlostavljana, odnosno nad kojima je izvršeno fizičko nasilje. Radi se o sljedećim obrascima ponašanja: prenaplašeno ponašanje, tj. pretjerano ili vrlo malo plakanja; veliki strah od odraslog ili potpuno odsustvo strepnje pred autoritetom odraslog; ekstremna agresivnost ili povlačenje; izrazito povišena strepnja kada druga djeca plaču; zaziranje od fizičkog dodira ili približavanja, posebno neke odrasle osobe; dijete djeluje kao da se plaši roditelja; pokazuje ili izražava strah od vraćanja kući (npr. iz vrtića, škole, bolnice i sl.); nisko samopoštovanje i samopouzdanje, te nesigurnost.

Dojenčad ili mala djeca koja su fizički zlostavljana često se ponašaju na sljedeći način: dijete leži veoma mirno dok posmatra okolinu; ima prazan ili zamrznut pogled; neselektivno traži naklonost odraslih; ne zaplače pri nanošenju bola tokom ispitivanja. Unutrašnje povrede kod dojenčadi i male djece česte su u sklopu sindroma zlostavljanja i praćene su visokom stopom mortaliteta. Posebnu pažnju treba obratiti na: intrakranijalne povrede praćene krvarenjem, subduralnim hematomom, izmijenjenu svijest i retinalnu hemoragiju kod djece mlađe od tri godine, povrede u trbušnoj duplji praćene krvarenjem,

nespecifičnim bolovima, povraćanjem ili opstrukcijom.

Kod djece školskog uzrasta sljedeća ponašanja mogu ukazivati na fizičko zlostavljanje: dijete sebe smatra lošim i smatra da je zaslužio kaznu; odgovara na pitanja jednoličnim glasom, jednosložnim riječima i ne pokazuje afekt; ispoljava neodgovarajuću ili prijevremenu zrelost; vidljivi su zastoji u razvoju, pri čemu emocionalni i intelektualni razvoj ne prati dob djeteta, kao ni njegov fizički razvoj, napr. dijete od sedam godina izražava životna iskustva djeteta od dvanaest godina, a intelektualno ili emotivno je na nivou djeteta od četiri godine; ima loš odnos s vršnjacima i/ili je sposobno samo za površne odnose; dijete je neuobičajeno nemirno u školi ili hronično kasni u školu.

Kada su u pitanju karakteristike povreda koje ukazuju na fizičko zlostavljanje, pažnju treba prvenstveno obratiti na povrede mekih tkiva i koštano-zglobnog sistema. Modrice su često prvi vidljivi znaci zlostavljanja, te je stoga neophodno obratiti pažnju na sljedeće karakteristike modrica: lokalizacija – modrice na licu, ušima, vratu, na butinama, nadlakticama (nastale usljed pokušaja djeteta da se odbrani), na leđima, u genitalnom predjelu, te bude sumnju na zlostavljanje, oblik – ponekad se može prepoznati predmet čijom upotrebom je modrica nastala (šake, prsti, kaiš, prut itd.), starost modrica – procjenjuje se prema boji modrica (crvena = 2 dana; plavo-ljubičasta = 2–5 dana; zelena = 5–7 dana; žuta = 7–10 dana; smeđa = 10–14 dana). Prisustvo modrica različitih starosti treba da izazove sumnju. Modrice kod djece mlađe od devet mjeseci, odnosno kod djece koja još nisu prohodala, rijetko nastaju slučajno. Prijelomi ekstremiteta, zatim lobanje, rebara, ključne kosti, naročito kod djece mlađe od tri godine, odnosno djece koja nisu prohodala sumnjivi su, kao i RTG nalaz zacijeljenih, neliječenih prijeloma, i opekotine, naročito one čiji oblik ukazuje na upotrijebljeni predmet (cigarete, pegla) ili način nastanka (potapanje djeteta u vrelu vodu). Za razliku od slučajnih, namjerno nanesene opekotine obično imaju jasne, oštre rubove, dublje su i često su inficirane, odnosno zanemarene.

DETERMINANTE SEKSUALNOG NASILJA NAD DJECOM

Nažalost, ova vrsta nasilja je uokvirena u veliki ram tabuizma i vrlo je teško steći pravu sliku njene rasprostranjenosti u Bosni i Hercegovini. Većina profesionalaca, na svjetskom nivou, cijeni da je jedna od tri ili jedna od četiri žene bila na neki način seksualno zlostavljana u djetinjstvu. Postoci za muškarce su nešto manji, većina vjeruje da je jedan od šest muškaraca doživio neki od oblika seksualnog zlostavljanja kao dijete (do 18. godine života). Riziko faktori koji dovode do pojave zlostavljanja nad djetetom su odvojenost djece od roditelja i djeca iz porodica u kojima su roditelji preokupirani problemima, zbog kojih ne nadziru djecu i ne posvećuju im dovoljno pažnje. U nekim porodicama se incesti ili seksualno zlostavljanje ponavlja u nekoliko generacija. U nastavku ćemo prikazati neke osnovne parametre i indikatore koji ukazuju na ovu vrstu nasilja nad djecom. Krenimo od pretpostavke koju smo već izrekli, a radi se o tvrdnji da je seksualnu zlostavljanje vrlo teško otkriti, a još teže dokazati. Neki slučajevi se otkrivaju tek kada se dijete povjeri nekoj odrasloj osobi od povjerenja. Međutim, taj proces je često otežan zbog stida i osjećanja krivice djeteta, straha od kazne ili osvete. Ovakva osjećanja djeteta zlostavljač često pojačava prijeteci ili ucjenjujući dijete, npr. raspadom porodice, za šta će dijete, navodno, biti krivo ili gubitkom ljubavi jednog ili oba roditelja. Cilj zlostavljača je da na taj način iznudi šutnju djeteta i izbjegne kaznu. Seksualno zlostavljanje u djetinjstvu nije problem koji će proći s odrastanjem. Djeca i adolescenti, koji su bili zlostavljani i nisu dobili adekvatnu pomoć, mogu odrasti u problematične osobe koje nose teški teret niskog samopoštovanja, stida i krivice.

Jedini način u sistemu ranog prepoznavanja o kojem možemo polemizirati u ovom dijelu Smjernica su promjene ponašanja kao pokazatelji mogućeg seksualnog zlostavljanja. Pregledom kriminološke, medicinske i literature iz domena socijalnog rada, možemo pronaći sljedeće promjene ponašanja djeteta ili adolescenta, a koje s velikom vjerovatnoćom ukazuju na mogućnost da je dijete doživjelo seksualnu zloupotrebu. U nastavku ćemo navesti najčešće znakove seksualnog nasilja.

Fizički znakovi:

- ✓ genitalne infekcije;
- ✓ ozljede na grudima, dlanovima, ispod trbuha;
- ✓ ozljede u genitalnom, analnom području, krvarenja, modrice;
- ✓ problemi s mjehurom, bolovi prilikom mokrenja;
- ✓ česte upale grla uz teškoće gutanja i osjećaj gušenja;
- ✓ česte psihosomatske smetnje (glavobolje, bolovi u truhu);
- ✓ trudnoća;
- ✓ menstrualne smetnje;
- ✓ iznenadno gubljenje ili dobivanje na težini;
- ✓ često tuširanje;
- ✓ defanzivan govor tijela, pokrivanje, skrivanje, pokušaj djeteta da vidi nevidljivo;
- ✓ „naslage“ odjeće danju i noću, zgužvana odjeća u školi;
- ✓ oblačenje koje puno otkriva.

Emocionalni znakovi:

- ✓ ljutnja, tjeskoba, bespomoćnost, strah od odlaska kući nakon škole, strah od mraka i odlaska u krevet;
- ✓ strah od zatvorenih vrata, kupaonice, tuša i soba samo s jednim vratima;
- ✓ izoliranost, stid, krivica;
- ✓ strah od fizičkog kontakta, posebno oko područja genitalija;
- ✓ strah da budu sami s određenim osobama;
- ✓ plač, depresija;
- ✓ konfuzija, osjećaj izdaje, osjećaj krivice.

Seksualizirano ponašanje:

- ✓ neuobičajeni interes za svoje i tuđe genitalije;
- ✓ česta masturbacija;
- ✓ upotreba „prostih“ riječi;
- ✓ crteži s naglašenim seksualiziranim detaljima;
- ✓ crteži koji pokazuju genitalije, kroz odjeću;
- ✓ čudne izjave poput: "Brat mi noćas nije dao spavati. Ne volim tu igricu s jezikom";
- ✓ guranje predmeta u vaginu ili rektum;
- ✓ miješanje afekata sa seksualnim ponašanjem;
- ✓ promiskuitet (česta promjena partnera);
- ✓ prostitucija (spolni odnos za novac);
- ✓ strah od svlačenja na tjelesnom odgoju.

Socijalno ponašanje:

- ✓ konfuzija uloga u porodici;
- ✓ odbijanje ili molba da ne ostane s određenom osobom;
- ✓ mokrenje u krevet, tepanje, sisanje palca (regresivno ponašanje);
- ✓ želi znati sve šta će se dalje događati;
- ✓ konstantno „dobro ponašanje“, perfekcionizam, poslušnost;
- ✓ vrlo kontrolirano ponašanje;
- ✓ povučenost ili hiperaktivnost,
- ✓ noćne more.

Samodestruktivno ponašanje:

- ✓ droga, alkohol;
- ✓ pokušaji suicida;
- ✓ ne jede ili previše jede;
- ✓ samopovređivanje;
- ✓ ulazi u problematična ponašanja kao da izaziva kaznu;
- ✓ bježanje od kuće.

Ponašanje u školi:

- ✓ smetnje pažnje, sanjarenje;
- ✓ distraktibilnost, lako mu je odvući pažnju;
- ✓ izostanci iz škole (bez obzira na školski uspjeh), posebno s roditeljskom dozvolom;
- ✓ često spominjanje tajni ili seksualnih tema u školskim zadaćama ili razgovoru;
- ✓ teškoće u izražavanju svog mišljenja.

Radi se i o promjenama kao što su:

- ✓ strah od dodirivanja, naročito u predjelu genitalija;
- ✓ strah od zatvorenih vrata, od kupanja, od mraka;
- ✓ strah od određenih osoba;
- ✓ strah od odlaska kući ili bježanje od kuće;
- ✓ seksualizirano ponašanje neprimjereno za uzrast, kod mlađe djece:
 - neuobičajen interes za svoje i tuđe genitalije,
 - česta masturbacija,
 - crteži s naglašenim seksualnim detaljima i slično.

Također, svakodnevna praksa ali i stručna literatura bilježe neke indikatore kod starije djece kao što su:

- ✓ promiskuitet;
- ✓ prostitucija;
- ✓ samodestruktivno ponašanje (samopovređivanje, uzimanje alkohola, droge, pokušaji samoubistva, bježanje od kuće);
- ✓ depresivnost, povlačenje, izoliranost;
- ✓ česte promjene raspoloženja;
- ✓ prisilno ponašanje (pretjerano često kupanje, mijenjanje veša);
- ✓ teškoće koncentracije, pad uspjeha u školi, smanjen interes za aktivnosti u kojima je dijete uživalo;

- ✓ loši odnosi s vršnjacima;
- ✓ na kraju i sama izjava djeteta da je zlopotrijebljeno.

Kada su u pitanju fizički znakovi i simptomi koji ukazuju na mogućnost seksualnog zlostavljanja, neophodno je navesti:

- ✓ povrede u genitalnom ili analnom području:
 - modrice,
 - oguljotine,
 - krvarenja,
 - povrede na grudima, dojčkama,
 - u donjem dijelu trbuha;
- ✓ infekcije koje se prenose seksualnim putem:
 - gonoreja,
 - hlamidija,
 - trihomonas;
- ✓ bolovi pri mokrenju;
- ✓ ponavljane mokraćne infekcije;
- ✓ trudnoća;
- ✓ prisustvo sperme na tijelu, odjeći;
- ✓ prisustvo stranih tijela u nekim tjelesnim otvorima:
 - anus,
 - rektum;
- ✓ poremećaji eliminacije mokraće ili fecesa (enureza, enkopreza);
- ✓ gubitak apetita;
- ✓ poremećaji ishrane;
- ✓ poremećaji spavanja;
- ✓ bolovi pri sjedenju ili hodanju.

Ovo su samo neki od indikatora koji mogu pomoći profesionalcima matičnih i izvanmatičnih službi da prepoznaju ovaj vid nasilja, tačnije sumnju na njega.

DETERMINANTE PSIHOLOŠKOG NASILJA NAD DJECOM

Poruke kao što su: „ Ti si dijete bezvrijedno, nepodobno, beskorisno, nedostojno ljubavi i pažnje, ne znaš ti ništa, ne možeš ti to, nesposoban si, samo mi praviš probleme, ne možeš ti to razumjeti“... svakodnevnica su u nekim porodicama kao i u internoj komunikaciji djece sa drugim osobama koje imaju važnu ulogu u odrastanju djece.

Psihološko ili emocionalno nasilje nad djetetom obuhvata destruktivna ponašanja odraslih prema djeci na način kojim se ugrožava, zapostavlja, potcjenjuje, vrijeđa ili verbalno napada ličnost djeteta. Oblici psihološkog zlostavljanja su: uskraćivanje roditeljske ljubavi i emocionalne podrške, odbacivanje u obliku ravnodušnosti i odsutnosti pažnje, odbacivanje vikom, pripisivanjem krivnje djetetu za probleme, prenošenjem negativnih poruka kojima se vrijeđa dostojanstvo djeteta i sl. Psihološko ili emocionalno nasilje ostavlja najviše traga na dijete žrtvu nasilja. Ako je dugotrajnije, ono je destruktivnije od fizičkog nasilja i ostavlja višestruke posljedice na ličnost djeteta.

Psihološko nasilje kod djeteta žrtve stvara konfuziju i ono često ne prepoznaje šta mu se događa, čime ga nasilnik zlostavlja, a osjeća da se mijenja njegovo psihičko i, često, opće zdravstveno stanje.

Ciljevi psihološkog nasilja su:

- ✓ razvijanje zabrinutosti kod žrtve;
- ✓ stvaranje zavisnosti od zlostavljača;
- ✓ oslabljivanje tjelesnih i psihičkih sposobnosti za otpor;
- ✓ izazivanje samooptuživanja;
- ✓ gubitak samopoštovanja i sl.

Najteži vid emocionalnog zlostavljanja je kada žrtva preuzima ulogu svog zlostavljača i počinje sama sebe zlostavljati, degradirajući i ponižavajući sebe samu. Kao najčešće vrste emocionalnog zlostavljanja, odnosno psihološkog nasilja prepoznamo: odbacivanje, teroriziranje, ignoriranje, izolaciju, eksploataciju. Karakteristike kliničke slike emocionalno (psihički) zlostavljanog djeteta navedene su u nastavku.

Poremećaji ponašanja:

- ✓ apatija;
- ✓ agresivnost;
- ✓ iritativnost;
- ✓ usamljenost;
- ✓ rijetko plaču;
- ✓ u komunikaciji ne gledaju sagovornika u oči;
- ✓ prisutan je negativan ili prazan afekt prema svima u njihovom okruženju;
- ✓ u situacijama kada druga djeca plaču, oni reagiraju apatijom ili grimasama;
- ✓ ne reagiraju na vanjske podražaje;
- ✓ ne pokazuju zadovoljstvo u igri ili bilo čemu drugom;
- ✓ problemi učenja;
- ✓ problemi odnosa s okolinom;
- ✓ depresija;
- ✓ strah i tjeskoba;
- ✓ takva djeca često brinu o roditeljima i roditeljskim potrebama, umjesto da roditelji brinu o njima.

Veoma često zlostavljana djeca postaju nasilnici ili depresivne osobe koje češće u kriznim situacijama pokušavaju samoubistvo, a nerijetko i njihovo intelektualno funkcioniranje i biološki razvoj ne odgovaraju njihovoj dobi.

DETERMINANTE ZANEMARIVANJA DJETETA

Zanemarivanje je vrlo često generator mnogih kasnijih neotklonjivih problema kod djeteta, te mu kao takvom problemu treba dati dužnu pažnju. Za potrebe ovih smjernica analizirat ćemo indikatore koji determiniraju emocionalno, fizičko, zdravstveno i edukativno zanemarivanje. Analizu započinjemo edukativnim zanemarivanjem, u kojem leže mnoge tajne ranog prepoznavanja složenijih oblika zanemarivanja, ali i nasilja nad djecom općenito. Riječ je o ranom prepoznavanju edukativno zanemarenog djeteta.

Osnovni znakovi *edukativno zanemarenog djeteta* mogli bi se podijeliti na tri faktora: objektivne indikatore, dječije ponašanje i roditeljsko ponašanje. *Objektivni indikatori* obuhvataju neka ponašanja koja se mogu smatrati predsobljem ozbiljnih devijacija kao što su: izostajanje s nastave bez razloga, neučešće roditelja u neophodnim aktivnostima, odbijanje prihvatanja specijalnih servisa i pomoći, ako je to djetetu potrebno itd.

Dječije ponašanje, s druge strane, obuhvata niz pokazatelja koji nam u velikoj mjeri ukazuju na zanemarivanje: neuspjeh u školi, iako je dijete prosječnih ili čak natprosječnih intelektualnih sposobnosti. Takva djeca u školi često pokazuju nezainteresiranost, odustaju kod svakog malo većeg napora, nemaju samopouzdanja te se ne usuđuju ni pokušati. U svakoj zahtjevnijoj situaciji reaguju povlačenjem.

I na kraju, *roditeljsko ponašanje* koje također mnogo toga može nagovijestiti u kontekstu zanemarivanja djeteta: u odnosu s učiteljem i odgajateljem roditelj isključivo govori o sebi i vodi brigu o sebi, a ne o djetetu, prilikom rasprava na roditeljskim sastancima dovodi dijete u neugodnu situaciju zbog roditeljskih problema, degradira dijete u prisustvu druge djece ili osoba, odbija prihvatiti i podržati djetetove želje u odnosu na uključivanje u različite školske i vrtičke aktivnosti, često mijenjaju mjesto življenja itd.

Emocionalno zanemarivanje predstavlja zanemarivanje emocionalnih potreba djeteta. Navest ćemo samo neka najvažnija ponašanja roditelja koja spadaju u emocionalno zanemarivanje, a većina ih ne prepoznaje kao takve: roditelj uskraćuje djetetu ljubav i emocionalnu podršku koja bi izazivala osjećanja da je dijete voljeno, željeno, sigurno i vrijedno; roditelj odbacuje dijete ravnodušnošću i odsustvom pažnje; roditelj otvoreno odbacuje dijete vikom, okrivljavanjem djeteta za probleme ili prenošenjem drugih negativnih poruka djetetu. Emocionalno zanemarivanje se najčešće javlja udruženo s emocionalnim zlostavljanjem i zbog toga se u dijelu Smjernica pojava opisuje zajedno kao „emocionalno zlostavljanje i zanemarivanje“.

Najčešći oblici *fizičkog zanemarivanja* su: propust da se djetetu obezbijedi dovoljno odjeće da bi mu bilo toplo i ugodno, te da se zaštiti od ekstremnih vremenskih nepogoda, propust da se djetetu obezbijedi odjeća koja je razumno čista, dopuštanje, uprkos mogućnostima, da dijete živi u uslovima izuzetne prljavštine, u smradu od fekalija, s rasutim smećem i truhlom hranom, s pojavom glodara i druge gamadi, s veoma prljavom posteljinom i uprljanim stvarima, dopuštanje, uprkos mogućnostima, da dijete bude izloženo ekstremnim temperaturama; da ima jako loše sanitarne uslove, zbog neadekvatnih ili neispravnih vodovodnih instalacija, tako da je ugroženo zdravlje djeteta; kao i druge opasnosti – polomljene stepenice; razbijeni prozori, slomljene ograde na balkonu ili stepenicama (posebno u kući s malim djetetom); postoji opasnost od požara koju roditelj ne otklanja i poslije opomena; propust da se redovno obezbijedi dovoljno kvalitetne hrane za podmirivanje potreba djeteta u ishrani, bilo da se radi o namjernom ili propustu zbog neznanja roditelja, osim kada je riječ o ekstremnom siromaštvu i nemogućnosti porodice ili roditelja; propust omogućavanja pravilnog održavanja higijene u toj mjeri da nedostatak njege dovodi ili može dovesti do narušavanja zdravlja djeteta; propust obezbjeđivanja adekvatnog nadzora za dijete u mjeri koja može dovesti do ugrožavanja njegovog zdravlja i života. U nastavku ćemo navesti osnovne znakove zanemarivanja djeteta.

Znakovi zdravstvenog zanemarivanja su:

- ✓ slabo opće zdravlje;
- ✓ učestali zdravstveni problemi;
- ✓ slaba uhranjenost;
- ✓ učestale prehlade;
- ✓ brojne alergijske reakcije.

Znakovi fizičkog zanemarivanja:

- ✓ neodgovarajuća odjeća;
- ✓ promjene na koži koje upućuju na nedovoljnu higijenu;
- ✓ prljava odjeća i obuća;
- ✓ zapušten izgled;
- ✓ dijete je samo na mjestima koja nisu primjerena njegovom uzrastu;
- ✓ dijete čuvaju neodgovarajuće osobe.

Znakovi emocionalnog zanemarivanja:

- ✓ povučенost;
- ✓ nesigurnost;
- ✓ problem u komunikaciji;
- ✓ ispoljavanje straha i kod najmanjih grešaka;
- ✓ razvojne smetnje: smetnje u govoru, motorici, komunikaciji;
- ✓ nepredvidivo ponašanje i nagle promjene raspoloženja;
- ✓ agresivnost;
- ✓ pasivnost;
- ✓ asocijalno ponašanje;
- ✓ regresivni oblici ponašanja;
- ✓ dijete je prema roditeljima često distancirano i hladno, dok prema nepoznatim osobama pokazuje pretjeranu potrebu za vezivanjem.

Znakovi edukativno zanemarenog djeteta:

- ✓ neuspjeh u školi iako je dijete prosječnih ili natprosječnih intelektualnih sposobnosti.

Takva djeca u školi često pokazuju nezainteresiranost, odustaju kod svakog i malo većeg napora, nemaju samopouzdanja. U zahtjevnijim situacijama reaguju povlačenjem.

Znakovi neadekvatnog nadzora su:

- ✓ učestale povrede;
- ✓ izostajanje iz škole;
- ✓ skitnja.

Roditelji koji zanemaruju djecu najčešće su:

- ✓ osobe s psihičkim poremećajima;
- ✓ mentalno nedovoljno razvijene osobe;
- ✓ nezaposleni;
- ✓ nedovoljno educirani;
- ✓ često su i sami bili zanemareni u djetinjstvu.

Svi spomenuti oblici zanemarivanja uzrokuju brojne poremećaje u razvoju djeteta, te je bitno napomenuti da su posljedice zanemarivanja često istog a nerijetko i većeg intenziteta od zlostavljanja.

1.7. Determinante ostalih oblika nasilja nad djecom

Nasilje među djecom nesumnjivo je vrlo stara pojava. Neku djecu često i sistematski uznemiravaju i napadaju ostala djeca, što je opisano u mnogim književnim djelima, a mnogo je odraslih koji imaju i lična iskustva o tome iz školskih dana. Škola je institucija u kojoj djeca provode sve više vremena i, uz obrazovnu funkciju, ona tradicionalno ima i odgojnu, ali isto tako i funkciju prenošenja društveno poželjnih vrijednosti jedne generacije. Budući da se u školi okuplja veći broj djece, ona je nerijetko i poprište vršnjačkog nasilja. Prema globalnim svjetskim pokazateljima, u više od 85% slučajeva učenici nisu uključeni u nasilje nego ga samo posmatraju. Najveći dio nasilništva među vršnjacima zapravo se događa u školi, a ne na putu do škole ili iz škole. Praksa je pokazala da je vjerovatnoća nasilništva manja što je više nastavnika prisutno u toku odmora i pauza za užinu, odnosno na važnost nadzora nad učenicima. Riječ nadzor ponekad ima negativne konotacije, ali se zapravo radi o dostupnosti nastavnika učenicima kojima je potrebna pomoć. Samo njihovo prisustvo povećava vjerovatnoću da će nasilje biti primijećeno i na vrijeme zaustavljeno, što obeshrabruje nasilnike. Pri tome je važno da nastavnici budu spremni intervenirati te da to radije učine prerano, nego da propuste priliku da se umiješaju prije nego što dođe do većih posljedica. Suzdržavanje od uplitanja zapravo je prešutno odobravanje nasilništva. Također je važno da se posebna pažnja obrati na mjesta koja učenici doživljavaju kao najnesigurnija – salu za tjelesni odgoj, WC i školsko dvorište u toku velikog odmora te druge skrivite dijelove škole ili školskog igrališta.

Preporučuje se i da nastavnici koji primijete nasilje o tome obavijeste razrednika ili razrednicu, ne bi li se pravovremenim reagiranjem nastojala otkriti sklonost određenog učenika agresiji i tako spriječilo daljnje razvijanje nasilnika. Da bi se nastavnici lakše nosili sa izazovima preveniranja i intervencije u slučajevima vršnjačkog nasilja, vrlo je važno omogućiti im primjerenu edukaciju. Edukaciju može održati stručni saradnik, ali i nastavnik koji želi kolegama prenijeti svoja iskustva. Za trenutne uslove u Bosni i Hercegovini možda je najbolje preporučiti dodatnu univerzitetsku edukaciju kroz sistem „cjeloživotnog učenja“. Efikasna edukacija sadržavat će elemente osvjetljavanja važnih aspekata nasilja među vršnjacima te praktične, lako primjenjive smjernice o postupanju u pojedinim svakodnevnim situacijama. Poželjno je da bude oblikovana kao interaktivno predavanje ili radionica. Edukacija nastavnika može odgovarati na mnoga pitanja, od kojih su najvažnija:

- ✓ Kako prepoznati nasilje među vršnjacima?
- ✓ Koja ponašanja se smatraju oblicima nasilja među vršnjacima?
- ✓ Kako nasilje među vršnjacima razlikovati od sukoba i prijateljskog zadirkivanja?
- ✓ Koja su djeca ranjivija i češće postaju žrtvama vršnjačkog nasilja?
- ✓ Kako reagirati na nasilna ponašanja učenika u toku školskog časa?
- ✓ Koga je sve potrebno obavijestiti u slučaju sumnje na vršnjačko nasilje?
- ✓ Kako kao razrednik sarađivati s roditeljima žrtve i nasilnika?
- ✓ Kako poticati prosocijalna ponašanja učenika?
- ✓ Kako oblikovati radionicu o nasilju među vršnjacima ili vršnjačkoj pomoći na časovima odjeljske zajednice?

Da bi se uspješno nosili s problemom nasilja među vršnjacima, vrlo je važno postići saradnju između roditelja i škole. Roditelji koji su svjesni problema nasilja među vršnjacima i važnosti posvećivanja pažnje toj temi mogu biti vrijedni partneri u preveniranju nasilja među vršnjacima ili njegovom zaustavljanju. Osvještavanje i edukacija roditelja mogu sadržavati različite elemente, kao što su:

- ✓ na osnovu kojih znakova mogu posumnjati da je njihovo dijete žrtva nasilja;
- ✓ kako prepoznati rizična ponašanja djece koja imaju tendenciju da postanu žrtve ili da budu nasilna prema drugoj djeci;
- ✓ kome se obratiti ako sumnjaju da je njihovo dijete žrtva ili nasilnik;
- ✓ kojim odgojnim postupcima mogu doprinijeti rješavanju problema vršnjačkog nasilja.

U posljednje vrijeme mnoge škole u Bosni i Hercegovini suočavaju se i sa specifičnim vidovima nasilja u kojima su glavni akteri zapravo isključivo djevojčice. Naime, danas djevojčice koriste indirektno metode agresije, kao što su širenje glasina, isključivanje i ocrnjivanje drugih, te se nasilje među djevojčicama, odnosno djevojkama povećava prelaskom iz osnovne škole u srednju, tj. ulaskom u adolescentno doba. Ovom fenomenu potrebno je posvetiti posebnu pažnju.

DETERMINANTE NASILJA NAD DJECOM U DIGITALNOM OKRUŽENJU

Djeca najčešće ne shvataju ozbiljno mogućnosti **zloupotrebe interneta**, kao ni potencijalne posljedice, a opet, spremni su da učestvuju u „igrama“ i „šalama“ koje su usmjerene prema drugoj djeci ne shvatajući da one mogu da dovedu do povrijeđenih osjećanja, narušenog samopouzdanja, ozbiljnih trauma pa i do dramatičnih posljedica. Veliki broj djece danas u Bosni i Hercegovini poznaje nekog iz okruženja ko je imao problem na internetu, a za mnoge od njih - guranje, ćuškanje i „malo“ tuče nije nasilje. Stoga, možemo zasigurno zaključiti da je danas poput nekog kompjuterskog virusa velikom brzinom počeo da se širi virus vršnjačkog nasilja na internetu (*cyberbulling*).

Fizičko nasilje je tako dobilo novi oblik s kojim se susreću djeca i mladi. S vršnjačkim nasiljem sretale su se i mnoge generacije prije. Maltretiranja i vrijeđanja vršnjaka dešavala su se mnogima. Za razliku od običnog vršnjačkog nasilja, koje se događa u školi ili na ulici, zbog mogućnosti koje pruža internet, žrtva *nasilja na internetu* može doživjeti neprijatnosti tokom cijelog dana jer nasilnik, skrivajući se iza anonimnosti koju pruža internet, često bude nepoznat i teško se otkriva njegov identitet. Vršnjačko nasilje na internetu podrazumijeva slanje poruka putem interneta ili mobilnog telefona s ciljem da povrijedi ili uznemiri neko dijete. Nasilje se manifestira kroz tekstualne ili videoporuke, fotografije ili pozive kojim se šire nasilni i uvredljivi komentari o vršnjaku. Društvene mreže koriste se kao sredstvo za širenje nasilja jer omogućavaju da u kratkom vremenu veliki broj ljudi komentira, vrijeđa ili vidi fotografiju ili komentar. Prema nezvaničnim podacima, danas u Bosni i Hercegovini najčešće susrećemo vrijeđanje vršnjaka putem Facebooka koje se ogleda kroz maltretiranje od starijih učenika i uglavnom se odnosi na simbole navijačkih grupa i slične tzv. *fun teme*.

DETERMINANTE EKONOMSKE EKSPLOATACIJE DJECE

Djeca - radnici najčešće su eksploatirani, što se vidi iz niskih nadnica, dugog radnog vremena, neuključenosti u sistem socijalne zaštite, te nedostatka pregovaračke moći. Postavlja se pitanje šta danas doprinosi atraktivnosti angažiranja dječije radne snage. U svakom slučaju to su: atraktivnost dječijeg prihoda, vrijednost dječijeg rada u porodičnom preduzeću ili imanju, povećana mogućnost zarade za odrasle članove porodice u slučaju kad djeca preuzimaju na sebe obavljanje poslova u domaćinstvu, odnosno kad je posao odraslih uslovljen i komplementarnim angažiranjem dječijeg rada. Osim toga, djeca su za isti rad kao i odrasli u većini slučajeva lošije plaćena jer su voljna da prihvate niže nadnice, ili druge mjere koje predstavljaju uštedu za poslodavca. Postoji nekoliko mogućih objašnjenja ove situacije: dječija produktivnost i kvalitet rada niži su nego kod odraslih, mogući nedostatak radne snage, što automatski dovodi do uvođenja marginalnih grupa na tržište rada, te činjenica da je djecu lakše ekonomski iskoristavati.

Međutim, danas najčešće razmatramo slučajeve **prosjačenja djece** kao vid ekonomske eksploatacije, ali i vid trgovine ljudima. Najveći broj dece koja prosjače nalazi se u većim gradovima i danas su ona gotovo postala jedno od njihovih obilježja. Iako ih svakodnevno vidamo na glavnim trgovima, prometnim ulicama i raskrsnicama, ispred trgovačkih centara i u parkovima, za sistem i društvo ova djeca su uglavnom nevidljiva. O njihovom porijeklu, životu, porodičnim i socijalnim uslovima zna se jako malo, a dublji razlozi za njihovo bavljenje prosjačenjem najčešće se ne istražuju, niti se njima iko sistematski bavi.

Na osnovu prikupljenih podataka moguće je, ipak, zaključiti da se prosjačenjem većinom bave muška djeca, u dobi od 2 do 17 godina, a najčešće od 10 do 15. Zabrinjavajući je podatak da je, u prosjeku, više od jedne trećine djece zatečene u prosjačenju u dobi od 2 do 10 godina. Prosjačenje, pa tako i dječije, posebno je naglašeno u ljetnim mjesecima, u vrijeme turističke sezone, i u većim gradskim sredinama. Djeca provode dane prosjačeći na prometnim raskrsnicama, ulicama i trgovima, a ponekad zarade i oko 15 eura dnevno. Ipak, rijetko zadržavaju novac za sebe (Save the Children, 2010.).

DETERMINANTE NASILJA NAD DJECOM KROZ PRIZMU NASILJA U PORODICI

Nasilje u porodici. Djeca svih dobi bombardirana su slikama **nasilja u porodici**, na televiziji, u filmovima, videoigricama ili u komšiluku. Ipak, najgora vrsta izloženosti djeteta nasilju je ona koja se događa u njihovoj porodici. Veliki broj djece, zbog stalnog konflikta u kući, nikada i ne iskusi osnovni nivo fizičke i emocionalne sigurnosti tokom odrastanja. Činjenica je da većina djece bezuslovno voli i mamu i tatu, te je stoga tragičnije shvatiti kako se dijete osjeća dok jedan roditelj udara, šamara i ponaša se agresivno prema drugom. Dijete tada zasigurno doživljava svojevrsnu emocionalnu traumu. Svako dijete je različito i ima vlastite mehanizme zaštite i različito reagira na nasilje. U tekstu ispod su navedene najčešće reakcije.

- ✓ Bijes - može biti usmjeren prema nasilniku, ali i žrtvi zbog toga što se ne zna ili ne želi odbraniti. Isto tako, ljutnja može biti usmjerena i prema samom sebi. Dijete je bijesno što ne može odbraniti majku ili oca koji je žrtva nasilja.
- ✓ Krivica - osjećaj krivice raste kada se dijete osjeća odgovorno za nasilje ili kada dijete osjeća da je nelojalno jednom od roditelja zbog negativnih osjećaja koja prema njemu ima.
- ✓ Zbunjenost - ako u emocionalno zlostavljanje jedan od roditelja uvlači i dijete, ono nije sigurno kome treba vjerovati i ko je u pravu. Zbrku stvaraju i haotični osjećaji prema roditeljima.
- ✓ Bespomoćnost - osjećaj da ne može pomoći u normalizaciji odnosa u porodici ili spriječiti nasilje.

- ✓ Stid - izolacija obično dolazi sa osjećajem stida, kada dijete shvati da živi u disfunkcionalnoj, tj. drugačijoj porodici.
- ✓ Strah - strah od nasilja, napuštanja, prevrata ili gubitka, ozljeđivanja, izražavanja mišljenja, samo su neki od brojnih strahova koje djeca iz nasilničkih porodica osjećaju.

Osim svega navedenog, djeca iskazuju i probleme u ponašanju. Neki imaju problema sa spavanjem, neki postaju impulsivni i eksplozivni, neki počinju obolijevati zbog pada imuniteta. Ozbiljnost i težina reakcija zavise od količine, trajanja i izloženosti nasilju u porodici. U Bosni i Hercegovini iz godine u godinu raste broj prijavljenih slučajeva nasilja u porodici. Najčešće žrtve su žene, ali ovdje moramo dodati i djecu koja u 90% slučajeva **svjedoče nasilju**. Pretpostavlja se da je stvarni broj žrtava nasilja daleko veći od broja prijavljenih.

5.

PRIJAVLJIVANJE SLUČAJEVA NASILJA NAD DJECOM

Prijavljivanje slučajeva nasilja je značajan korak ka procesno-pravnom formiranju slučaja nasilja nad djecom. Stoga ćemo u nastavku teksta Smjernica prezentirati predvidive, ali trenutno fakultativne korake za postupanje nekih od institucija sistema u slučajevima nasilja nad djecom. Krenut ćemo od nespornih činjenica.

Nakon otkrivanja zlostavljanja/zanemarivanja, konsultacija i procjene rizika, obaveze institucija i pojedinaca u Bosni i Hercegovini su sljedeće. U slučajevima kada je život djeteta ugrožen ili mu prijete neposredna opasnost od ozbiljnog oštećenja zdravlja, neophodna je neodložna prijava policiji i centru za socijalni rad. Ovakve situacije u kojima je neophodna neodložna intervencija su npr. kada zdravstveno stanje djeteta zahtijeva urgentni medicinski tretman koji roditelj/ staratelj ne želi ili nije u stanju da osigura, ili kada je dijete u opasnosti od povrede, oštećenja koje može uzrokovati psihotičan roditelj/staratelj, kao i u situacijama u kojima je dijete povrijeđeno ili je moglo biti povrijeđeno oružjem i slično.

U pozitivnim pravnim propisima u Bosni i Hercegovini (krivično i porodično zakonodavstvo) predviđena je dužnost državnih organa, ustanova i samih građana da prijave policiji i centru za socijalni rad kao organu starateljstva svaki slučaj zlostavljanja i zanemarivanja djeteta.

Svi organi, organizacije i fizičke osobe dužni su, bez odgađanja, obavijestiti policiju i centar za socijalni rad o povredi prava djeteta, a naročito ako se radi o nasilju, zlostavljanju, spolnim zloupotrebama i zanemarivanju djeteta. Po prijemu takvog obavještenja policija i centar za socijalni rad dužni su odmah ispitati slučaj i poduzeti mjere za zaštitu djetetovih prava.

Odredbama porodičnih zakona u Bosni i Hercegovini regulirana su prava i dužnosti roditelja i djece, a posebno zaštita prava i interesa djeteta od svih oblika nasilja, zloupotrebe, zlostavljanja i zanemarivanja u porodici. S ciljem što veće zaštite djeteta predviđene su i odredbe kojim je organ starateljstva dužan po službenoj dužnosti poduzimati potrebne mjere radi zaštite prava i najboljeg interesa djeteta na osnovu neposrednog saznanja ili obavještenja.

Specifično, Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici regulirana je obaveza prijavljivanja nadležnoj policijskoj upravi za nasilno ponašanje prema djetetu koje su dužni odmah po saznanju prijaviti socijalni i zdravstveni radnici, nastavnici, odgajatelji, medicinske, obrazovne i druge ustanove i organi, kao i nevladine organizacije, koji u obavljanju svoje dužnosti saznaju da je počinjeno nasilje u porodici, u protivnom čine prekršaj. Prijavu o nasilničkom ponašanju dužni su dostaviti i članovi porodice, kao i svaki građanin koji sazna za učinjeno nasilje u porodici, a posebno ako je žrtva nasilja maloljetna osoba.

Sva obavještenja i prijave šalju se na najbrži mogući način, a uvijek je potrebno naglasiti da je veoma hitno. Prijave se mogu podnijeti pismeno ili usmeno, uključujući i razgovor telefonom. Prijave mogu biti i anonimne, ali je i u tom slučaju obavezno postupanje nadležne institucije. Prijavu je moguće podnijeti 24 sata dnevno.

5.1. SEKTOR OBRAZOVANJA - ODGOJNE I OBRAZOVNE USTANOVE

Obrazovno-odgojni sistem je vrlo značajan u prevenciji i otkrivanju zlostavljanja i zanemarivanja djece, kao i u pružanju podrške djetetu i porodici. U ovaj sektor, za potrebe ovih smjernica, uključit ćemo: škole, predškolske ustanove i đачke domove. Sektor obrazovanja i odgoja, također, ima ulogu u prikupljanju podataka i predstavlja značajan izvor informacija o djetetu za socijalni i pravni sistem. Učitelji, nastavnici i stručni saradnici dužni su poduzimati mjere zaštite prava djeteta/učenika te o svakom kršenju tih prava, posebno o oblicima fizičkog ili emocionalnog nasilja, spolne zlopotrebe, zanemarivanja ili neodgovornog ponašanja ili izrabljivanja odmah uraditi sljedeće korake. Ako je dijete/učenik povrijeđen u mjeri koja zahtijeva ljekarsku intervenciju ili pregled, odmah pozvati policiju i službu hitne medicinske pomoći ili na najbrži mogući način, koji ne šteti zdravlju djeteta, otpratiti ili osigurati pratnju djeteta od strane stručne osobe (dvije osobe) ljekaru te sačekati ljekarsku preporuku o daljnjem postupanju. Isto tako, potrebno je poštovati spol djeteta u odabiru pratnje; hitno obavijestiti direktora škole koji će odmah obavijestiti roditelje (staratelje) djeteta. U slučajevima kada se sumnja da je jedan od roditelja ugrozio dijete, pored primarne zaštite zdravlja djeteta, potrebno je obavijestiti nadležni centar za socijalni rad, te prema obavljenim konsultacijama sa stručnim radnicima centra dalje postupati. Ako postoji sumnja da je nad djetetom počinjeno neko od djela nasilja, potrebno je obavijestiti policiju. O prijavi nasilja i o poduzetim aktivnostima, razgovorima, izjavama i svojim opažanjima direktor škole i pedagog izradit će službenu zabilješku, koja će se dostaviti na zahtjev drugim nadležnim tijelima. Službenu zabilješku pravi i parafira stručna osoba koja je otkrila slučaj, dok direktor škole pravi i potpisuje zvanični popratni akt. Školi se preporučuje čuvanje navedenih akata u sopstvenoj arhivi do punoljetstva djeteta.

Osoblje odgojnih i obrazovnih ustanova dužno je prijaviti slučajeve nasilja nad djetetom/učenikom u svakom pojedinačnom slučaju:

- ✓ fizičkog nasilja;
- ✓ emocionalnog (psihološkog) nasilja;
- ✓ spolne zlopotrebe;
- ✓ zanemarivanja i/ili neodgovornog ponašanja roditelja/staratelja²⁰;
- ✓ nasilja putem informacionih tehnologija.

U nastavku teksta ukazat ćemo na specifične slučajeve nasilja nad djecom, vodeći računa o mjestu nastanka povrede i načinima prijavljivanja.

Nasilje koje se desilo u odgojno-obrazovnim institucijama

- ✓ Ako je dijete/učenik povrijeđen u mjeri koja zahtijeva ljekarsku intervenciju ili pregled ili se prema okolnostima slučaja može pretpostaviti da su takva intervencija ili pregled potrebni, odgovorna osoba dužna je odmah pozvati roditelje, policiju i službu hitne medicinske pomoći.
- ✓ Odgovorna osoba u obrazovno-odgojnoj instituciji dužna je na najbrži mogući način, koji ne šteti zdravlju djeteta, otpratiti dijete ili mu osigurati pratnju stručne osobe (dvije osobe) ljekaru te sačekati ljekarsku preporuku o daljnjem postupanju.
- ✓ U ovim slučajevima potrebno je poštovati spol djeteta u odabiru pratnje.

²⁰ Odgovorna osoba u odgojno-obrazovnoj ustanovi primjećuje neke znakove zanemarivanja ili pretpostavlja da se desilo zanemarivanje (neodgovorno ponašanje roditelja/staratelja). U ovim slučajevima postupamo prema uputstvu iz „Hodograma 1“ - koji razrađuje proceduru prijave slučaja u odgojno-obrazovnim institucijama.

- ✓ Službenu zabilješku pravi i parafira stručna osoba koja je otkrila slučaj nasilja, dok direktor škole pravi i potpisuje zvanični popratni akt.
- ✓ Školi se preporučuje čuvanje navedenih akata u sopstvenoj arhivi do punoljetstva djeteta (žrtve).
- ✓ Odgovorna osoba dužna je na traženje istražnih organa odmah dostaviti svu dokumentaciju u vezi sa razjašnjavanjem i dokazivanjem krivične stvari.

Nasilje koje se desilo van odgojnih i obrazovnih institucija (prepoznato u školi)

U skladu s navedenim pokazateljima prema različitim oblicima nasilja i zanemarivanja, obrazovni radnici i stručne osobe u ustanovama imaju obavezu da prate i reaguju shodno prepoznatim znakovima nasilja nad djecom.

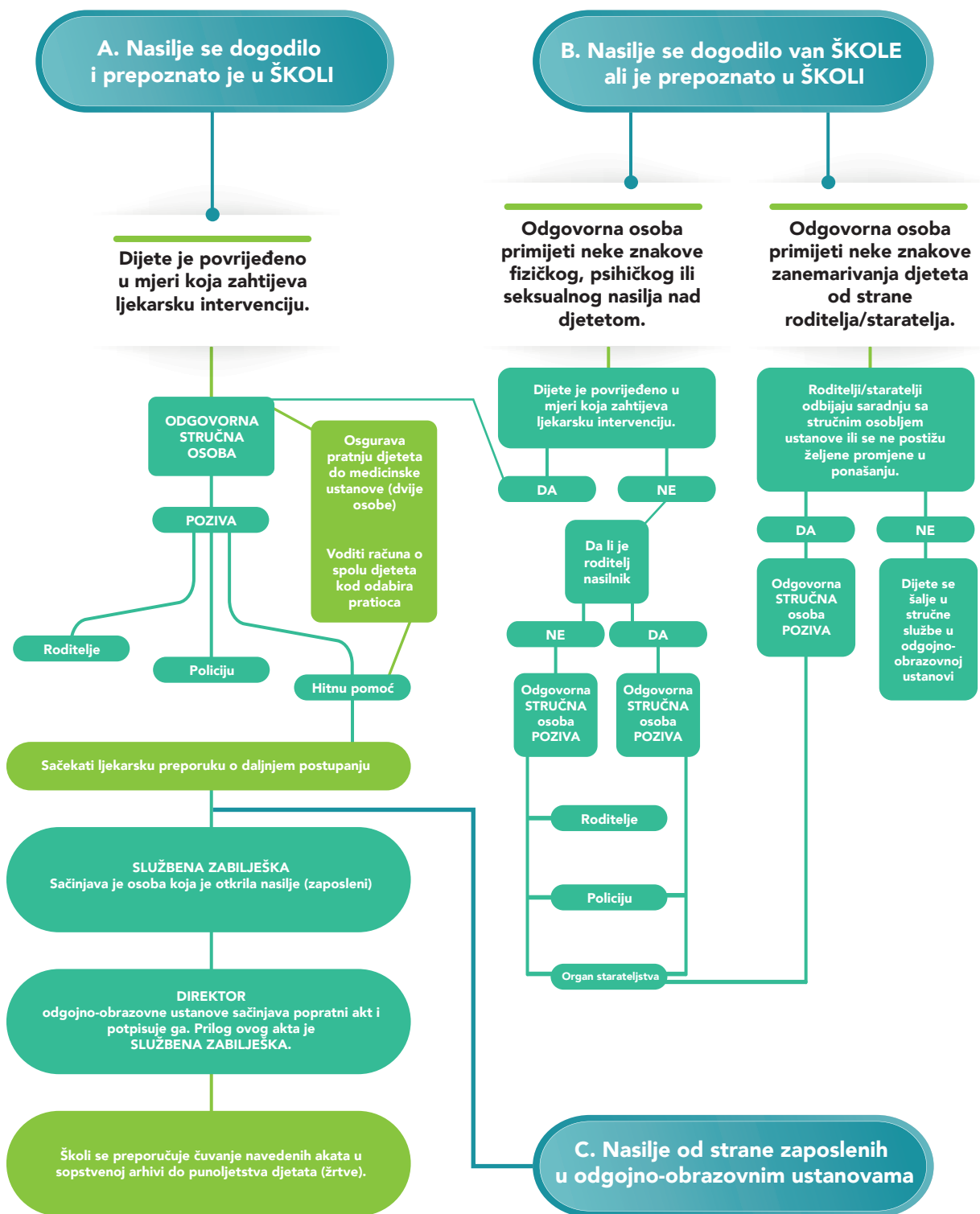
- ✓ U slučaju da se primijete znakovi zanemarivanja djeteta od strane roditelja/staratelja, a da oni odbijaju saradnju sa stručnim osobljem ustanove ili se ne postižu željene promjene u ponašanju, odgovorna osoba u ustanovi pripremom odgovarajućeg pisanog akta obavještava nadležni organ starateljstva.
- ✓ U slučaju da se primijete neki od oblika nasilja (fizičko, psihičko-emocionalno, seksualno), odgovorna osoba u ustanovi obavještava roditelje, nadležni organ starateljstva i policiju.
- ✓ Ako je sumnja da je jedan od roditelja izvršio nasilje nad djetetom, a nije potrebno hitno medicinsko zbrinjavanje, u ovom slučaju preporučuje se prije drugih mjera zaštite stručna konsultacija s nadležnim organom starateljstva i policijom.
- ✓ Ova stručna konsultacija, vođena principom hitnosti, obavlja se telefonom, direktno ili na drugi način najbolji za neodložnu zaštitu djeteta.
- ✓ O ovoj stručnoj konsultaciji sačinjava se službena zabilješka.
- ✓ Ako je dijete/učenik povrijeđen u mjeri koja zahtijeva ljekarsku intervenciju ili pregled ili se prema okolnostima slučaja može pretpostaviti da su takva intervencija ili pregled potrebni, odgovorna osoba dužna je odmah pozvati roditelje, policiju i službu hitne medicinske pomoći.
- ✓ Odgovorna osoba u obrazovno-odgojnoj instituciji dužna je na najbrži mogući način, koji ne šteti zdravlju djeteta, otpratiti dijete ili mu osigurati pratnju stručne osobe (dvije osobe) ljekaru te sačekati ljekarsku preporuku o daljnjem postupanju.
- ✓ U ovim slučajevima potrebno je poštovati spol djeteta u odabiru pratnje.
- ✓ Službenu zabilješku pravi i parafira stručna osoba koja je otkrila slučaj nasilja, dok direktor škole pravi i potpisuje zvanični popratni akt.
- ✓ Školi se preporučuje čuvanje navedenih akata u sopstvenoj arhivi do punoljetstva djeteta.
- ✓ Odgovorna osoba dužna je na traženje istražnih organa odmah dostaviti svu dokumentaciju u vezi sa razjašnjavanjem i dokazivanjem krivične stvari.

Nasilje nad djecom od strane zaposlenih u odgojno-obrazovnim ustanovama

Ako je prema saznanjima nasilje nad djetetom izvršeno od bilo koje osobe zaposlene u odgojno-obrazovnoj ustanovi ili ustanovi socijalne zaštite (u daljnjem tekstu: ustanove), ustanova je dužna pokrenuti postupak utvrđivanja svih činjenica i okolnosti radi utvrđivanja odgovornosti počinioca, bez obzira na pokretanje, vođenje i ishod postupka pred nadležnim institucijama izvan ustanova.

U svim slučajevima nasilja ustanova će voditi odgovarajuću evidenciju zaštićenih podataka. Ovi podaci čuvaju se do punoljetstva djeteta žrtve nasilja.

HODOGRAM 1: ODGOJNO-OBRAZOVNE INSTITUCIJE

5.2. POSTUPANJE ORGANA STARATELJSTVA

Svaki oblik nasilja nad djecom smatra se nedopuštenom radnjom i predstavlja jedan od najtežih oblika ugrožavanja i povrede prava djeteta. Država, putem svojih sistema djelovanja, ima obavezu da dijete zaštititi od svih oblika nasilja, pruži podršku porodici i obezbijedi ambijent u kojem će se dijete nesmetano razvijati²¹. Organi starateljstva (centri za socijalni rad i službe socijalne zaštite) samo su jedan od subjekata putem kojih država djeluje kako bi zaštitila djecu žrtve nasilja.

U državni sistem djelovanja, osim organa starateljstva, ubrajamo i dnevne centre, „odgojne centre,“ prihvatilišta, sigurne kuće, dječije domove kao i pedagoške zajednice. Zbog specifičnog statusa, a za potrebe preciziranja uputstava u sistem djelovanja uvrstit ćemo i dvije vrste ustanova koje po funkcionalnoj nadležnosti tu ne pripadaju u cijelosti, ali zbog potreba i prirode ovog dokumenta, obradit ćemo ih u ovom dijelu. Radi se o odgojno-popravnim domovima i odgojnim ustanovama.

Organi starateljstva (centri za socijalni rad i službe socijalne zaštite) vrlo često su mjesta u kojima se prijavljuju slučajevi nasilja nad djecom. Također, organi starateljstva, s obzirom na svoja zakonska ovlaštenja, do saznanja o nasilju nad djetetom mogu doći neposredno, prilikom redovnih i vanrednih posjeta porodicama, odnosno korisnicima socijalne zaštite. Obaveza organa starateljstva je obezbijediti djetetu: zaštitu, siguran boravak bez prijetnje od novog nasilja, ishranu, stanovanje, odjeću i obuću, omogućiti mu da učestvuje u procesu planiranja i postupku provođenja mjera, te zadovoljiti njegove potrebe za pripadnošću, kontinuitetom i povezanošću.

U organu starateljstva se, po prijemu prijave ili po neposrednom saznanju, odmah obavještava policija, prijava se razmatra i u saradnji sa policijom radi hitna procjena: stanja i stepena ugroženosti djeteta, rizika po život i zdravlje djeteta, te procjena potreba djeteta i porodice. Hitna procjena podrazumijeva da stručni radnik organa starateljstva na osnovu razgovora s podnosiocem prijave (podnosilac prijave može biti poznanik, komšija, srodnik, član porodice, stručnjak iz druge ustanove, nastavnik ili osoblje škole, roditelj djeteta ili bilo koje drugo pravno i fizičko lice), analize drugih dostupnih podataka (prethodna evidencija i dokumentacija u organu starateljstva, predškolskoj ustanovi, školi, zdravstvenoj ustanovi, eventualna medicinska dokumentacija koja je dostupna i sl.), i hitnog ljekarskog pregleda (po potrebi specijalističkog ljekarskog pregleda) može donijeti odluku da li postoji sumnja na zlostavljanje i/ili zanemarivanje, koliko je ona osnovana, i da li je život i zdravlje djeteta do te mjere ugroženo da ga je potrebno hitno izmjestiti i zbrinuti na drugi način. Stručni radnik organa starateljstva je također dužan provjeriti da li u porodici ima još djece, ukoliko ima, da li su i ona žrtve zlostavljanja i/ili zanemarivanja i da li postoji potreba i za njihovom hitnom zaštitom.

Prijem i razmatranje prijave i provjera postojećih informacija u organu starateljstva, koji ne bi trebalo da traju *duže od jednog radnog dana*, mogu imati tri moguća ishoda:

- ✓ registriranje prijave, bez otvaranja slučaja u organu starateljstva i, po potrebi, upućivanje na druge službe i servise u zajednici;
- ✓ otvaranje slučaja u organu starateljstva i
- ✓ poduzimanje mjera neodložne intervencije, ako su indicirane.

U svim slučajevima kada organ starateljstva dođe do saznanja da postoji sumnja da je prema djetetu učinjeno krivično djelo i/ili prekršaj, potrebno je o tome hitno obavijestiti

policiju i tužilaštvo. Potrebno je, također, da organ starateljstva i policija razmotre i poduzmu *zajedničke korake* u ranoj fazi rada na slučaju te da usaglaise postupke. Ono što je jako značajno i na čemu treba insistirati je kvalitetan postupak hitne procjene. Potrebno je da postupak hitne procjene vodi stručni radnik organa starateljstva kojeg je direktor zadužio za *voditelja slučaja*, uz podršku i učešće stručnog tima organa starateljstva i po potrebi uključivanje drugih stručnjaka.

Hitna procjena treba da odgovori na sljedeća pitanja: koji je stepen ugroženosti djeteta; da li ima rizika po dijete i ako da, koji su; da li ima razumnog osnova za sumnju da postoji ozbiljna opasnost za oštećenje zdravlja i razvoja djeteta; koje se usluge i mjere zaštite mogu pružiti djetetu i porodici (ovdje u kontekstu porodice, mislimo na nenasilnog roditelja na osnovu dostupnih podataka i zaključaka hitne procjene).

Da bi u postupku hitne procjene došli do odgovora na prethodno navedena pitanja, potrebno je prikupiti sljedeće podatke: lične podatke o djetetu (ime i prezime djeteta), mjesto zaticanja djeteta, podatke o izgledu djeteta, podatke o osobama zatečenim s djetetom, podatke o dobi djeteta, mišljenje i viđenje djeteta o njegovoj situaciji, informacije prikupljene od osoba sa kojima je dijete zatečeno i njihovi lični podaci, informacije prikupljene od osoba koje su prijavile prisustvo nasilja nad djetetom i njihovi lični podaci, podatke o tome da li je bilo moguće obaviti razgovor sa djetetom koje informacije su prikupljene u razgovoru sa djetetom (navesti informacije), da li je bio potreban angažman policije da bi se obezbijedila sigurnost stručnog radnika i djeteta, koje prioritete potrebe su evidentirane tokom hitne procjene, a koje je potrebno hitno zadovoljiti, da li je bilo potrebe za hitnim intervencijama ljekara, ako da, da li su urađene ljekarske pretrage i koje, te da li je bilo potrebe za još nekim hitnim intervencijama i ako jeste kojim.

Odluka nakon početne procjene može imati jedan od tri epiloga:

- ✓ postoji potreba za zaštitom djeteta od zlostavljanja i zanemarivanja, što zahtijeva hitno i neodložno reagiranje (vanredna situacija);
- ✓ ne postoji potreba za zaštitom djeteta od zlostavljanja, zanemarivanja, ali dijete i porodica imaju potrebe za drugim vidovima podrške i pomoći što zahtijeva otvaranje predmeta zaštite djeteta (redovna situacija);
- ✓ ne postoji potreba za zaštitom djeteta od zlostavljanja i zanemarivanja niti za drugim uslugama.

Hitna procjena u većini modernih sistema reagiranja na slučajeve zlostavljanja i zanemarivanja nad djecom i postupanja organa starateljstva ne bi trebalo da traje *duže od pet radnih dana*. Naime, ova procjena predstavlja osnov za određivanje smjera rada s djetetom i porodicom radi pružanja adekvatnih i pravovremenih usluga. Nakon završene hitne procjene, organ starateljstva treba da osigura *povratnu informaciju podnosiocu prijave uz poštivanje privatnosti i povjerljivosti podatka*. Izuzetak su slučajevi kada se radi o anonimnoj prijavi.

1.1.1. Predvidive smjernice za postupanje

Ako zaposleni u organu starateljstva sazna za slučaj nasilja nad djecom:

- ✓ pisanim putem;
- ✓ usmenom dojavom;
- ✓ telefonom;

- ✓ iz medija;
- ✓ ili na drugi način;

dužan je postupiti na sljedeći način: u slučaju kad je prijavljeno nasilje nad djetetom, analizom svih raspoloživih podataka razlikujemo dvije metode (postupka) zaštite i zbrinjavanja: hitno i neodložno reagiranje (vanredna situacija) i rad na predmetu zaštite (redovna situacija).

1.1.1.1. Hitno i neodložno reagiranje (vanredna situacija)

Pod pojmom hitnog i neodložnog reagiranja podrazumijevamo sve slučajeve u kojima su život i zdravlje djeteta ugroženi, odnosno slučajeve u kojima je voditelj slučaja u saradnji sa drugim stručnjacima organa starateljstva procijenio da dijete ima potrebu za hitnom zaštitom.

❖ Hitno i neodložno reagiranje (vanredna situacija)

Na osnovu zaprimljene prijave voditelj slučaja u organu starateljstva:

- ✓ obavještava usmeno i pismeno policiju i traži njihovo uključivanje u slučaj;
- ✓ u kontaktu sa policijom dogovara korake zajedničkog postupanja;
- ✓ vrši uvid u podatke i evidencije kojima raspolaže u organu starateljstva i po mogućnosti prikuplja podatke od drugih pravnih i fizičkih lica;
- ✓ izlazi na lice mjesta u pratnji policije, radi prikupljanja podataka (podaci koje treba prikupiti navedeni su u prethodnom dijelu teksta) potrebnih za kvalitetnu hitnu procjenu stepena ugroženosti života i zdravlja djeteta;
- ✓ po potrebi obavještava hitnu pomoć i traži njihovu intervenciju;
- ✓ po potrebi u prisustvu policije s djetetom ide u hitnu pomoć i prisustvuje ljekarskom pregledu;
- ✓ po potrebi i procjeni hitne pomoći, a radi obavljanja posebnih specijalističkih pretraga, ide u pratnji djeteta u klinički centar;
- ✓ ukoliko zdravstveni radnici kliničkog centra prilikom provedenih medicinskih pretraga ne procijene da je djetetu potrebna hospitalizacija, voditelj slučaja u saradnji sa stručnim timom organa starateljstva procjenjuje da li je potrebno donijeti odluku o hitnom izuzimanju djeteta iz porodice i njegovom zbrinjavanju;
- ✓ s djetetom, po potrebi u pratnji policije, sa medicinskom dokumentacijom odlazi u tužilaštvo, kako bi tužilac uzeo izjavu, izuzev kada je dijete žrtva trgovine ljudima, kada se izjava može uzeti nakon proteka perioda refleksije (30 dana);
- ✓ nakon što su provedene sve prethodno navedene i druge radnje, u saradnji sa stručnim timom organa starateljstva donosi odluku o daljnjem privremenom zbrinjavanju djeteta koje je, zbog toga što su mu ugroženi život i zdravlje, u hitnom postupku izuzeto iz porodice;
- ✓ na osnovu uvida u konkretnu situaciju, a u saradnji sa stručnim timom organa starateljstva, djetetu obezbjeđuje sigurno okruženje (moguć smještaj u srodničku ili nesrodničku hraniteljsku porodicu, sigurnu kuću, prihvatnu stanicu ili drugu ustanovu dječije zaštite);
- ✓ otvara predmet, evidentira i dokumentira sve provedene aktivnosti;
- ✓ po potrebi imenuje djetetu posebnog staratelja (ukoliko su roditelji ili staratelji zlostavljali i zanemarivali dijete);
- ✓ provodi postupak dubinske (detaljne) procjene koja uključuje:

- a) procjenu djeteta (podatke o članovima porodice, okolnostima u kojima živi, kao što su dostupnost usluga, socijalna uključenost, sigurnost; porodični i društveni odnosi; ponašanje; zdravlje; obrazovanje; zaposlenje, ekonomsko stanje; stambeni uslovi; te potrebe djeteta i potrebne intervencije po navedenim segmentima) i procjenu faktora rizika za dijete (invaliditet; zastoji u razvoju; zloupotreba psihoaktivnih supstanci; eksploatacija; neprimjereno ponašanje; trenutno ili ranije seksualno zlostavljanje; poteškoće u učenju; isključenost iz obrazovnog sistema...);
 - b) procjenu porodice (bračni, porodični i društveni odnosi; okolnosti u kojima žive, materijalne, stambene i zdravstvene prilike; ekonomske prilike; zdravlje; obrazovanje; zaposlenje i ekonomija domaćinstva; potrebe porodice i potrebne intervencije po evidentiranim potrebama) i procjena faktora rizika (nedavno preseljenje, stambeni uslovi; izostanak redovnih prihoda, nezaposlenost, siromaštvo; socijalna isključenost, socijalna izolacija; problem identifikacionih dokumenata; zloupotreba alkohola i narkotika...).
- ✓ Stručni tim organa starateljstva na osnovu procjene sačinjava plan zaštite djeteta (plan zaštite sadrži: ciljeve koji se žele postići, područja na kojima treba raditi da bi se ciljevi postigli, zadatke koje treba rješavati, aktivnosti koje treba provesti da bi zadaci i ciljevi bili ostvareni, nosioce aktivnosti, rokove u kojima aktivnosti trebaju biti provedene, indikatore praćenja provedenih aktivnosti i period na koji se plan zaštite donosi) i plan podrške porodici (plan podrške sadrži: ciljeve, područja, zadatke, aktivnosti, nosioce aktivnosti, rokove za realizaciju aktivnosti, indikatore praćenja, period na koji se plan podrške porodici donosi).
 - ✓ Kroz praćenje i rad na predmetu vrši se kontinuirana evaluaciju slučaja i po potrebi revidira plan zaštite djeteta i plan podrške porodici s ciljem zaštite najboljeg interesa djeteta, sve dok postoji potreba za pružanje podrške djetetu i/ili njegovoj porodici. U evaluaciju plana uključeno je dijete, u skladu sa njegovim uzrastom i zrelošću, i roditelji, odnosno staratelji djeteta, ukoliko nisu počinioci nasilja nad djetetom. Ukoliko je nemoguće obezbijediti njihovo učešće u evaluaciji plana, razlozi za to moraju biti obrazloženi i zabilježeni u dosjeu djeteta.

NAPOMENA: Nephodnost i hitnost u zbrinjavanju i zaštiti života i sigurnosti djeteta, a po procjeni organa starateljstva, nisu ograničeni postupcima pravosuđa i potrebno ih je provesti u roku od 24 sata.

1.1.1.2. Rad na predmetu zaštite (redovna situacija)

- ✓ Voditelj slučaja u organu starateljstva otvara predmet i sa stručnim timom započinje procjenu koja obuhvata izlazak na teren; obavljanje razgovora s potencijalnom žrtvom i „značajnom drugom“ osobom koja je prijavila nasilje, roditeljima, drugim članovima porodice, komšijama, stručnim osobljem i razrednikom u školi, odgajateljima u vrtiću, drugim značajnim osobama u životu djeteta; prikupljanje podataka od ustanova čije usluge dijete ostvaruje ili je ostvarivalo; psihološku dijagnostiku i po potrebi druge vrste dijagnostike.

- ✓ Na osnovu prikupljenih podataka, voditelj slučaja u saradnji sa drugim članovima stručnog tima poduzima mjere porodično-pravne zaštite s ciljem zaštite najboljeg interesa djeteta (usmeno upozorenje, pismeno upozorenje, stavljanje porodice pod nadzor, pokretanje postupka prema sudu za oduzimanje prava roditeljima da žive sa djecom ili oduzimanje roditeljskog staranja).
- ✓ Voditelj slučaja u saradnji sa stručnim timom organa starateljstva, nakon procjene u svim predmetima u kojima je izrečena mjera porodično-pravne zaštite, sačinjava plan zaštite djeteta i plan podrške porodici.
- ✓ Pri sačinjavanju plana podrške porodici, akcenat se stavlja na uzroke koji su doveli do nasilja nad djetetom i aktivnosti koje će se poduzimati s ciljem otklanjanja tih uzroka.
- ✓ Kroz praćenje i rad na predmetu, voditelj slučaja, u saradnji sa članovima stručnog tima, kontinuirano evaluira i po potrebi revidira plan zaštite djeteta i plan podrške porodici, a s ciljem zaštite najboljeg interesa djeteta, sve dok postoji potreba za pružanje podrške djetetu i/ili njegovoj porodici.
- ✓ Voditelj slučaja obavezno evidentira sve podatke, te dokumentira aktivnu i neposrednu stručnu korespondenciju s drugim nadležnim ustanovama (obrazovanje, zdravstvo, policija i pravosuđe - tužilaštvo i sud, sportska udruženja, kulturne i druge organizacije, nevladine organizacije).
- ✓ U svim slučajevima nasilja ustanova vodi odgovarajuću evidenciju zaštićenih podataka, s tim da se podaci čuvaju do punoljetstva djeteta žrtve nasilja.

1.1.2. Specifične napomene za postupanje organa starateljstva

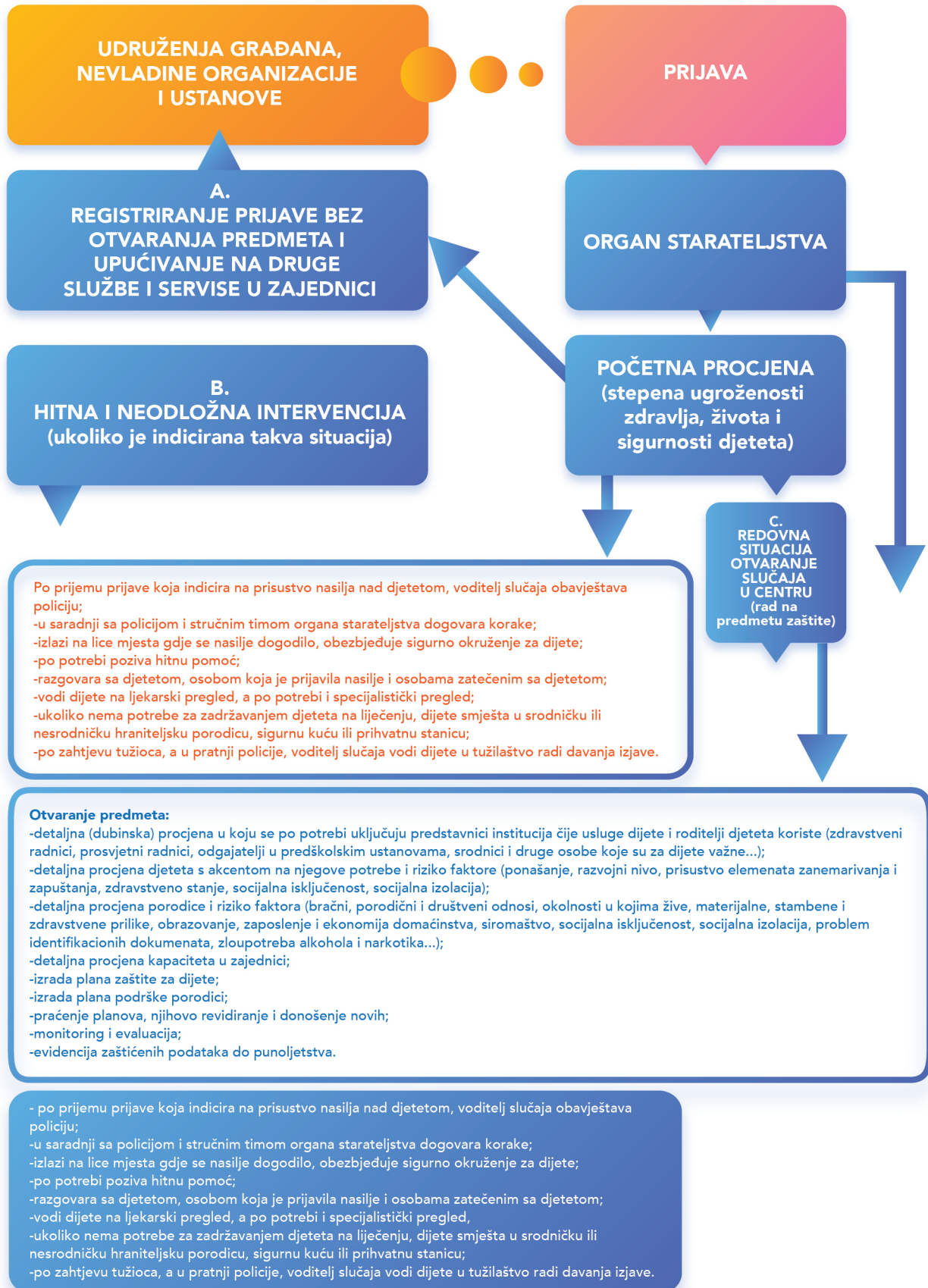
- ✓ Organ starateljstva dužan je, prema procjeni rizika za dijete, otvoriti poseban dosje (Case Management), što je regulirano pozitivnim pravnim propisima (porodični zakoni, zakoni o zaštiti od nasilja u porodici i drugi zakoni).
- ✓ Organ starateljstva dužan je upoznati žrtvu nasilja, odnosno njenog zakonskog zastupnika ili staratelja o njenim zakonskim pravima, posebno o pravima djeteta na zaštitu od svakog oblika nasilja i zanemarivanja.
- ✓ U slučaju pokrenutih krivičnih/prekršajnih postupaka protiv počinioca nasilja nad djetetom, centar će u svakom pojedinačnom slučaju, rukovodeći se principom najboljeg interesa djeteta, razmotriti jesu li zaštićena prava i interesi djeteta.
- ✓ U slučaju da roditelji nisu u mogućnosti da zaštite prava i interes djeteta²², potrebno je imenovati posebnog staratelja za potrebe tih postupaka.
- ✓ Posebno je važno istaknuti slučajeve nasilja nad djecom (emocionalnog i psihičkog zlostavljanja) u predmetima razvoda braka i povjeravanja djece iz bračnih i vanbračnih zajednica, te reguliranja kontakta djece i roditelja. U tom

²² -što ranije prepoznati simptome nasilja kod djeteta;
 -što hitnije udaljiti nasilnika od djeteta;
 -postići povjerenje djeteta;
 -prilagoditi komunikaciju dječijem uzrastu i njegovom psihofizičkom i emocionalnom stanju;
 -uspostaviti kontakt sa roditeljima i prikupiti relevantne podatke;
 -opservirati djetetovo psihofizičko stanje;
 -obaviti usmjeren razgovor s djetetom;
 -izabrati mjere zaštite i usluge podrške u skladu sa djetetovim potrebama;
 -izraditi plan zaštite djeteta u skladu s konkretnim slučajem;
 -uključiti dijete u proces planiranja i postupak provođenja mjera;
 -uspostaviti saradnju i uključiti porodicu u neposredan rad s djetetom;
 -konsultovati druge profesionalce i uključiti ih u rad s djetetom;
 -raditi na osnaživanju djeteta i njegove porodice;
 -uključiti dijete i članove porodice u procjenu efekata plana zaštite djeteta i plana podrške porodici;
 -usaglašavati plan zaštite djeteta i plan podrške porodici sa aktuelnim potrebama;

smislu organ starateljstva dužan je poduzeti sve zakonom propisane mjere zaštite i zbrinjavanja maloljetnog djeteta (mogućnost pokretanja krivične prijave protiv roditelja koji vrši nasilje, mogućnost izmjene odluke o povjeravanju maloljetnog djeteta, zabrane održavanja kontakta roditelja s djetetom, zabrane prilaska počinioca nasilja žrtvi i drugo).

- ✓ Ako je, prema saznanjima, nasilje nad djetetom izvršila bilo koja osoba zaposlena u ustanovi socijalne zaštite (u daljnjem tekstu: ustanova), ustanova je dužna pokrenuti postupak utvrđivanja svih činjenica i okolnosti radi utvrđivanja odgovornosti počinioca, bez obzira na pokretanje, vođenje i ishod postupka pred nadležnim institucijama izvan ustanova.

HODOGRAM 2: ORGAN STARATELJSTVA

5.4. ZDRAVSTVENI SEKTOR

Kao i u ostatku modernog svijeta, i u Bosni i Hercegovini zdravstveni sistem ima značajnu ulogu u ranom otkrivanju zlostavljanja i zanemarivanja djece. Ova uloga naročito je izražena u samom prikupljanju podataka primjenom specijalizirane dijagnostike (pedijatrijska, psihijatrijska, ginekološka), te obavljanju sudskomedicinske ekspertize u specijaliziranom tretmanu djeteta i porodice i u samom praćenju razvoja djeteta. U praksi ljekara i drugih zdravstvenih radnika koji, radeći s djecom i porodicama, dolaze do saznanja koja ukazuju na nasilje nad djetetom, može se javiti dilema da li prijava nasilja dolazi u sukob s principom povjerljivosti, tj. obavezom čuvanja profesionalne tajne. U ovakvim slučajevima zdravstveni radnici obavezni su prijaviti slučaj centru za socijalni rad i policiji, jer je, prema Konvenciji o pravima djeteta, **princip najboljeg interesa djeteta** taj koji ima prednost, odnosno upućuje na dužnost prijavljivanja, ako je u najboljem interesu djeteta, i svakako ima prednost nad obavezom čuvanja profesionalne tajne.

Prijava se može podnijeti **pismeno ili usmeno**, putem telefona, u kom slučaju treba da bude praćena pismenom prijavom u roku od 48 sati. Prijava treba da sadrži sve informacije i podatke o djetetu i porodici koji su u tom momentu poznati zdravstvenom radniku, kao i sve razloge za sumnju da je počinjeno nasilje nad djetetom.

Zdravstveni radnik treba znati prepoznati fizičko, seksualno i emocionalno nasilje nad djetetom kao i samo zanemarivanje djeteta. Nasilje nad djetetom može se dogoditi bilo gdje, ali se najčešće događa u krugu porodice od najbližih srodnika djeteta. Od zdravstvenog radnika ne očekuje se samo da liječi posljedice nasilja već se treba, a prema pozitivnim propisima mnogih zemalja, i mora uključiti u integralno rješavanje problema izvršavajući svoju etičku, moralnu i zakonsku obavezu prijavljivanja ovakvih slučajeva.

Kako postupiti u slučaju da vam se dijete povjeri da je žrtva nasilja i da insistira da to ne kažete nikome?

U rješavanju te dileme neophodno je naglasiti da je po Konvenciji o pravima djeteta princip najboljeg interesa djeteta taj koji ima prednost. Dužnost prijavljivanja ima prednost nad obavezom čuvanja profesionalne tajne kao što je regulirano i krivičnim zakonima u Bosni i Hercegovini. Djetetu se ne smiju davati lažne informacije. Dijete ima pravo na informaciju o daljnjim koracima o mjerama zaštite i zbrinjavanja. Informiranje djeteta prilagođava se njegovom uzrastu i stepenu mentalnog razvoja, vodeći se principom najboljeg interesa djeteta.

Medicinski protokol

Dijete koje je žrtva nasilja može doći u zdravstvenu ustanovu u pratnji roditelja/staratelja, policije, stručnog radnika organa starateljstva, samo ili u pratnji osobe od povjerenja. Ukoliko dijete dođe samo, bez pratnje roditelja/staratelja, zdravstveni radnici obavezni su bez odgađanja pozvati roditelja/staratelja (ukoliko imaju neposredna saznanja o identitetu roditelja i kontakt-podatke) i organ starateljstva. Ukoliko dijete žrtva dođe u pratnji policije, zdravstveni radnik je obavezan odmah **obavijestiti organ starateljstva**, ukoliko to prethodno nije učinila policija. Ako dijete dođe u pratnji roditelja/staratelja, a zdravstveni radnik ima sumnju da ga roditelj/staratelj zlostavlja, zdravstveni radnik dužan je odmah to prijaviti organu starateljstva.

Zdravstvena zaštita djetetu žrtvi nasilja se pruža bezuslovno, bez obzira na njegov status zdravstvenog osiguranja. Za poduzimanje medicinske mjere neophodan je informirani

pristanak roditelja/staratelja djeteta, odnosno stručnog saradnika iz organa starateljstva kada se radi o djetetu žrtvi nasilja bez pratnje ili kada postoji sumnja da roditelj/staratelj vrši nasilje nad djetetom.

Maloljetni pacijent treba i sam da bude uključen u donošenje odluke o **pristanku na predloženu medicinsku mjeru**, u skladu sa njegovom zrelošću i sposobnošću za rasuđivanje, a nakon što su mu od zdravstvenog radnika pružene informacije o njegovom zdravstvenom stanju i predloženoj medicinskoj mjeri, na jeziku razumljivom djetetu. Dijete koje je navršilo 15. godinu života i koje je sposobno za rasuđivanje može samo dati pristanak na predloženu medicinsku mjeru, izuzev ako se radi o invanzivnim dijagnostičkim i terapijskim procedurama i operativnom zahvatu.²³ Ako su interesi djeteta i njegovog roditelja/staratelja suprotstavljeni u pogledu poduzimanja medicinske mjere, zdravstveni radnik odmah o tome obavještava organ starateljstva koji donosi odluku u najboljem interesu djeteta.

Medicinska mjera protivno volji djeteta žrtve nasilja i njegovog roditelja/staratelja može se poduzeti u provođenju tjelesnog pregleda i drugih radnji za potrebe krivičnog postupka saglasno Zakonu o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine.²⁴

Pregledu djeteta prisustvuje roditelj/staratelj, odnosno stručni saradnik iz organa starateljstva u slučaju kada su roditelji/staratelji odsutni, nepoznati ili su nepoznatog boravišta ili kada postoji sumnja da roditelji/staratelji vrše nasilje nad djetetom. U skladu sa Konvencijom o pravima djeteta, dijete žrtva ima pravo odbiti da njegovom pregledu prisustvuje roditelj/staratelj. Policijski službenik koji je došao u pratnji djeteta za vrijeme pregleda djeteta čeka ispred prostorije za pregled.

Medicinski pregled djeteta obavlja **ljekar** u nadležnoj službi. Ukoliko su primijećene vidne povrede na djetetu ili psihičko stanje djeteta ukazuje na visok stepen traumatizacije, poželjno je da pregled obavljaju dva ljekara uz obavezno prisustvo stručnog radnika organa starateljstva.

Zdravstveni radnik dužan je posebno obzirno **razgovarati s djetetom** koje mu se povjerilo, odnosno kod koga su primjetne vidne povrede fizičkog i psihičkog integriteta, navesti ga da mu se kao zdravstvenom radniku povjeri o postojanju zlostavljanja te saznati što više okolnosti u vezi s povredama/psihotraumama i cjelovitim zdravstvenim stanjem. Razgovor s roditeljem/starateljem djeteta koje je žrtva nasilja obavlja se odvojeno. Za vrijeme razgovora sa roditeljem/starateljem dijete žrtva treba biti pod nadzorom zdravstvenog radnika i/ili osobe od povjerenja.

Predvidive smjernice za postupanje

U okviru djelatnosti radnika u zdravstvenom sektoru razlikujemo tri načina obaveznog djelovanja kada se posumnja na nasilje:

- ✓ redovni pregled - odnosi se na slučajeve u kojima se prilikom redovnih pregleda djece posumnja u nasilje nad djetetom (pod terminom nasilja podrazumijevamo sve opisane oblike zlostavljanja i zanemarivanja; svaku sumnju na navedeno medicinski radnik dužan je prijaviti nadležnom organu starateljstva i policiji!);

²³ Član 22. Zakon o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata, „Službene novine FBiH“, broj: 40/10

²⁴ Ibid, član 17.

- ✓ pregled po nalogu - odnosi se na slučajeve u kojima nadležni organ (centar za socijalni rad, policija, tužilaštvo i sud) zatraži stručni nalaz o slučaju nasilja nad djetetom;
- ✓ hitna intervencija - odnosi se na slučajeve hitnog i neodložnog reagiranja.

Suštinski pregled sastoji se od šest faza koje navodimo u nastavku teksta:

ANAMNEZA

- Od djeteta ili njegovog staratelja uzimaju se detaljni anamnestički podaci o djetetu, roditelju/staratelju.
- Ako su socijalni radnici i policija već obavili razgovor s djetetom, tada podatke uzimamo od njih kako bismo izbjegli ponovno traumatiziranje djeteta.

PREGLED

- Pregled djeteta obaviti sa osjećajem mjere (ne smijemo žuriti).
- Pregled se obavlja po organskim sistemima.
- Dijete se pažljivo posmatra i prati njegov odnos s roditeljima ili starateljima, tj. s pratnjom.
- Poželjno je obratiti pažnju na to da li postoje posebne emocije prema nekome (agresija, apatija i sl.).

PRETRAGE

- Obavlja pedijatar ili ovlašteni forenzički ekspert.
- PRETRAGE imaju vrijednost kao sudski dokument ako su uzete unutar sedam dana od dana povređivanja.
- Uzeti uzorak za mikrobiološku analizu, ako je došlo do genitoanalne ozljede.
- Također se dvije sedmice nakon seksualnog nasilja uzimaju uzorci za analizu na spolno prenosive bolesti.
- Kod prijeloma ili iščašenja odmah uzeti i rentgenografske snimke određenih dijelova tijela.
- Kod mlađe djece obično se uradi rentgenogram cijelog skeleta.

DIJAGNOSTIKA (da je zlostavljanje vjerovatno)

- Često odgađan zahtjev za pružanje medicinske pomoći ili ona nije ni tražena.
- Dobiveni iskaz ne podudara se s kliničkom slikom.
- Neprijateljsko držanje roditelja prema terapeutima ili pak pretjerana ljubaznost (reaktivna formacija).
- Međusobni odnos djeteta i roditelja je neobičan.
- Ponekad postoji osjećaj da će dijete dati više podataka ako se primi u bolnicu.

TERAPIJA

- Cjelovito i multidisciplinarno liječenje.
- Dijete žrtvu zlostavljanja odmah uključiti u terapijski postupak: psiholog i psihijatar.
- Preporučljivo je dijete u ranoj fazi hospitalizirati.
- Otpust iz bolnice zavisi od opasnosti za recidiv.

IZVJEŠTAJ (nalaz i mišljenje) za nadležne organe

- Izvještaj kao dokaz: neophodno je napisati izvještaj za nadležne organe, "izvještaj o procijenjenom stanju djeteta".
- Ima značaj dokaza.
- Izvještaj fotokopirati, ovjeriti u vlastitoj ustanovi, predati ovjerene fotokopije, a original ostaviti u vlastitoj bolničkoj arhivi.

HODOGRAM 3: ZDRAVSTVENI SEKTOR

5.4. POLICIJA

Policija ima ključnu ulogu u slučajevima nasilja i zaštiti djeteta jer je fizička zaštita u direktnoj nadležnosti policije. Otkrivanje i prikupljanje podataka - dokaza (činjenica) o izvršenom krivičnom djelu ili prekršaju na štetu djeteta jedan je od najznačajnijih zadataka policije. Osim spomenutog, policija indirektno participira i doprinosi u domenima svoje nadležnosti i u vođenju postupaka za ostvarivanje prava na zaštitu (centar za socijalni rad), vođenju građanskog sudskog postupka u okrilju porodičnopravne zaštite (sud, tužilaštvo, centar za socijalni rad), odnosno pokretanju krivičnog/prekršajnog postupka, provođenju istrage i na kraju suđenja za krivična djela čije su žrtve maloljetne osobe (tužilaštvo, sud).

1.1.3. *Predvidive smjernice za postupanje*

Ako policijski službenik - zaposleni u policiji sazna za slučaj nasilja nad djecom:

- ✓ redovnom aktivnošću na terenu;
- ✓ pisanim putem;
- ✓ usmenom dojavom;
- ✓ telefonom;
- ✓ iz medija;
- ✓ ili na drugi način;

dužan je postupiti na način opisan u nastavku.

- ✓ Po saznanju da se desilo nasilje nad djetetom, policija unutar svojih redova i u okviru postojećih procedura, bez odgađanja, organizira hitan izlazak na mjesto događaja, a predstavnik policije obavještava centar za socijalni rad (ako u tom gradu ili mjestu on postoji) i zajedno izlaze na uviđaj (u slučaju nasilja nad djecom kao dijela nasilja u porodici, policija je obavezna poduzeti mjere i radnje iz svoje nadležnosti s ciljem zaštite žrtve nasilja u porodici).
- ✓ Na osnovu zakonskih i podzakonskih propisa, potrebno je poduzeti potrebne mjere i radnje prema izvršiocu nasilja.
- ✓ U slučaju nasilja u porodici gdje su i djeca žrtve, broj policajaca koji izlaze na mjesto događaja treba zavisiti od stepena ugroženosti policajaca i svih osoba uključenih u angažman tretiranja slučaja nasilja, a vodeći računa o sklonostima – profilu počinioca (minimalno dva policajca od kojih je jedan specijaliziran za rad s djecom).
- ✓ U sastavu policijske patrole koja izlazi na mjesto događaja poželjno je da bude i policijska službenica (iskustvo je pokazalo da policijske službenice postižu bolji učinak u odnosu i komunikaciji s djevojčicama koje su žrtve nasilja, jer se one, prirodno, lakše povjere policijskoj službenici).
- ✓ Ako je, prema saznanjima, nasilje nad djetetom izvršila bilo koja osoba zaposlena u policiji (u daljnjem tekstu: ustanova), ustanova je dužna pokrenuti postupak utvrđivanja svih činjenica i okolnosti radi utvrđivanja odgovornosti počinioca, bez obzira na pokretanje, vođenje i ishod postupka pred nadležnim institucijama izvan ustanova.

U kontekstu istraživanja slučajeva nasilja nad djecom te zaštite žrtava nasilja, policija ima PRIMARNI zadatak da utvrdi ko je izvršilac, a ko žrtva (jedna ili više njih) u konkretnom slučaju. Policija ima prioritet da spriječi izvršioca u daljnjem nasilničkom ponašanju i

zaštiti žrtvu nasilja, te omogućiti potrebno zdravstveno zbrinjavanje (zavisno od stepena povrede, pozvati hitnu pomoć). SEKUNDARNIM zadatkom policije može se smatrati postupak prikupljanja dokaza i dokumentiranje događaja u skladu sa ZKP-om, u kontekstu otkrivanja i razjašnjavanja slučajeva nasilja nad djecom. Ovaj postupak pronalaženja tragova – dokaza koji će kasnije poslužiti u sudskom postupku samo je jedna od radnji koje poduzima policija. Ovoj radnji treba priključiti i usku i obaveznu korespondenciju s tužiocem.

Policija u svojim aktivnostima u kontekstu istraživanja slučajeva nasilja nad djecom nerijetko privremeno oduzima predmete koji mogu poslužiti kao dokazi u krivičnom postupku a imaju veze s činom nasilja nad djecom.

Jedna od specifičnih radnji koje obavezno poduzima policija, a koje kasnije uveliko pomažu u postupku razjašnjavanja čina nasilja nad djetetom je i uzimanje izjava od: žrtve, izvršioca, svjedoka i (eventualno) lišavanje slobode izvršioca. Posebno je važno u cijelosti se pridržavati zakonskih odredbi o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku.

Kada govorimo o fenomenu nasilja nad djecom, veoma je važno istaći i značaj provođenja zaštitnih mjera. Policija će provoditi zaštitne mjere na način propisan pravilnikom o načinu provođenja zaštitnih mjera koje su u nadležnosti policije, pri čemu ističemo tri najvažnije, koje su u direktnoj ingerenciji policije:

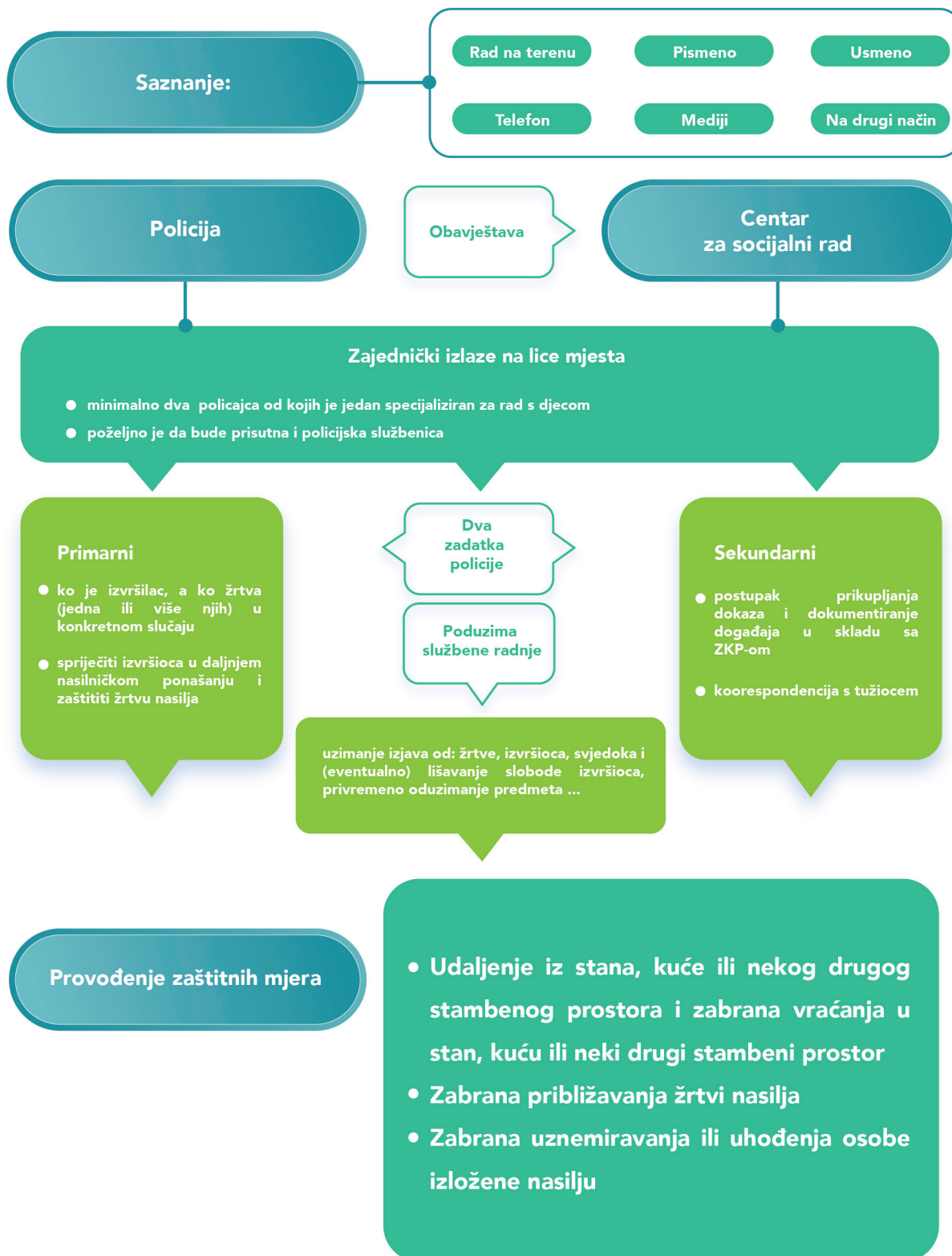
- ✓ udaljenje iz stana, kuće ili nekog drugog stambenog prostora i zabrana vraćanja u stan, kuću ili neki drugi stambeni prostor;
- ✓ zabrana približavanja žrtvi nasilja;
- ✓ zabrana uznemiravanja ili uhođenja osobe izložene nasilju.

O provođenju navedenih zaštitnih mjera policija je obavezna slati izvještaj nadležnom centru za socijalni rad koji je opet dužan da u sveobuhvatnom izvještaju obavijesti sud u smislu adekvatnosti izvršenja sudskog rješenja, te eventualno dati preporuke za moguće produženje mjere, odnosno zamijene mjere nekom drugom mjerom. U aktivnostima otkrivanja i razjašnjavanja slučajeva nasilja nad djecom, policija je dužna, između ostalog, prikupljati informacije i saznanja o izvršenom nasilju nad djetetom (u okviru porodičnog nasilja, ali i u svim drugim prilikama).

Ova aktivnost podrazumijeva prikupljanje osnovnih informacija o žrtvi, počiniocu, eventualnim svjedocima, mjestu i vremenu događaja, posljedicama izvršenog nasilja, kao i druge korisne/ relevantne informacije o počiniocu (njegove sklonosti ka nasilju, da li je krivično kažnjavao i zbog kojih krivičnih djela, da li je duševni bolesnik, da li je sklon opijanju alkoholom, konzumira li opojne droge i sl.).

Opisane aktivnosti imaju prvenstveni zadatak da ažuriraju i upute policijske organe o problemu nasilja nad djecom, naročito kada je u pitanju međuinstitucionalna saradnja.

HODOGRAM 4: POLICIJA

6.

MONITORING I EVALUACIJA SMJERNICA

Na osnovu međunarodnih standarda u zaštiti ljudskih prava djece sadržanih u Konvenciji o pravima djeteta i pratećim protokolima te drugim konvencijama Vijeća Evrope nastala je i obaveza Bosne i Hercegovine na usklađivanju pravnog okvira, ali i obaveza praćenja i izvještavanja o usklađivanju i primjeni propisa u Bosni i Hercegovini. U okviru ovih standarda izuzetno je važno i pitanje profesionalnih standarda za sve profesionalce koji rade za djecu i s djecom, kao i sistema praćenja profesionalnog postupanja s djecom žrtvama nasilja. Kako bi se osigurao ovaj međunarodni standard koji je bio osnov za izradu ovih smjernica, kao narednu aktivnost potrebno je izvršiti edukaciju (zagovaranje), te vršiti monitoring i evaluaciju u primjeni Smjernica.

Smjernice su prilagođene svim postupcima u kojima je potrebno pružiti pomoć djeci žrtvama nasilja, osim ako ovo pitanje nije drugačije uređeno važećim entitetskim zakonima, zakonima Brčko distrikta BiH i drugim propisima u Bosni i Hercegovini.

Primjenu Smjernica prati Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, u saradnji s nadležnim ministarstvima i institucijama u Republici Srpskoj, Federaciji BiH i Brčko distriktu BiH, koji već u svojoj nadležnosti imaju definirane službe za praćenje ovakvih djelatnosti, tako da svi profesionalci koji primjenjuju ove smjernice mogu zatražiti stručnu pomoć u pogledu njihove ili primjene bilo kojeg međunarodnog standarda za zaštitu ljudskih prava djece od Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH kao izvještajne jedinice u pogledu primjene Smjernica za potrebe izvještaja o Bosni i Hercegovini.

Prema potrebi, a u svrhu praćenja primjene ovih smjernica, bit će uspostavljen ad hoc stručni tim koji će sačiniti mehanizam za prikupljanje podataka i na bazi prikupljenih informacija izraditi izvještaj i to najmanje jedan u toku provođenja Strategije za borbu protiv nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini 2012. - 2015. i u svrhu izrade periodičnih izvještaja na osnovu Konvencije o pravima djeteta i pratećih protokola i preporuka Komiteta.

Izvještaji će biti korišteni u svrhu adekvatnog informiranja o problemu nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini, a posebno u dijelu koji se odnosi na zaštitu djece od svih vidova nasilja.

U skladu s ovim smjernicama, angažirani službenici treba da poštuju princip nediskriminacije, a posebno sljedeće principe i kriterije prema kojima će:

- ✓ na koordiniran način intervenirati prateći već utvrđene, prihvatljive smjernice;
- ✓ na brz i direktan način posvetiti pažnju djeci, i uvijek, ako je to moguće, djelovati iz najbližih servisa (mjesna nadležnost);
- ✓ posebno obratiti pažnju na procese opažanja i prijavljivanja slučajeva, a za to je veoma važno da učestvuju i budu upućeni u sistem oni profesionalci koji rade na prvoj liniji;
- ✓ kada se identificira slučaj nasilja nad djecom, potrebno je da osiguraju odgovarajuću i djelotvornu zaštitu i podršku;
- ✓ svesti intervencije na najniži nivo, izbjegavajući na taj način tzv. ugrožavanje žrtve od institucije, a sve zbog ponavljanja određenih ispitivanja ili djelovanja u neadekvatnim uslovima;
- ✓ osigurati garancije kojima bi se u procesima i djelovanjima prema djeci izbjeglo moguće ponavljanje situacija koje bi mogle ugrožavati (reviktimizacija) i odvratiti osobe od uključivanja u ponuđeni program zaštite;
- ✓ štiti sigurnost, identitet i integritet djeteta.

7.

PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE STANJA

U narednom periodu bilo bi neophodno dopuniti Smjernice i nekim vidovima nasilja koje danas smatramo samo opasnim postupcima. Naime, izlaganje djeteta opasnim postupcima, tj. radnjama koje predstavljaju ozbiljan rizik po zdravlje, sigurnost ili dobrobit djeteta, predstavlja njegovo zlostavljanje.

Često je samo slučajnost što ovi postupci još nisu doveli do ozljeđivanja djeteta, a danas se, nažalost, većinom nalaze u domenu „tamnih brojki“, odnosno nisu registrirani.

Primjeri ovakvih opasnih postupaka su:

- ✓ udaranje glave djeteta o zid ili druge predmete;
- ✓ vučenje za kosu, bacanje djeteta o čvrste predmete;
- ✓ udaranje djeteta otvorenom i zatvorenom šakom, kaišem, šipkom ili drugim predmetima po glavi, spolnim organima ili po mekim dijelovima tijela;
- ✓ prisilno uvijanje ili snažno povlačenje dijelova tijela djeteta;
- ✓ fizičko disciplinovanje/kažnjavanje dojenčeta; protresanje dojenčeta (vidjeti detaljnije u glosariju: sindrom protresene bebe);
- ✓ kupanje ili pranje djeteta izuzetno vrućom vodom;
- ✓ vožnja u pijanom stanju s djetetom;
- ✓ nesmotreno korištenje smrtonosnog oružja u blizini djeteta;
- ✓ gušenje djeteta (onemogućavanje disanja), zagrcnjavanje djeteta (npr. nasilnim hranjenjem);
- ✓ unošenje u tijelo djeteta, izuzev kada je medicinski opravdano, bilo koje supstance koja privremeno ili stalno može ugroziti funkcije jednog ili više organa ili tkiva (npr. neodgovarajuća upotreba lijekova, velikih količina alkohola...).

Ovo su samo neki od modusa izvršenja nasilja nad djetetom, kojima u narednom periodu treba posvetiti posebnu i zasebnu pažnju. Ulog u budućnost savremene civilizacije leži u njenom zalogu, a to su djeca. Ako nemamo razvijene sisteme ranog upozoravanja ali i sisteme reagiranja na destrukcije koje se dešavaju ovoj populaciji, onda zasigurno možemo reći da smo generacijski propustili priliku i bili neosviješteni u pogledu zaštite osnovnih dječijih prava.

Ovaj dokument ipak predstavlja veliki korak naprijed koji nam garantira organiziraniji pristup fenomenu nasilja nad djecom u budućnosti u cijeloj Bosni i Hercegovini.

Kako bi se poboljšao naš odgovor na sprečavanje nasilja u digitalnom okruženju, razvijeni su praktični materijali u okviru projekta "Zaustaviti nasilje nad djecom: Prevencija i rad na sprečavanju seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece u digitalnom okruženju u Bosni i Hercegovini" koji je implementirao Konzorcij za zaštitu djece koji čine UNICEF, MFS-EMMAUS i Save the Children:

- Operativni priručnik za HELPLINE – SOS linije za podršku;
- Priručnik za uspostavu i vođenje hotline sistema.

Izrađeni priručnici su dodani mehanizam za usklađeno djelovanje profesionalaca na suzbijanju nasilja nad djecom u digitalnom okruženju.

8.

GLOSARIJ

TERMINI I SKRAĆENICE KORIŠTENI U SMJERNICAMA

ADHD
(eng. Attention Deficit-
Hyperactivity disorder)

Sindrom nepažnje - hiperaktivnosti (prekomjerna aktivnost), razvojni je poremećaj koji se očituje nepažnjom, impulsivnošću i hiperaktivnošću. Takva hiperaktivna djeca mogu i roditeljima i odgajateljima i učiteljima zadavati mnogo brige i zahtijevaju dodatnu pažnju i tretman. Poremećaj se najčešće otkriva kad dijete krene u kolektiv, posebno u školu. Vrlo je učestao i smatra se da se pojavljuje u 3-5% djece školske dobi. Najmanje je četiri puta češći u dječaka nego u djevojčica. U stranoj literaturi naći ćemo naziv ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder – poremećaj pažnje i hiperaktivnost). Još uvijek su u upotrebi i termini koji su se ranije koristili, i to: MCD - minimalna cerebralna disfunkcija, ADD (Attention Deficit Disorder - poremećaj pažnje) i ADDH (Attention Deficit Disorder with Hyperactivity - poremećaj pažnje s hiperaktivnošću).

Adolescencija

Adolescencija je period razvoja i odrastanja čovjeka. Označava prijelaz iz djetinjstva u svijet odraslih i uobičajeno traje od 15. do 20. godine života. Ta životna faza odlikuje se konsolidiranjem mentalnog života, kristalizacijom stavova i mišljenja, a posebno racionalnim mentalnim sazrijevanjem. Tada se posebno razvijaju samopoštovanje, povjerenje, samostalnost i osobnost. Tokom adolescencije čovjek doseže sam vrh svojih intelektualnih sposobnosti učenja.

Agresivnost (kod djece) Djeca se ne rađaju agresivna, ona to nauče biti. Kako izgleda agresivnost u djece različitih uzrasta? U prvoj godini života plaču i grizu. Mala djeca iskazuju agresiju kroz igračke. Pratite koja aktivnost je podstiče. Predškolci, od dvije do pet godina, učenjem govora, uz roditeljsku podršku smanjuju nivo agresivnosti. Bitno je i znati koje ponašanje je normalno. Normalno je da su predškolci egocentrični i ne mogu sagledati neke veze i s drugog stajališta. Mala djeca vide sve ili ništa, ne vide da neko nije skroz loš ili dobar. Ne mogu planirati budućnost, trebaju konkretne smjernice, kao slike, da bi zapamtili kako se ponašati. Ne razlikuju stvarnost i maštu i zbunjuje ih šta je stvarno na TV-u. Djeca problematičnog temperamenta teško čitaju namjere drugih pa želju drugog djeteta da mu se pridruži u igri može shvatiti kao neprijateljsku namjeru. Školska djeca, između prvog i trećeg razreda, gube potrebu da napadaju druge. Agresivno dijete će prije udariti brata ili sestru nego prijatelja. Kod kuće će češće zalupiti vratima ili lupati nogama, dok će se u školi više kontrolirati. Neka djeca nastave s agresivnim ponašanjem i dalje. Dječaci traže više fizičkih konflikata, a djevojčice ismijavaju i vrijeđaju druge. Starija djeca naoko prerastu agresivne načine ponašanja, ali mogu biti izazvana okolinom ili situacijom. Djeca koja su tretirana grubo i bezobzirno mogu uzvratiti takvim ponašanjem. Često agresivci postaju vođe grupe vršnjaka koji onda podržavaju takvo ponašanje bilo vlastitom agresivnošću, bilo nekritiziranjem, tj. prešutnim odobravanjem.

Apatija (grč. *apatheia*, neosjetljivost) Stanje poremećene, bitno smanjene afektivnosti, koje se manifestira kao potištenost, bezvoljnost, utučenost, ravnodušnost. Stanje može da varira od prolazne, kratkotrajne tuposti, indiferentnosti usljed umora, preko relativno duge afektivne neosjetljivosti nastale kao reakcija na stres, pa sve do dugotrajne, duboke patološke osjećajne utrnulosti, potištenosti i klonulosti u depresiji i melanholiji.

Blog

Blog (duži naziv weblog) je publikacija na internetu (webu) koja sadrži prvenstveno periodične članke u obrnutom vremenskom slijedu - najnoviji članci nalaze se na vrhu stranice. Blogovi mogu biti individualni i kolaborativni. Terminološki za sada nema distinkcije kao u engleskom jeziku, gdje se termin weblog češće koristi za kolaborativne, a blog za individualne projekte. Mogu biti u formi časopisa, tematski, lični. Mogu biti povezani u grupe, tematski ili vezano za domen na kojem se nalaze.

Chat sobe

Predstavljaju način internetskih komunikacija, naročito među mladim osobama. One su nešto poput soba za razgovor u kojima posjetioци mogu međusobno razgovarati, upoznavati se, raspravljati o određenim temama. One omogućavaju kontakt među korisnicima u realnom vremenu (real-time), a poruke korisnik vidi čim ih njegov sagovornik pošalje. Na takvim chatovima korisnici treba da se registriraju i ostave neke podatke koji mogu a i ne moraju otkrivati njihov identitet. Kao takve chat sobe predstavljaju oblik komunikacije koji je isto pogodan i za različite zloupotrebe djece i mladih, jer se dešava da djeca i tinejdžeri traže jednu vrstu emocionalnog upotpunjavanja. Anonimnost koja se u toj vrsti komunikacije pruža te mlade osobe potiče na komunikaciju koju oni ne bi vodili u ličnim kontaktima. Često se dešava da odrasli ljudi koji nemaju prijateljske namjere zloupotrebljavaju ovu mogućnost internetske komunikacije.

Cyberbullying

To je nasilje pomoću kompjutera i mobitela koje maloljetnici vrše međusobno, čije posljedice mogu biti gore nego one kod "klasičnog" međuvršnjačkog nasilja. Često međuvršnjačko nasilje putem interneta uključuje poticanje grupne mržnje, napade na privatnost, uznemiravanje, uhođenje, vrijeđanje, nesavjestan pristup štetnim sadržajima te širenje nasilnih i uvredljivih komentara. Može uključivati slanje okrutnih, zlobnih, katkad i prijetećih poruka, kao i kreiranje internetskih stranica koje sadrže priče, crteže, slike i šale na račun vršnjaka. Vrlo važno: počinitelj i žrtva su maloljetnici.

Depresija

Težak psihički (afektivni) poremećaj koji obuhvata opće sniženje životnog tonusa, gubitak apetita i interesovanja, neprestanu zabrinutost, nesanicu, usporenost mišljenja, zatim bezvoljnost, obeshrabrenost, potištenost, umor, osjećaj snažne tuge, beznadežnosti, manje vrijednosti i osjećaj praznine. Smatra se da može nastati bez jasno vidljivog uzroka iz unutrašnjih konstitutivnih razloga (endogena), ali i kao odgovor na nepovoljne, traumatske vanjske okolnosti (reaktivna).

Djeca s poremećajima u razvoju

U djecu s poremećajima u razvoju ubrajaju se djeca sa: (1) usporenim kognitivnim razvojem koji intelektualno funkcioniraju ispod prosjeka (lako, umjereno i teže, te teško mentalno retardirane osobe); (2) senzornim oštećenjima (djeca sa oštećenjem vida – sljepoća i sluha - gluhoća i naglušnost); (3) organski uslovljenim poremećajima u ponašanju, emocionalna neuravnoteženost (hiperaktivnost i sl.); (4) tjelesnom invalidnošću i hroničnim bolestima; (5) oštećenjima govora i glasa (mucanje, tepanje, smetnje artikulacije); (6) višestrukim oštećenjima, postojanje dvije ili više smetnji istovremeno. Najvažnije u radu s takvom djecom je poštivanje principa individualnosti i uska saradnja s roditeljima takve djece kao i saradnja profesionalaca i stručnjaka kako unutar institucije, tako i između institucija.

Djeca s hronično iritabilnim temperamentom

Sindrom iritabilnosti označava prekomjernu razdražljivost. Takva su djeca nemirna, na najmanji podražaj plaču, često su nezadovoljna i plačljiva i češće imaju dojenačke grčeve. Takva djeca imaju i isprekidan san. Svi ti znakovi prekomjerne razdražljivosti utiču da su ta djeca nemirnija i naprosto se ne znaju opustiti i zaspati. Preporučuje se održavanje ustaljenih rituala njege, hranjenja i blagog umirujućeg odnosa kako bi se umanjili ili reducirali simptomi prekomjerne iritabilnosti.

Ekonomsko zlostavljanje djeteta

Ekonomsko zlostavljanje djeteta odnosi se na izlaganje djece poslovima koji otežavaju njihov prirodni rast i razvoj i zbog kojih oni ne mogu ostvariti svoja osnovna prava na igru, obrazovanje i druga osnovna prava djeteta. Postoje tri osnovna vida ekonomskog eksploatisanja koji sadrže sve pojedinačne načine ekonomskog zlostavljanja. Jedan od vidova ekonomskog zlostavljanja predstavljaju svi oblici ropstva kao što su prodaja i trgovina djece, prisilni rad, tjeranje na prosjačenje. Drugi vid predstavlja korištenje, izlaganje i ponuda djece u ilegalnim radnjama kao što su prostitucija, pornografska produkcija i pornografske predstave. Ekonomsko zlostavljanje predstavlja i svaki oblik aktivnosti koji sadrži okolnosti u kojima je dijete zanemareno i preopterećeno, gdje je narušeno njegovo zdravlje i sigurnost.

Emocionalno zlostavljanje

(Vidjeti termin: PSIHOLOŠKO NASILJE)

Fizičko nasilje (nad djetetom)

Fizičko nasilje je odnos ili ponašanje kojim se uz primjenu fizičke sile, uz ili bez upotrebe drugih sredstava nanose povrede, ozljede ili rane djeci. U fizičko nasilje ubrajaju se: udaranje, šamaranje, davljenje, gađanje raznim predmetima, nanošenje opekotina, bacanje na pod ili niz stepenice, vezivanje uz radijator ili ormar, uskraćivanje hrane, zatvaranje u tavanjskim ili podrumskim prostorijama, davanje otrovnih supstanci, alkohola ili neodgovarajućih lijekova, ujedanje, pokušaji utapanja ili gušenja djeteta, izlaganje opasnostima. Fizičko kažnjavanje djeteta u djetinjstvu ima dalekosežne posljedice na skladan razvoj ličnosti te se na taj način krše osnovne norme dječijih prava - poštivanje njihovog fizičkog integriteta i ljudskog dostojanstva. Sistematsko fizičko kažnjavanje djece stvara poremećaje kod djece te traume u ranom djetinjstvu onemogućavaju skladno, harmonično i svestrano prilagođavanje u kasnijem životu.

Forum

Forum ili stranice za diskusiju su internetske stranice na kojima se omogućava razmjena mišljenja među sudionicima kako bi oni dali svoje mišljenje o nekoj temi ili zatražili mišljenje ili savjet drugih. U načelu, poruke na forumima mogu ostavljati i čitati i korisnici interneta bez ograničenja. Korisnici su najčešće anonimni jer se pri slanju poruke na forum ne može navesti pravi identitet. Jednostavnost upotrebe i mogućnosti anonimne rasprave o različitim temama jedan je od glavnih razloga popularnosti foruma. Zbog svega nabrojanog ta vrsta komunikacije nosi veliki rizik i mogućnost zloupotrebe. Također je bitno napomenuti da su zapisi na forumu trajni pa ih je moguće vidjeti i raspravljati o njima i po nekoliko mjeseci, što opet čini izvjesnom mogućnost zloupotrebe.

Grooming (pripremanje žrtve)

Obično započinje susretom na internetu gdje se odrasli lažno predstavlja, te nastoji zadobiti povjerenje djeteta tako što se doima ozbiljno zainteresiranim za ono što dijete voli ili ne voli. Sljedeći korak uključuje diskusije seksualne prirode, a često i slanje pornografskih materijala djetetu - žrtvi. U mnogim slučajevima djeca su pitana ili izmanipulirana kako bi poslala svoje nage fotografije ili snimke, te otkrila detalje o sebi putem glasovnog ili videochata/razgovora. Često, osobe koje imaju seksualnu želju prema djeci, ili koje žele da razgovaraju sa njima radi seksualne satisfakcije će tražiti mlade osobe koje žele da pronađu prijatelje. Koristit će veliki broj tehnika za zavođenje i pripremanje žrtve, uključujući stvaranje povjerenja sa osobom lažući, pretvarajući se da je neka druga osoba... Često će koristiti ucjenu i osjećaj krivice kod djeteta kako bi osigurali susret.

IP adresa

Jedinstvena adresa računara u mreži koja se sastoji od 4 broja između 0 i 255 međusobno odvojena tačkama (npr. 247.214.233.4). Dobija je svaki računar prilikom spajanja na internet.

Izolacija

Obuhvata aktivnosti koje sprečavaju dijete da učestvuje u normalnim socijalnim aktivnostima kojima se djeci neprekidno osporava ostvarenje potrebe za interakcijom i komuniciranjem s vršnjacima ili odraslim osobama u kući ili van nje. Izolacija uključuje ponašanje odraslih kao što su zatvaranje djeteta ili postavljanje nerealnih granica, ograničavanje djetetove slobode kretanja, postavljanje nerealnih zabrana ili granica djetetove socijalne interakcije s vršnjacima ili odraslim osobama u zajednici. Dešava se da se dijete kažnjava zato što se upušta u sticanje normalnih iskustava, kao i to da se utiče na pojavu pretjeranog neopravdanog straha djeteta prema osobama izvan porodice.

Izrazito zahtjevna djeca

Djeca koju označavamo kao izrazito zahtjevnu imaju obilježja specifične emocionalne osobenosti koje ih prate, a to su:

- ✓ Osjetljivost - takvo dijete je često inteligentno, kreativno i pronicljivo. Ali isto tako može biti sklono zapovijedanju i postavljanju velikih zahtjeva i može da ima duge izljeve bijesa zbog naizgled malih stvari. Roditelji ovakve djece često se osjećaju frustrirano, ljuto čak i bespomoćno zbog hirovitih „ispada“ ovakve djece.
- ✓ Povlačenje - djeca koja su sklona povlačenju na početku se roditeljima čine kao mirna, djeluju zadovoljno te se obično ne primijeti problem dok ne krenu u vrtić i ne pokažu nikakav interes za igru s drugom djecom.
- ✓ Tvrdoglavost, negativizam, sklonost kontroliranju - ovakva prkosna djeca mogu i da najjednostavnije aktivnosti preobrate u zahtjevno ubjeđivanje i natezanje. Sklona su negativnosti i odbijanju svega onoga što se traži od njih i više su okrenuta negativističkom ponašanju.
- ✓ Nepažljivost - ovakva djeca su neprestano u pokretu, trče okolo, zadirkuju drugu djecu, u školi nisu pažljiva te ih roditelji opisuju kao pomalo „rasijanu“.
- ✓ Impulsivnost, agresivnost - ovakva djeca su neprestano u pokretu, stalno prelaze iz jednog iskustva u drugo, postaju frustrirana i ljuta ako nije onako kako oni žele, nepromišljena su. Ako se uspije da konstruktivno koriste svoju veliku energiju, mogu biti energični, kreativni, entuzijastični.

Malnutricija

Prema svjetskim podacima, malnutricija (pothranjenost) je vodeći uzrok smrti i teških bolesti u djece. Pothranjenost može biti posljedica nedovoljnog ili neprimjerenog unosa hrane, ali i nesposobnosti apsorpcije hrane ili iskorištavanja njenih metabolita. Malnutricija se može razviti i kada je značajno povećana potreba za esencijalnim metabolitima, kao npr. za vrijeme stresa, teških infekcija, ranjavanja ili teških bolesti. Jedan od najozbiljnijih oblika malnutricije jeste proteinsko-energijska malnutricija. Razvija se u novorođenčadi i dojenčadi ako je prehrana na prsima ili drugim mliječnim proizvodima neodgovarajuća. Taj tip malnutricije je relativno čest u zemljama u razvoju, u industrijskim zemljama može se razviti blaži oblik, a teži oblik malnutricije javlja se u siromašnim slojevima stanovništva.

Nasilje u porodici

Nasilje u porodici može se definirati kao ponašanje kojim jedan član porodice namjerno ugrožava tjelesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo nekog drugog člana porodice. Nasilje u porodici je pojam koji se obično odnosi na nasilje između supružnika, a može se odnositi i na nevjenčane partnere ili pak ljude koji žive zajedno. Nasilje u porodici je fenomen koji je prisutan u svim zemljama svijeta i u svim kulturama. Nasilje u porodici pojavljuje se u različitim oblicima i uključuje fizičko, psihičko, seksualno i ekonomsko nasilje.

Psihološko nasilje (nad djetetom)

Psihološko nasilje nad djetetom obuhvata destruktivna ponašanja odraslih prema djeci na način da se ona ugrožavaju, zapostavljaju, potcjenjuju, vrijeđaju ili da se verbalno napada njihova ličnost. Oblici psihološkog zlostavljanja su: uskraćivanje roditeljske ljubavi i emocionalne podrške, odbacivanje u formi ravnodušnosti i odsustva pažnje, odbacivanje putem vike, pripisivanje krivice djetetu za probleme, prenošenje negativnih poruka kojima se vrijeđa dostojanstvo djeteta i sl. Emocionalno nasilje ostavlja najviše traga na žrtvi nasilja. Ako je dugotrajnije, ono je destruktivnije od tjelesnog nasilja jer ostavlja višestruke posljedice na ličnost djeteta.

**PTSP
(POSTRAUMATSKI
STRESNI POREMEĆAJ)**

Psihički poremećaj nastao kao odloženi i/ili produženi odgovor na neku veoma snažnu stresogenu situaciju koja vitalno ugrožava jedinku (npr. učesće u ratnim operacijama, zemljotres, podnošenje torture itd.). Tipični simptomi su: emocionalna tupost, povlačenje, flash-back (ponovno preživljavanje traume u sjećanju koje se opsesivno nameće), noćne more, nesanica. Ove simptome često prate depresija i anksioznost (stanje unutrašnjeg straha, strepnje, uznemirenosti). Ponekad se javljaju i napadi straha i panike.

Regresivno ponašanje

Predstavlja vraćanje na oblike ponašanja koji su bili karakteristični za ranije periode razvoja i života. Naprimjer: sisanje palca kod sedmogodišnjeg djeteta koje ukazuje na vrijeme ranog djetinjstva ili nastojanje dvanaestogodišnjeg djeteta da plačem dobije ono što želi a što je svakako bilo karakteristično za raniji period kada je plačem dobivalo ono što želi.

Samoća

Vidjeti termin: IZOLACIJA

Seksualno nasilje (nad djetetom)

Seksualno nasilje nad djecom predstavlja niz aktivnosti: od zajedničkog gledanja pornografskih časopisa i filmova, posmatranja odraslih pri masturbaciji, spolno obojene igre, do dodirivanja te oralnog, analnog i genitalnog odnosa. Kod seksualnog nasilja nad djetetom odrasla osoba koristi dijete za zadovoljavanje svojih seksualnih potreba. Dijete u toku seksualno nasilnog odnosa može biti aktivno i pasivno. Najčešće djeca u početku o svemu šute te često nisu svjesna šta im se, ustvari, dešava. Često se dešava da ih nasilnik podmićuje ili obavezuje pa i zastrašuje čuvanjem „tajne“ kako ne bi nikome o tome govorila. Za dijete su zastrašujući i zbunjujući aspekti seksualnog nasilja tajnovitost i saučesništvo. Razlikujemo seksualno nasilje bez kontakta i seksualno nasilje s kontaktom.

Separacijski strah

Strah djeteta od odvajanja od neke osobe koja je za dijete od vitalnog značaja. Po Frojdu, jedan od prvih i najstarijih strahova jeste strah od odvajanja od majke. Za dojenče kao i za malo dijete ostati bez majke koja štiti, hrani, miluje, ravno je potpunom uništenju, pa je zato strah od odvajanja tako snažan.

Sexting

Termin „sexting“ označava slanje seksualno eksplicitnih fotografija ili poruka seksualnog sadržaja drugoj osobi elektronskim putem. Predstavlja jedan od novih fenomena koji se pojavio sa ekspanzijom savremenih tehnoloških mogućnosti. On je, sociološki gledano, negativna popratna pojava tehnološkog razvoja, ali i direktna posljedica sve veće izloženosti djece, putem različitih medija, sve eksplicitnijim seksualnim sadržajima, što dovodi do njihovog preranog sazrijevanja. Psiholozi ovaj fenomen nazivaju hiperstimulacijom djece, a on ima za posljedicu preuranjeno pokazivanje interesa za svoju ili tuđu seksualnost. Najveća opasnost sextinga je u tome što poruke takvog sadržaja obično šalju tinejdžeri jedni drugima, ne uviđajući posljedice ovakvih djela.

Sextortion

To je oblik seksualnog iskorištavanja i prinuđivanja seksualnih usluga od žrtve. Najčešći oblik je ucjena i prijetnja privatnim fotografijama i/ili informacijama. Najčešći izvor tih sredstava ucjene su društveni mediji i dijeljenje privatnih informacija i fotografija u online dopisivanjima.

Sindrom pretučenog djeteta
(eng. *Battered Child Syndrome*)

Ova pojava detektira se kada je na djetetu primijećeno niz ozljeda koje je doživjelo i one se prepoznaju na osnovu sljedećih tragova: modrica koje su najraniji i najvidljiviji znak, i imaju oblik šake, prstiju ili predmeta (pojas, kaiš); opekotina, koje mogu biti nanesene grijalicom, cigaretom ili drugim vrućim predmetima; tamnih očiju i podočnjaka kod djeteta; znakova ljudskih ugriza; znakova udaraca kaišem; znakova gušenja oko vrata, znakova ozljede unutrašnjih organa, znakova krvarenja u pozadini oka. Posebno se može istaći tzv. shaken-baby syndrome - tresenje djeteta kod neutješnog, neprekidnog plača gdje za posljedicu imamo djetetov oštećen mozak i krvne žile. Na sindrom pretučenog djeteta treba uvijek sumnjati kad primijećene ozljede kod djeteta ukazuju na mogućnost namjernog nanošenja ili pak sumnjamo da nisu nastale slučajno. Sumnju može izazvati neuvjerljivo objašnjenje roditelja ili staratelja, ponavljanje ozljeda te izostanak hitnog odvođenja djeteta ljekaru, npr. primjećivanje starih povreda koje nisu medicinski tretirane.

Tabuizam

Tabu je riječ koja potiče iz maorskog jezika. Kod primitivnih naroda značila je zabranu koja se stavljala na neki predmet, rad, riječ i sl. Prema vjerovanju, narušavanje te zabrane povlačilo je za sobom tešku bolest ili smrt. Danas u prenesenom značenju tabu znači nešto što se ne smije dirati, o čemu se ne smije govoriti. U totalitarnim režimima značila je uglavnom zabranu na neke razgovore (tabu teme), govore, misli, rad i sl.

Teroriziranje

Predstavlja aktivnosti ili prijetnje koje uzrokuju ekstreman strah ili anksioznost. Teroriziranje je također i postavljanje nerealnih očekivanja uz prijetnju gubitkom ili povredom ili pak prijetnju djetetu da će se izvršiti nasilje nad njim ili prijetnju ili izvršenje nasilja nad djetetovom voljenom osobom ili predmetima. Takvo ponašanje dovodi dijete u nepredvidive i uznemirujuće okolnosti.

Virus (kompjuterski)

To je program ili kod koji se sam replicira u drugim datotekama s kojima dolazi u kontakt. Može se nalaziti i zaraziti bilo koji program, sektor za podizanje računara, dokument koji podržava makronaredbe, tako da promijeni sadržaj te datoteke te u nju kopira svoj kod.

Vođenje slučaja (eng. *Case Management*)

„Vođenje slučaja“ od 70-ih godina 20. stoljeća postaje sve značajnije u anglosaksonskim zemljama kao odgovor na visoko složene, ali fragmentirane, duplicirajuće i nekoordinirane usluge koje se pružaju pojedinom korisniku. To je pristup koji osigurava da korisnik koji ima složene, višestruke probleme i ograničenja dobije sve potrebne usluge na vremenski usklađen i primjeren način. Odnosi se na postupak planiranja i praćenja usluga koje različite službe i institucije pružaju korisniku. U pravilu, jedna služba ili institucija preuzima primarnu nadležnost za korisnika i određuje voditelja slučaja koji koordinira usluge i zastupa korisnika. Koncept *case management*, odnosno „vođenja slučaja“ se prvo pojavio u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) kao način koordiniranja raznolikih usluga (javnog i privatnog sektora) namijenjenih raznolikoj populaciji. U SAD-u vođenje slučajeva nikad nije imalo za cilj razvoj koherentne i složene nacionalne socijalne politike, već se razvilo kao odgovor na intenzivne potrebe za pomoći relativno malog dijela populacije. Ovaj pristup vrlo često je neophodan kako bi se kvalitetno pružila usluga zaštite djeteta žrtve nasilja.

Vršnjačko nasilje (eng. *Bullying*)

Vršnjačko nasilje je pojava da jedno ili više djece uzastopno i namjerno uznemirava verbalno, fizički, psihički, emocionalno ili čak fizički napada ili ozljeđuje drugo dijete koje se ne može odbraniti. Kod vršnjačkog nasilja razlikujemo direktno nasilje koje podrazumijeva otvorene napade na dijete uključujući ruganje, ponižavanje, naređivanje, kritiziranje, prozivanje, naguravanje, prijetnje, iznuđivanje, zahtjev za podređenošću, davanje podrugljivih imena. Indirektno vršnjačko nasilje koje je teže uočljivo (kojem su sklonije djevojčice) ispoljava se kroz oblik društvene izolacije, namjernim isključivanjem iz grupe i grupnih igara kao i ogovaranjem. Vršnjačko nasilje se najčešće događa u školskim WC-ima, hodnicima i ostalim prostorijama izvan kontrole nastavnika i drugih odraslih osoba. Za djecu koja su žrtve vršnjačkog nasilja svaki dolazak u školu predstavlja opasnost s kojom se ne mogu i ne umiju izboriti te može da dobije opasne dimenzije, može da prouzrokuje veliku patnju kao i negativne psihološke posljedice. Vlastita slika o sebi kod te djece je narušena jer biti žrtva nije samo bolno i ponižavajuće. Stalna zabrinutost, strah i osjećaj bespomoćnosti i poniženja ugrožavaju dijete te mogu imati trajno loše posljedice. Kod djece koja su dugo bila izložena vršnjačkom nasilju postoji visok stepen rizika da će kada odrastu i sami biti loše prilagođene osobe.

Zanemarivanje (djeteta) Zanemarivanje djeteta predstavlja pasivnost, propuste i nedostatak brige usljed koje dolazi do nezadovoljavanja osnovnih djetetovih potreba u pogledu odgovarajuće hrane, odjeće, brige, školovanja, medicinskog tretmana. Razlikuje se nekoliko oblika zanemarivanja koje zavisi od dobi i razvojnih potreba djeteta. Tjelesno zanemarivanje podrazumijeva propuštanje roditelja da zaštiti dijete od opasnosti, kao i izostajanje zadovoljavanja osnovnih tjelesnih potreba, uključujući smještaj, hranu i odjeću. Zdravstveno zanemarivanje je propuštanje roditelja ili staratelja da djetetu osigura neophodan medicinski tretman (vakcinacija, lijekovi, neophodan operativni zahvat itd). Emocionalno zanemarivanje ogleda se kroz emocionalnu nedostupnost roditelja, te izostajanje interesa za osjećanja djeteta. Također, kod emocionalnog zanemarivanja imamo neprihvatanje i/ili odbacivanje djeteta, roditeljsku hladnoću, izoliranje djeteta od vršnjaka, nebrigu za napredovanje. Emocionalno zanemarivanje određuje se kao nesposobnost da se uspostave pozitivne emocionalne veze s djetetom, odnosno nesposobnost da se primijete potrebe djeteta.

Zastrašivanje

(vidjeti termin: TERORIZIRANJE)

9.

BIBLIOGRAFIJA

- Akcioni plan za poboljšanje sistema za zaštitu od dječije pornografije i drugih oblika seksualnog iskorištavanja i zloupotrebe djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija u Bosni i Hercegovini 2010-2012, Vijeće ministara, 2009.
- Bajramović, M. (2013). Pravna analiza usklađenosti nacionalnog zakonodavstva sa Konvencijom o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe (Lanzarote konvencija). Banja Luka i Tuzla: Organizacija „Zdravo da ste“ i Udruženje „Zemlja djece“, Tuzla.
- Bajramović, M. (2014), Zaštita djece od seksualnog nasilja i iskorištavanja, „Zdravo da ste“, Banja Luka, 2014.
- Berger, L., Slack, K., Waldfogel, J., Bruch, S. (2010), Caseworker-Perceived Caregiver Substance Abuse and Child Protective Services Outcomes, Child Maltreatment, August 2010; vol. 15, 3: pp. 199-210.
- Briere, J. (1996). Trauma Symptom Checklist for Children: *Professional Manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc
- Budimlić, M., Darcer, D. i Muratbegović, E. i sur (2010). Izvršenje alternativnih mjera za maloljetnike: pravni, institucionalni i praktični problemi, Sarajevo: Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu
- Budimlić, M., Puharić, P. (2008). Kompjuterski kriminalitet: Kriminološki, krivičnopravni, kriminalistički i sigurnosni aspekti. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije
- Buljan Flander, G. (2003). Prepoznavanje i zbrinjavanje fizički i seksualno zlostavljanog djeteta u izvanbolničkim uvjetima, *III. Hrvatski kongres hitne medicine s međunarodnim sudjelovanjem, Zagreb, Zbornik radova*, 2003.
- Buljan-Flander, G., Kocijan-Hercigonja, D. (2003), Zlostavljanje i zanemarivanje djece, Marko M usluge d.o.o. Zagreb
- Buljan-Flander, G. (2003), Nasilje među djecom. Zagreb: Ministarstvo prosvjete i sporta, Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba
- Chan, K. (2012), Evaluating the Risk of Child Abuse: The Child Abuse Risk Assessment Scale (CARAS), *Journal of Interpersonal Violence*, March 2012; vol. 27, 5: pp. 951-973.
- Čorić, V., Bačan, M. (2006). *Zanemarivanje djece*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba
- Cunningham, A. and Baker, L. (2004) *What about Me! Seeking to Understand a Child's View of Violence in the Family*. London, Ontario: Centre for Children and Families in the Justice System
- DeKeseredy W. S. i Perry B. (2006). Advancing Critical Criminology: *Theory and Application*, 20:1-4
- Direktiva 2000/31/EU Evropskog parlamenta i Vijeća od 8. juna 2000. godine o određenim pravnim aspektima usluga informacionog društva na unutrašnjem tržištu, posebno elektronskog poslovanja (Direktiva o elektronskom poslovanju)
- Direktiva 2010/13/EU Evropskog parlamenta i Vijeća od 10. marta 2010. godine o koordinaciji određenih odredaba utvrđenih zakonima i drugim propisima država članica o pružanju audiovizuelnih medijskih usluga (Direktiva o audiovizuelnim medijskim uslugama)
- Đuderija S., Petrović B. (2007). *Prijedlozi za poboljšanje položaja žena – žrtava rata u bh. društvu*. Sarajevo: Fondacija lokalne demokratije: 15
- Đuderija S., Šeranić A. i sar. (2005). *Pregledi i analiza nacionalnih mehanizama u cilju sprečavanja trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini – Trgovina djecom u svrhu eksploatacije*. Sarajevo: Save the Children Norway, Regionalni ured za JU Evropu: 42

- Goleman D. (1995), *Emotional Intelligence*, Bantam Books
- Gwirayi, P. (2013), *Fighting Child Sexual Abuse: Perspectives of Pupils From a Developing Country*, SAGE Open, January-March 2013; vol. 3, 1: 2158244012472687
- Hasanović, E. (2011), „Dječija pornografija kao oblik internetskog kriminala“, Magistarski rad, Sarajevo
- Institucija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore (2013), *Zloupotreba djece putem interneta - Istraživanje Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore*, Podgorica
- Institucija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore. (2013). *Zloupotreba djece putem interneta - Istraživanje Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore*, Podgorica
- Jeney, P. (2015), *Combating child sexual abuse online*. European Parliament's Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs
- Jones, L., Cross, T., Walsh, W., Simone, M. (2005), *Criminal Investigations of Child Abuse: The Research Behind "Best Practices" Trauma, Violence, & Abuse*, July 2005; vol. 6, 3: pp. 254-268
- Konvencija Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe - Lanzarote konvencija
- Krivični zakon BiH, „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15
- Krivični zakon Brčko distrikta BiH
- Krivični zakon Brčko distrikta BiH, „Službeni glasnik“, broj: 33/13.
- Krivični zakon Federacije BiH, „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11
- Krivični zakon Republike Srpske, „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12, 67/13
- Lawson, M., Alameda-Lawson, M., Byrnes, E. (2012), *A Multilevel Evaluation of a Comprehensive Child Abuse Prevention Program*, *Research on Social Work Practice*, September 2012; vol. 22, 5: pp. 553-566
- Levi, B., Crowell, K. (2011), *Child Abuse Experts Disagree About the Threshold for Mandated Reporting*, *Clinical Pediatrics*, April 2011; vol. 50, 4: pp. 321-329
- Muratbegović, Mujanović, Kepeš (2013). *Sistem za zaštitu od dječije pornografije i ostalih oblika seksualne zloupotrebe i iskorištavanja putem informaciono -komunikacijskih tehnologija u Bosni i Hercegovini - Evaluacija provedenih aktivnosti u periodu 2010-2012. godine*, Sarajevo
- Ombudsman za djecu Republike Srpske (2010). *Poseban izvještaj "Djeca imaju pravo na zaštitu od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja"*
- Prezentacija „Prikupljanje i analiza digitalnih dokaza“ Kriminalističko-policijska akademija, Beograd 2. i 3. juni 2011. godine
- Save the Children Norway, (2010), *REGIONALNI IZVJEŠTAJ O PROSJAČENJU DJECE - rasprostranjenost, prevencija i suzbijanje dječijeg prosjačenja*, Istraživanje prosjačenja u 11 Evropi
- Save the Children. (2013). *Eksploatacija djece na internetu - Regionalni izvještaj*. Sarajevo: Save the Children
- „Službene novine Federacije BiH“, broj: 7/14
- „Službene novine Federacije BiH“, br. 1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 18/03, 63/03, 20/04, 33/04, 71/05
- „Službene novine Federacije BiH“, br. 35/03, 37/03, 56/03 i „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj: 100/09
- „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 36/03, 37/03, 21/04,

- 69/04, 18/05, 42/10, 42/11
- „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13
 - „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13
 - „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15
 - „Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 1/00, 24/05
 - „Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, broj: 2/10
 - „Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, broj: 33/13
 - „Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, broj: 33/13
 - „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 13/10, 61/13
 - „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 21/92, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 31/02, 31/03, 98/03, 115/05
 - „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12, 67/13
 - Statut Brčko distrikta BiH, „Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 1/00, 24/05
 - Strabić N., Tokić, Milaković, A. (2016), *Elektroničko nasilje među djecom i njegova usporedba s klasičnim oblicima vršnjačkog nasilja*, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada
 - Trebješanin Ž.(2008), *Rečnik psihologije, „Stubovi kulture“*, Beograd
 - Ustav Federacije BiH, „Službene novine Federacije BiH“, br. 1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 18/03, 63/03, 20/04, 33/04, 71/05
 - Ustav Republike Srpske, „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 21/92, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 31/02, 31/03, 98/03, 115/05
 - Valentino, K., Nuttall, A., Comas, M., Borkowski, J., Akai, C. (2012), *Intergenerational Continuity of Child Abuse Among Adolescent Mothers: Authoritarian Parenting, Community Violence, and Race Child Maltreatment*, May 2012; vol. 17, 2: pp. 172-181.
 - Whiteman, B (2002) *Psychological and Psychiatric issues in ed.Giardino, A.P, &Giardino, E.R recognition of child abuse for the mandated reporter*, G.W.Medical publishing. St Luis Missouri 137-156.
 - Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13
 - Zakon o krivičnom postupku Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, „Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, broj: 33/13
 - Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, „Službene novine Federacije BiH“, br. 35/03, 37/03, 56/03
 - Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske, „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj: 100/09
 - Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Federacije BiH, „Službene novine Federacije BiH“, broj: 7/14
 - Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske, „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 13/10, 61/13

